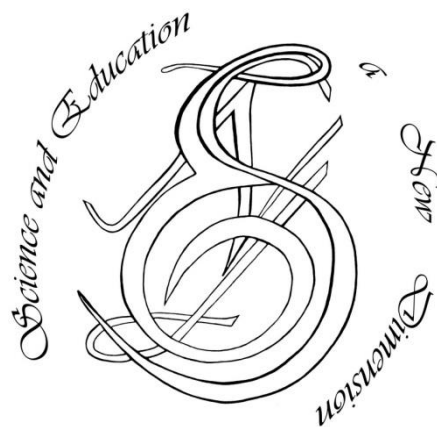

SCIENCE AND EDUCATION A NEW DIMENSION

HUMANITIES
AND
SOCIAL SCIENCES

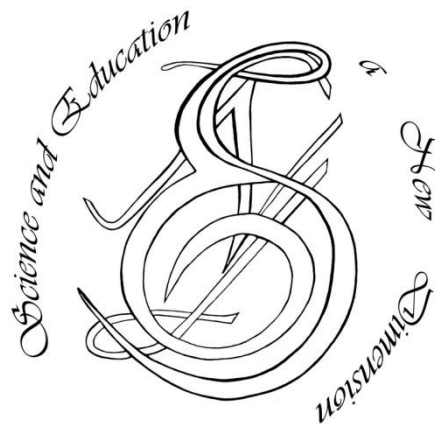
p-ISSN 2308-5258

e-ISSN 2308-1996

V(22), Issue 131, 2017

SCIENCE AND EDUCATION A NEW DIMENSION

Humanities and Social Sciences

www.seanewdim.com

Editorial board

Editor-in-chief: Dr. Xénia Vámos**Honorary Senior Editor:****Jenő Barkáts, Dr. habil. Nina Tarasenkova, Dr. habil.**

Andriy Myachykov, PhD in Psychology, Senior Lecturer, Department of Psychology, Faculty of Health and Life Sciences, Northumbria University, Northumberland Building, Newcastle upon Tyne, United Kingdom

Edvard Ayvazyan, Doctor of Science in Pedagogy, National Institute of Education, Yerevan, Armenia

Ferenc Ihász, PhD in Sport Science, Apáczai Csere János Faculty of the University of West Hungary

Ireneusz Pyrzyk, Doctor of Science in Pedagogy, Dean of Faculty of Pedagogical Sciences, University of Humanities and Economics in Wrocław, Poland

Irina Malova, Doctor of Science in Pedagogy, Head of Department of methodology of teaching mathematics and information technology, Bryansk State University named after Academician IG Petrovskii, Russia

Irina S. Shevchenko, Doctor of Science in Philology, Department of ESP and Translation, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine
Department of Psychology, Faculty of Health and Life Sciences, Northumbria University, Northumberland Building, Newcastle upon Tyne, United Kingdom

Kosta Garow, PhD in Pedagogy, associated professor, Plovdiv University „Paisii Hilendarski”, Bulgaria

László Kótis, PhD in Physics, Research Centre for Natural Sciences, Hungary, Budapest

Larysa Klymanska, Doctor of Political Sciences, associated professor, Head of the Department of Sociology and Social Work, Lviv Polytechnic National University, Ukraine

Liudmyla Sokurianska, Doctor of Science in Sociology, Prof. habil., Head of Department of Sociology, V.N. Karazin Kharkiv National University

Marian Wloshinski, Doctor of Science in Pedagogy, Faculty of Pedagogical Sciences, University of Humanities and Economics in Wrocław, Poland

Melinda Nagy, PhD in Biology, associated professor, Department of Biology, J. Selye University in Komarno, Slovakia

Alexander Perekhrest, Doctor of Science in History, Prof. habil., Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Ukraine

Nikolai N. Boldyrev, Doctor of Science in Philology, Professor and Vice-Rector in Science, G.R. Derzhavin State University in Tambov, Russia

Oleksii Marchenko, Doctor of Science in Philosophy, Head of the Department of Philosophy and Religious Studies, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Ukraine

Olga Sannikova, Doctor of Science in Psychology, professor, Head of the department of general and differential psychology, South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushynsky, Odesa, Ukraine

Oleg Melnikov, Doctor of Science in Pedagogy, Belarusian State University, Belarus

Perekhrest Alexander, Doctor of Science in History, Prof. habil., Bohdan Khmelnytsky National University in Cherkasy, Ukraine

Riskeldy Turgunbayev, CSc in Physics and Mathematics, associated professor, head of the Department of Mathematical Analysis, Dean of the Faculty of Physics and Mathematics of the Tashkent State Pedagogical University, Uzbekistan

Roza Uteeva, Doctor of Science in Pedagogy, Head of the Department of Algebra and Geometry, Togliatti State University, Russia

Seda K. Gasparyan, Doctor of Science in Philology, Department of English Philology, Professor and Chair, Yerevan State University, Armenia

Sokuriaynska Liudmyla, Doctor of sociological science. Prof. Head of Department of Sociology. V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine

Svitlana A. Zhabotynska, Doctor of Science in Philology, Department of English Philology of Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Ukraine

Tatyana Prokhorova, Doctor of Science in Pedagogy, Professor of Psychology, Department chair of pedagogics and subject technologies, Astrakhan state university, Russia

Tetiana Hranchak, Doctor of Science Social Communication, Head of department of political analysis of the Vernadsky National Library of Ukraine

Valentina Orlova, Doctor of Science in Economics, Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, Ukraine

Vasil Milloushev, Doctor of Science in Pedagogy, professor of Department of Mathematics and Informatics, Plovdiv University „Paisii Hilendarski”, Plovdiv, Bulgaria

Veselin Kostov Vasilev, Doctor of Psychology, Professor and Head of the department of Psychology Plovdiv University „Paisii Hilendarski”, Bulgaria

Vladimir I. Karasik, Doctor of Science in Philology, Department of English Philology, Professor and Chair, Volgograd State Pedagogical University, Russia

Volodimir Lizogub, Doctor of Science in Biology, Head of the department of anatomy and physiology of humans and animals, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Ukraine

Zinaida A. Kharitonchik, Doctor of Science in Philology, Department of General Linguistics, Minsk State Linguistic University, Belarus

Zoltán Poór, CSc in Language Pedagogy, Head of Institute of Pedagogy, Apáczai Csere János Faculty of the University of West Hungary

Managing editor:

Barkáts N.

© EDITOR AND AUTHORS OF INDIVIDUAL ARTICLES

The journal is published by the support of Society for Cultural and Scientific Progress in Central and Eastern Europe

BUDAPEST, 2015

Statement:

By submitting a manuscript to this journal, each author explicitly confirms that the manuscript meets the highest ethical standards for authors and co-authors. Each author acknowledges that fabrication of data is an egregious departure from the expected norms of scientific conduct, as is the selective reporting of data with the intent to mislead or deceive, as well as the theft of data or research results from others. By acknowledging these facts, each author takes personal responsibility for the accuracy, credibility and authenticity of research results described in their manuscripts. All the articles are published in author's edition.

THE JOURNAL IS LISTED AND INDEXED IN:

INDEX COPERNICUS: ICV 2014: 70.95; ICV 2015: 80.87

GOOGLE SCHOLAR

CROSSREF (DOI prefix:10.31174)

ULRICHS WEB GLOBAL SERIALS DIRECTORY

UNION OF INTERNATIONAL ASSOCIATIONS YEARBOOK

SCRIBD

ACADEMIA.EDU

CONTENT

ARCHITECTURE	7
Особливості архітектурного планування монастиря Отців Василіан у місті Бучачі <i>О. М. Дячок</i>	7
ECONOMY	10
Шляхи розвитку середнього класу на регіональному рівні <i>В. В. Опалько, В. О. Денисенко</i>	10
HISTORY	14
До питання українського жіночого руху Галичини початку ХХ ст. в епістолярії Насті Грінченко (на матеріалі листів Насті Грінченко до батьків) <i>Н. П. Клименко</i>	14
Возобновление производства тракторов на Харьковском тракторном заводе в послевоенные годы <i>Н. В. Писарская</i>	18
Внесок закордонних фундацій у вивчення історії Тернопільщини <i>Г. Я. Сеньківська</i>	22
POLITICAL SCIENCE	28
Імідж держави як категорія сучасної політичної науки <i>О. Ю. Кашаба, І. В. Щербина</i>	28
Правові та політичні аспекти змісту проектів адміністративно-територіальної, бюджетної та інших децентралізаційних реформ в Україні <i>М. М. Нагорна</i>	32
Класифікаційні ознаки індивідуальних і колективних носіїв політичної волі <i>В. О. Смірнова</i>	37
SOCIAL COMMUNICATION	41
Безпека журналісток в умовах конфліктів і тиску <i>Н. Г. Герасимчук</i>	41
Participation in horizon 2020: impact on transformation of higher education in ukraine <i>О. Іакутенко</i>	44
Методологічні засади дослідження комунікаційних моделей презентації інновацій <i>І. І. Комащенко</i>	48
Теоретичні та методологічні засади здійснення рекламних заходів у сфері освіти <i>А. Р. Кurychok</i>	52
Ліва (соціал-демократична) партійна преса Західної України кінця ХІХ – поч. ХХ ст. у пошуках електорального поля <i>О. Г. Макарчук</i>	56
Ukrainian Market of Biography Book during 2010-2013: the Main Statistical Indicators <i>А. Zelinska</i>	59
SOCIAL SCIENCES	63
Многоаспектність знання как фактора розвитку общества <i>Н. Н. Брюховецкий</i>	63

Կնոջ կերպարը Հայաստանի ԱԺ 2017թ. ընտրությունների նախընտրական քարոզարշավի քաղաքական տեսահոլովակներում
Սոնա Մխիթարյան Մխակի..... 68

SOCIOLOGY..... 73

The Image of the Refugee: Real and Imagined (Based on Examples from the Bulgarian and the British Media)
D. Cheshmedzhieva-Stoycheva..... 73

Гендерное осмысление Национально-этнических конфликтов
С. К. Гаспарян, А. Т. Князян..... 77

ARCHITECTURE

**Особливості архітектурного планування монастиря
Отців Василіан у місті Бучачі****О. М. Дячок**

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Тернопіль, Україна
Corresponding author. E-mail: Ternopil-oks@ukr.net

Paper received 23.05.17; Accepted for publication 30.05.17.

Анотація. Сьогодні українське суспільство переживає соціально-політичні та етноконфесійні трансформації. Це зумовлює ріст інтересу до суспільної та культурної ролі Церкви, взаємозв'язку національного та культурно-релігійного чинників у житті народу. Прикладом такого взаємозв'язку є місіонерська роль українських монастирів. Найстарішою монашою спільнотою в Україні є Чин Святого Василя Великого. У місті Бучачі вони з'явилися у 1712 році для заснування богословської школи на запрошення Стефана Потоцького. У статті досліджується вплив монастиря Отців Василіан на архітектуру міста Бучача. Проводиться аналіз історії будівництва, об'ємно – планувальної структури комплексу монастиря. Досліджується взаємозв'язок композиції монастиря та ландшафтного середовища міста. Визначається цінність Василіанського монастиря в ідеологічному забавленні міста, як важливого архітектурно-художнього і соціально-культурного центру Бучача.

Ключові слова: орден Отців Василіан, архітектурний ансамбль, собор, монастир, об'ємно – просторова композиція, архітектурна домінанта.

Вступ. Одним із найбагатших регіонів України за потенціалом і величиною архітектурної спадщини, у тому числі пам'яток сакрального мистецтва, є Тернопільський край. Духовні святині області ваблять прочан різних християнських конфесій багато років не лише з України, але й з-за кордону. Серед важливих святинь, що є пам'яткою архітектури національного значення є собор та монастир Василіанів у місті Бучач [3].

Короткий огляд літератури по темі. З набуттям Україною незалежності розпочався процес відродження монастирів та їх розбудови. Архітектура василіанських монастирів стала предметом активного дослідження архітекторів, істориків, реставраторів, мистецтвознавців: Рудницького А. М., Чень Л. Я., Хіхляч Б. М. [6, 8, 9]. Історико - архітектурний аналіз окремих сакральних пам'яток Бучача проводили Г.Логвин, М. Бевз, В. Вечерський та інші [2]. Проте, процес формування архітектурного ансамблю Василіанського монастиря у місті Бучач та його формотворчу роль у розвитку міського середовища до кінця не висвітлено.

Метою статті є дослідження особливості архітектурного планування ансамблю Василіанського монастиря у місті Бучачі.

Для дослідження даної теми були використані **методи** натурного обстеження, аналітичного, історичного, порівняльного аналізу, **матеріали** із архівних джерел. Аналіз наукових праць дозволив визначити низку досліджуваних питань.

Виклад основного матеріалу. У південній частині міста Бучача за рікою Стрипою височить величавий архітектурний ансамбль церкви й монастиря ченців Василіан, який заснований 7 грудня 1712 року польським магнатом Стефаном Потоцьким [5]. Церква і монастир знаходяться не на самому верху гори Федір, а на невеликій природній терасі з її західної сторони. Тому зі сходу і з півдня ансамбль частково закритий; а своїм північним фасадом він повернений у сторону центральної частини міста, гармоніюючи із ратушею. Західний фасад розвернутий в сторону замку Потоцьких, руїни якого видно на пагорбі південно-західної околиці

міста. Крім того, в невеличкій долині, навпроти західного фасаду, стояв давній дерев'яний палац Потоцьких, який згорів у 1888 році [1, с.5-6].

Перший камінь на горі Федір у будівництво монастиря був закладений 12 травня 1751 року, а вже 1753 року будову було завершено. Новий монастирський будинок знаходився з північного боку костюлу св. Хреста, якого у 1714 році Львівська католицька архієпархія передала бучацьким Василіанам у тимчасову власність, а від 1747 року - на постійно [1].

У новому монастирському корпусі розмістились навчальні класи гімназії, яку заснував М.Потоцький у 1754 році [1, с.6]. У монастирському дворі розмістилися конквіт на 12 студентів. У першому навчальному році разом з конквітом нараховувалося 189 учнів, а вже в окремі роки XIX століття кількість учнів доходила до однієї тисячі. У 1757 – 1758 роках поруч з південного боку костюлу було споруджено двоповерхове приміщення гімназії, яке своїм західним фасадом повністю повторювало монастир.

Основну споруду монастирського ансамблю – церкву Чесного і Животворящего Хреста збудували у 1765 – 1771 роках на місці костюлу, що знаходився в проміжку між будинками монастиря і гімназії. Храм однонефний, середньої висоти, хрещатий, з розвинутими кінцями трансепта. Планом він нагадує латинський хрест, витягнутий по осі схід – захід. У кутах між трансептом і пресвітерієм прибудовані дві низькі захристії із зрізаними кутами. Над перехрестям наві й трансепту здіймається ліхтар з маківкою. Такий же, але менших розмірів ліхтарик височить над фронтоном східного фасаду церкви. Будівля збудована на високому двоюрисному цоколі (3,5 м.), що надає їй монументальності та величності [1, с.7].

Головний західний фасад з двома струнками вежами є найвиразнішою частиною композиції церкви. До них впритул примикають низькі й статичні будинки монастиря та гімназії. Вежі почленовані на п'ять ярусів горизонтальними крепованими карнизами, які послідовно зменшуються по мірі зростання угору, створюють вра-

ження стрімкого руху у височінь. На цьому ґрунтується головний мистецький ефект – поступове зменшення ярусних об’ємів, їх поділ на карнизи, пілястри тощо. Подвійні і потрійні пілястри підсилюють цей рух, а стіни між пілястрами злегка ввігнуті. Фронтальна площина фасаду має випукло – ввігнуту форму, характерну ознаку пізнього бароко і рококо [6, 7].

Автором проекту нового храму Василіан дехто із дослідників вважає архітектора Готфріда Гофмана [7, с. 82-83], проте, архівні матеріали не дають нам на це точної відповіді. Відомо тільки, що будівництвом керував військовий інженер Йоган Шільцер [1, с.9-10; 8].

У 1806 почали розширювати монастир, у 1821 -1823 роках і в 1839 році до південного крила прибудували нові навчальні приміщення. У результаті утворилася

довга горизонтальна лінія західного фасаду монастирського ансамблю, контрастуючи з якою високий головний фасад церкви став ще виразнішим. У 1816 році тераса, на якій розміщена церква і монастир, була укріплена високою кам’яною стіною з двомаршевыми сходами, що півколами ведуть до верхнього майданчику. В її нижній частині зроблена ніша, в якій була розміщена кам’яна статуя святого Онуфрія. Інша кам’яна статуя - Богородиці знаходилась на півкруглій верхній терасі, датована тим же роком [1; 7, с.82-83].

У 1849-1854 роках була споруджена квадратна кам’яна дзвіниця з цибулястою банею. Цією будовою завершилось формування архітектурного монастирського ансамблю [1; 9] (рис.1, 2).

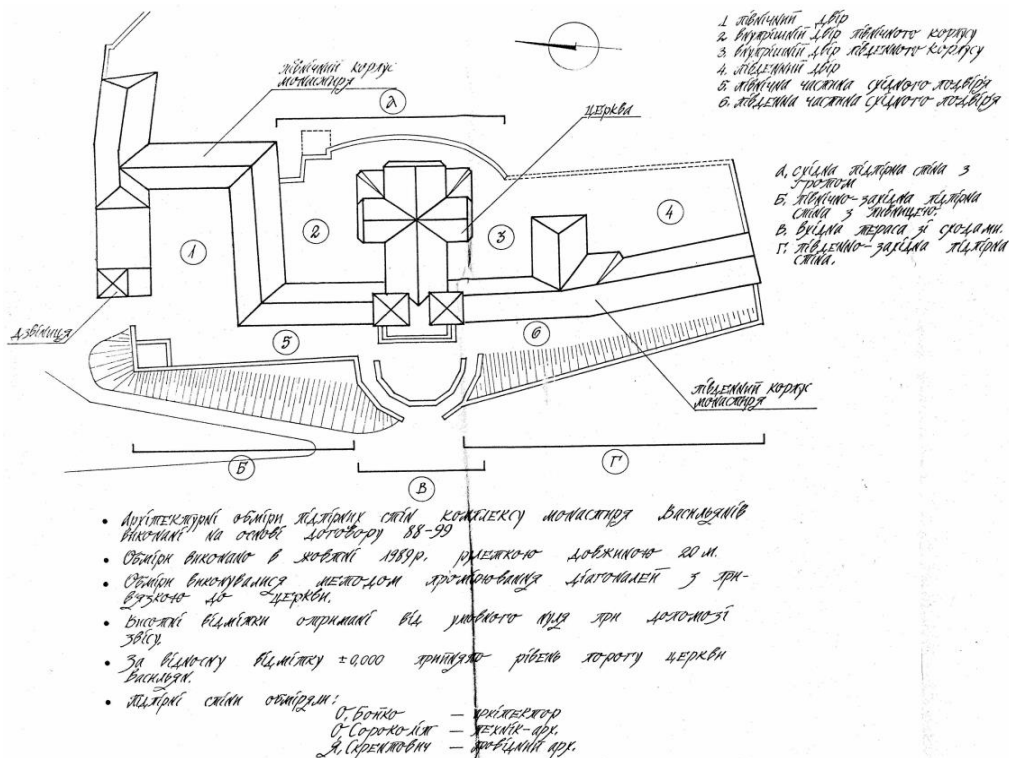

Рис.1. Схема розташування будівель монастиря (обмірні креслення).

Фото із архіву Тернопільського обласного відділу в справах будівництва та архітектури

Радянською владою була заборонена діяльність Бучацького монастиря і тільки у березні 1991 року у монастир Воздвиження Чесного Хреста Господнього повернулися отці Василіяни. У 1992 році були розпочаті і

тривають до сьогодні реставраційно-будівельні роботи. У приміщенні гімназії сьогодні працює колегіум імені св. Йосафата, яким опікуються отці Василіяни.

Рис. 2. Монастир отців Василіанів у Бучачі.

Літографія К.Качинського. Фото із архіву Тернопільського обласного відділу в справах будівництва та архітектури.

Результати дослідження. Досліджуючи архітектурне планування ансамблю монастиря Василіан у Бучачі

бачимо, що комплекс композиційно домінує над навколишнім середовищем, виразно сприймається з далекої відстані, є архітектурним акцентом у просторі історичного міста і його околиць. Монастир виконує – сакральну, ідеологічну, культурну, соціальну, політичну функцію, він став невід'ємною частиною планувальної і образної структури міста Бучача, надав йому ідеологічного забарвлення.

Архітектурно комплекс монастиря органічно вписався у навколишній ландшафт: характер, форма, орієнтація об'єкту і навіть силует комплексу зумовлені особливостями та характером рельєфу.

Висновки. Проведений аналіз планування архітектурного ансамблю монастиря Отців Василиан у Бучачі дає підстави

стверджувати, що здавну монастир виконував сакральну, ідеологічну, культурну, соціальну функції, є важливим архітектурно-художнім і соціально-культурним центром міста. Монастир сформував силует та надав ідеологічного забарвлення населеному пункту, відіграє роль архітектурної домінанти міста та околиць. Основною спорудою монастирського ансамблю є церква Чесного і Животворящого Хреста. З північного боку костелу знаходиться монастирська будівля, з південного – будівля гімназії. До комплексу входить також квадратна кам'яна дзвіниця та висока кам'яна стіна з двома ршевіми сходами, що півколами ведуть до верхньої тераси. Ансамбль органічно поєднується з ландшафтним середовищем, розміщується у зоні найвищої композиційної активності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Пам'ятка архітектури XVIII ст. ансамбль монастиря Василиан в Бучачі. Історико – бібліографічні пошуки. 1984 р. // Архів Тернопільського обласного відділу в справах будівництва та архітектури. Спр. шифр: 83-115.
2. Куневич Б.М. Сакральні пам'ятки Тернопільщини [Образотворчий матеріал] : фотоальбом.- Тернопіль. : Новий колір, 2009. - 127 с. : іл.
3. Мацюк О. Замки й фортеці Західної України. – Львів, 2005, – 200 с.
4. Мороз В. Бучацький монастир отців – василіан: 300 років історії [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://http://risu.org.ua/ua/relig_tourism/religious_region/50525/4 грудня 2012, 10:57.
5. Рудницький А. М., Чень Л. Я. Роль монастирів чину св. Василія Великого в архітектурі міст та сіл України / // Вісн. Нац. ун-ту "Львів. політехніка". - 2008. - № 632. - С. 44-51.
6. Станкевич М. Бучач та околиці. Маленькі образки. – Львів: СКІМ, 2010. – 256 с.
7. Хіхляч Б. М. Архітектура василіанських монастирів Поділля XVIII ст. / Б. М. Хіхляч // Праці Центру пам'яткознавства : Зб. наук. пр. – 2009. – Вип. 16. – С. 65–78.
8. Чень Л.Я. Храмові та монастирські комплекси в розпланувальній структурі міста Бучача. // Вісник Державного університету „Львівська політехніка” – Архітектура № 757, Львів, в-во Державного університету ”Львівська політехніка”, 2013 – С.315-320.

REFERENCES

1. Monument of architecture XVIII c. the ensemble of the Basilian monastery in Buchach. History-bibliographical searches. 1984.// Archive of Ternopil regional Department in construction and architecture. On the right. cipher: 83-115.
2. Kunevich b.m. Sacred memory tents of Ternopil oblast [Artistic material]: photo album-Ternopil. : New color, 2009. - 127 s.
3. Maciuk o. Castles and fortresses of Western Ukraine. – Lviv, 2005, 200 s.
4. Moroz V. Buchach monastery of basilians -: 300 years of history [electronic resource] – access mode:http://http://risu.org.ua/ua/relig_tourism/religious_region/50525/ December 4, 2012, 10:57.
5. Rudnysky, A. M., Chen I. I. Role of monasteries of the order of St. Basil in the architecture of cities and villages of Ukraine//Visn. National reserve. Har-TU ". politekhnik ". 2008. № 632. -S. 44-51.
6. Stankevich. Buchach and surroundings. Little sketches. – Lviv: SKIM, 2010. -256 s.
7. Hihlach B.M. Architecture of Basilian monasteries of Podolye in XVIII century. /B. m. Hihlach//Work Center Memorial study: Gs. Sciences. OL. – 2009. Is the Issue. 16. p. 65-78.
8. Chen I. Y. Temples and monastery complexes in the planning structure of the city of Buchach. Bulletin of the State University "Ivaska politekhnik"-Architecture № 757, in-State University "Lviv Polytechnic", 2013 – p. 315-320.

Regularities of Buchach Basilian monastery architectural planning

O. M. Dyachok

Abstract. Today Ukrainian society is going through socio-political and ethno-confessional transformations. This process results in the growth of interest in the social and cultural role of the Church, the relationship of national, cultural and religious factors in the lives of people. An example of this relationship is the missionary role of Ukrainian monasteries. The oldest monastic community in Ukraine is the Order of Saint Basil the Great. They appeared in Buchach in 1712 when Stefan Potocki invited them to establish a theological school. The article examines the influence of the Basilian monastery on the architecture of the town of Buchach. The history of the construction, as well as the volumetric and planning structure of the monastery complex, have been analyzed. The relationship between the monastery composition and the town landscape is analyzed. The significance of the Basilian monastery for the ideological coloration of the town as an important architectural, artistic and socio-cultural centre of Buchach is determined.

Keywords: *the Order of Saint Basil the Great, architectural ensemble, cathedral, monastery, volumetric and spatial composition, architectural dominant.*

Особенности архитектурного планирования монастыря отцов Василиан в Бучаче

O. M. Dyachok

Аннотация. Сегодня украинское общество переживает социально - политические и концессионные трансформации. Это приводит к росту интереса к социальной и культурной роли церкви, взаимосвязи национальных, культурных и религиозных факторов в жизни людей. Примером такого взаимоотношения является миссионерская роль монастырей. Древнейшим сообществом в Украине является Орден Святого Василия Великого. В городе Бучаче они появились в 1712 году для создания богословской школы по приглашению Стефана Потоцкого. Статья исследует влияние монастыря отцов Василиан на архитектуру города Бучача. Анализируется история строительства, объемно - планировочная структура комплекса монастыря. Исследуется взаимосвязь композиции монастыря и ландшафтной среды города. Определяется значение Василианского монастыря в идеологической окраске города, как важного архитектурного - художественного и социально - культурного центра Бучача.

Ключевые слова: *Орден отцов Василиан, архитектурный ансамбль, собор, монастырь, объемно - пространственная композиция, архитектурная доминанта.*

ECONOMY

Шляхи розвитку середнього класу на регіональному рівні

В. В. Опалько, В. О. Денисенко

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси, Україна
Corresponding author. E-mail: vikaonline@ukr.net

Paper received 28.05.17; Accepted for publication 05.06.17.

Анотація. Визначено критерії, відповідно до яких можна проводити оцінку масштабів середнього класу в регіоні. Наведено умови щодо посилення мотиваційної складової до становлення середнього класу через розвиток МСП. Названо проблеми у розвитку інфраструктури МСП. Запропоновано підходи до удосконалення механізму становлення середнього класу на регіональному рівні через коригування системи пріоритетів соціально-економічного розвитку; формування громадянського суспільства; формування нової моделі споживання; проведення активної антиінфляційної політики як важливого чинника зміцнення економічних позицій середніх верств населення; детінізацію економіки та доходів; реформування політики доходів з забезпеченням випереджаючих темпів зростання реальної заробітної плати; пріоритетний розвиток освіти як основного напрямку інвестицій у людський капітал; завершення пенсійної реформи; істотне нарощування інтелектуального потенціалу держави.

Ключові слова: середній клас; критерії середнього класу; механізм формування середнього класу.

Постановка проблеми. Ринкові перетворення в економіці України припускали кардинальні зміни в системі відносин власності, що мало створити умови для становлення і розвитку так званого середнього класу, який, на думку багатьох вчених, є важливим фактором забезпечення соціально-економічної та політичної стабільності в країнах з розвинутою ринковою економікою. І хоча трансформація відносин власності в Україні здійснюється вже більше двадцяти років, сформувавши середній клас і досі не вдалося. Тому проблема його вивчення є актуальною як на державному, так і на регіональному рівні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам формування середнього класу присвятили свої праці чимало вітчизняних і зарубіжних вчених, в тому числі Л. Антошкіна, В. Васильченко, Е. Лібанова, А. Саввов, Т. Тресвятська, Дж. Гелбрейт та ін. В їх роботах увага приділяється як питанням вибору критеріїв віднесення до середнього класу, так і основним перешкодам, котрі стоять на шляху кількісного і якісного зростання середнього класу.

Метою статті є визначення основних шляхів формування середнього класу на регіональному рівні.

Виклад основного матеріалу. Трансформація відносин власності в ході ринкових перетворень створює передумови для формування та розвитку середнього класу за такими критеріями: відношення до засобів виробництва, розмір та спосіб отриманого доходу, а також рівень освіти [1, с. 69]. Причому бажано щоб здобутий рівень освіти забезпечував рівень доходів, котрі відповідають критеріям середнього класу. Проте потенційні можливості зростання середнього класу в пострадянських країнах, в тому числі і в Україні, поки що не реалізовані. Для прискореного зростання чисельності середнього класу потрібно здійснити певні заходи як на загальнодержавному, так і на місцевому рівні. Для цього варто скористатися зарубіжним досвідом. Так, з метою формування середнього класу за критерієм володіння власністю держави з розвинутою ринковою економікою мотивують розвиток МСБ. В кожній з них для цього є певні державні структури. Наприклад, в США на федеральному рівні діє

Адміністрація з питань малого бізнесу (АМБ), яка забезпечує правове і організаційне забезпечення малого бізнесу і фінансову державну підтримку. В АМБ є відділення в усіх великих містах США, під її підпорядкуванням діє велика кількість консультативних та інформаційних організацій, центрів розвитку малого бізнесу. Крім того, додаткову допомогу малим підприємствам по всій країні надають більше 2700 торгово-промислових палат [2, с. 100].

В Україні Державна регуляторна служба та центри надання адміністративних послуг не вирішують в повному обсязі проблеми малого бізнесу. Ми вважаємо за доцільне створити Адміністрацію малого бізнесу в Україні (АМБУ), яка предметно і постійно займалася б загальними проблемами підприємництва. Територіальні органи АМБУ повинні складатись із агентств в містах і районах, які будуть взаємодіяти з асоціаціями малих підприємств на відповідних територіях. Асоціації малих підприємств необхідно наділити правом участі у кадрових призначеннях керівників територіальних агентств АМБУ, у прийнятті рішень по наданню державної фінансової підтримки малим підприємствам, у вирішенні інших важливих питань діяльності агентств.

Основними функціями АМБУ повинні стати: реєстрація суб'єктів малого бізнесу в обліковому порядку, надання їм фінансової державної підтримки; захищати їх від незаконних перевірок контролюючих органів; маркетинг їх товарів і послуг; надання методичної та юридичної допомоги в навчанні суб'єктів і бажаючих займатись малим підприємництвом тощо.

Крім того, розвитку малого і середнього бізнесу в Україні в сучасний період заважають організаційно-правові труднощі започаткування бізнесу, особливо на стадії переходу від реєстрації до початку діяльності; недоступність кредитних ресурсів як для започаткування, так і для ведення бізнесу чи його відновлення, недостатні зв'язки з міжнародними фінансовими організаціями по залученню інвестицій і грантів; переважно декларативний характер державної підтримки підприємництва, неоднозначність та суперечливість чинної нормативно-правової бази; територіальні

диспропорції, тобто концентрація малих підприємств довкола промислових центрів і майже відсутність їх у віддалених районах і селах; несприятлива податкова політика, непомірний тягар оподаткування; обмежені можливості для захисту від протиправних посягань; криза неплатежів та проблеми з формуванням нових взаємозв'язків, каналів збуту; низька платоспроможність населення; слабкість інфраструктури малого та середнього підприємництва; недостатність професійних знань та досвіду тих, хто займається малим та середнім бізнесом [3].

Важливою умовою щодо посилення мотиваційної складової до становлення середнього класу за умов розвитку середнього та малого бізнесу є сприяння впорядкованості умов його діяльності. Адже допущені помилки з боку держави в цих питаннях завдали певної шкоди. Тому забезпечення сприятливих стабільних умов діяльності підприємств середнього і малого бізнесу доцільно враховувати в реалізації державної політики нарощування потенціалу прошарку середнього класу в Україні. Як вже зазначалося, підприємницька діяльність у формі малих, середніх господарських структур має значний потенціал становлення середнього класу в Україні. Тому є необхідним створення ефективного механізму підтримки і розвитку малого і середнього бізнесу на загальнодержавному та регіональному рівнях, як основи формування середнього класу.

Основними напрямками розвитку малого й середнього бізнесу мають стати: передача самоврядним організаціям малого та середнього бізнесу низки державних регуляторних функцій; адаптація спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва до реалій та вимог сучасної економіки з метою посилення її цільового спрямування та запобігання необґрунтованому використанню в схемах мінімізації оподаткування; покращення доступу суб'єктів малого та середнього підприємництва до інформації та процедур державних закупівель; запровадження державних програм збільшення експортної спроможності малого підприємництва; адекватне представлення інтересів національного малого та середнього підприємництва у двосторонніх та багатосторонніх міжнародних торговельних переговорах; стимулювання ділової активності населення у видах економічної діяльності, що є потенційно привабливими для малого підприємництва, сприяють соціальній захищеності громадян, подоланню депресивності територій, розвитку малих міст і сільських поселень; покращення просторово-об'єктної структури підприємництва; протидія проявам монополізму, «клієнтських» відносин і корупції у відносинах «влада-бізнес»; формування ефективного інфраструктури підтримки розвитку малого та середнього підприємництва як основи формування середнього класу.

Основною метою формування інфраструктури підтримки малого підприємництва з точки зору держави є створення умов для ефективного впровадження діяльності суб'єктами господарювання, створення нових робочих місць, збільшення обсягів виробництва та усунення диспропорційності у розвитку регіонів за рахунок вирівнювання економічного потенціалу [4, с. 169].

В Україні вже створено певну кількість закладів інфраструктури підтримки. Але їх кількісні показники та нерівномірність розташування по території України не завжди свідчать про ефективність впливу на вирішення соціально-економічних проблем в регіонах та подальші темпи розвитку малого підприємництва.

Існуюча в Україні мережа інфраструктури дуже часто перетворюється на мережу звичайних комерційних структур, що надають послуги на платній основі, або ж довготерміново перебуває в ранній стадії становлення. Це зумовлено законодавчою неврегульованістю питань щодо визначення суті, класифікації та порядку створення об'єктів інфраструктури, відсутністю належної фінансової підтримки та відповідної матеріально-технічної бази.

Надзвичайно мала підтримка з боку держави не дозволяє згаданим структурам ефективно працювати, належним чином розв'язувати державні, регіональні, соціальні та інші проблеми малого підприємництва та середнього класу, а тим більше, використовувати інформаційно-комунікативні технології, що суттєво впливає на результативність роботи. Як підтвердження цього, слід зазначити, що лише 5,2% коштів місцевих бюджетів спрямовується на розвиток інфраструктури. Із-за обмеженості коштів, в більшості регіонів або ще не сформовано базової мережі фінансово-кредитної та навчально-консультативної інфраструктури підтримки бізнесу, або формується вона спонтанно без координуючої ролі місцевої влади, що знижує ефективність її функціонування для забезпечення потреб розвитку місцевого малого та середнього бізнесу [5, 24].

Наслідком відсутності ефективного інституційної системи підтримки малого та середнього підприємництва на місцевому рівні, в т.ч. інноваційного підприємництва, є той факт, що у минулому році лише 0,2% всіх підтриманих на місцевому рівні бізнес-проектів носили інноваційний характер.

До проблем у розвитку інфраструктури слід віднести також існуючі диспропорції у формуванні окремих її елементів в більшості регіонів, зокрема:

- чверть всіх об'єктів інфраструктури функціонує у столиці, а найменша їх кількість – у таких регіонах як Чернігівська, Чернівецька, Рівненська, Тернопільська області;

- третина всіх бізнес-центрів (143 установи) зосереджена в столиці [6].

Для становлення потужного середнього класу важливе значення має удосконалення механізму залучення іноземних інвестицій у вітчизняну економіку й створення умов для повернення “вивезених” капіталів, тому що без додаткових інвестиційних ресурсів неможливе здійснення ефективного реконструкції й модернізації виробничих потужностей, різке підвищення як технологічного рівня виробництва, так і життєвого рівня населення, розширення на цій основі прошарку середнього класу [7, с. 69].

Прямі іноземні інвестиції мають ряд переваг: служать додатковими джерелами капіталу для безпосереднього фінансування виробництва конкретних товарів і послуг; забезпечують упровадження нових технологій, передових методів управління й маркетингу; на відміну від іноземних позик і кредитів не збільшують

державний борг; сприяють росту валютних надходжень; забезпечують найбільш м'яке й ефективне включення вітчизняної економіки у світове господарство (завдяки виробничій і науково-технічній кооперації); сприяють формуванню конкурентного ринкового середовища; впливають на вітчизняні монополії. Залучення іноземних інвестицій і стимулювання повернення "вивезеного" капіталу варто розглядати як невід'ємну частину інноваційно-інвестиційної стратегії держави, необхідне створення сприятливого інвестиційного клімату для іноземних інвесторів. Розробка зваженої державної політики формування ефективної системи мобілізації інвестиційних ресурсів, основаної на принципах ефективного управління і особливостях об'єкта управління, є першочерговим і невідкладним завданням організації інноваційно-інвестиційної діяльності держави. Такий напрям державної політики буде сприяти формуванню та розширеному відтворенню потужного середнього класу.

Крім того, механізм формування середнього класу в Україні повинен бути спрямований на виконання наступних завдань:

- коригування системи пріоритетів соціально-економічного розвитку. Протягом останніх років соціальна політика вимушено зводилася переважно до надання мінімальної допомоги соціально вразливим верствам населення. Економічне зростання забезпечує фундамент для переорієнтації соціальної політики, насамперед на підтримку працюючого населення, зростання заробітної плати, захист інтелектуальної власності і зміцнення на цих засадах становища висококваліфікованої робочої сили та на підтримку підприємництва. У поєднанні з подоланням надмірної диференціації доходів населення це створить передумови для формування середнього класу;

- формування громадянського суспільства з потужним і численним середнім класом, який у найближчій перспективі має охоплювати 55-60% населення, сприяючи істотному зниженню частки людей з доходами нижчими за прожитковий мінімум [8, с. 29];

- формування нової моделі споживання, яка відповідатиме гідному рівню життя і стимулюватиме економічну (трудова та підприємницьку) активність. Такий стандарт добробуту включає: якісне житло, високу забезпеченість товарами довготривалого користування, доступність якісної медичної допомоги, освіти, побутового обслуговування;

- протидія посиленню економічної нерівності населення. Відповідно влада повинна запровадити систему захисту прав дрібних інвесторів, підвищити персональну відповідальність керівників за своєчасну виплату заробітної плати, добитися зміни ідеології та ставок оподаткування малого та середнього бізнесу,

забезпечити активну його підтримку, розвиток самозайнятості населення;

- проведення активної антиінфляційної політики як важливого чинника зміцнення економічних позицій середніх верств населення;

- детінізація економіки та доходів, яку слід проводити дуже виважено і помірковано, з урахуванням того, що тіньовий сектор сьогодні, по-перше, реально забезпечує пропозицію ряду товарів та послуг, яких немає на зареєстрованому ринку, а по-друге, є одним з основних джерел доходів широких верств населення, включаючи ті, що реально претендують на входження до середнього класу;

- реформування політики доходів з забезпеченням випереджаючих темпів зростання реальної заробітної плати, відновлення її професійно-кваліфікаційної диференціації, усуненням необґрунтованих міжгалузевих диспропорцій;

- пріоритетний розвиток освіти як основного напрямку інвестицій у людський капітал. Необхідною умовою і метою модернізації системи освіти, основним чинником її подальшого розвитку має стати забезпечення єдності освіти і науки в процесі підготовки та перепідготовки кадрів. Швидкі темпи структурних зрушень у сучасній економіці та старіння знань, набутих під час первинної професійно-освітньої підготовки, зумовлюють необхідність запровадження системи неперервної освіти або освіти протягом усього життя людини з забезпеченням зв'язку між загальною середньою, професійно-технічною та вищою освітою, оптимізацією системи перепідготовки та підвищення кваліфікації, створенням інтегрованих навчальних планів та програм;

- завершення пенсійної реформи, необхідність якої зумовлюється як соціальними, так і економічними чинниками. Система пенсійного забезпечення має перетворитися з тягаря для економіки на один з рушіїв прискорення її розвитку, стабільне джерело доходів літніх людей та довгострокових інвестицій;

- істотне нарощування інтелектуального потенціалу держави, удосконалення його якісної структури, створення механізмів надійного захисту прав інтелектуальної власності. Для цього необхідно прийняти відповідні нормативно-правові акти, забезпечити гармонізацію системи національного законодавства з нормами та принципами міжнародного права;

Висновки. Таким чином, механізм сприяння становленню середнього класу повинен бути обґрунтованим, розробленим і узгодженим з національною стратегією економічного розвитку держави. Необхідно чітко визначити повноваження та відповідальність суб'єктів, на яких буде покладено завдання сприяння формуванню середнього класу в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ковтуненко В.О. Теоретико-методологічні проблеми формування середнього класу в Україні / В.О. Ковтуненко // Збірник наукових праць. – Тернопіль, 2008. – Випуск 10. – С. 161-166.
2. Іщенко О.М. Місцеве самоврядування: світовий досвід та особливості української моделі / Іщенко О.М. – К., 2003. – 602с.
3. Медведенко І.В. Роль держави в процесі становлення середнього класу в Україні [Електрон. ресурс] / І.В. Медведенко. – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/Table/jalilo16/009/htm>.
4. Варналій З.С. Мале підприємництво: основи теорії і практики / Варналій З.С. – К.: Т-во Знання, КОО, 2003. – 302 с.
5. Бачурин А. Экономическая и социальная политика государства по улучшению условий жизни / А. Бачурин // Экономист. – 2003. – № 68. – С. 24.
6. Напрямки діяльності Українського фонду підтримки під-

- приемництва [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ufpp.gov.ua/about_fund/activities
7. Леоненко П. М. Сучасні економічні системи: [Навч. посіб.] / П.М. Леоненко, О.І. Черепніна. – К.: Знання, 2006. – 429 с. – (Вища освіта XXI століття).
8. Савчук В. Методологія соціальної стратифікації Й.Шумпетера та природа середнього класу як інститут сучасної економічної системи / В.Савчук, Ю. Зайцев // Україна: аспекти праці. – 2004. – № 4 – С. 22- 30.

REFERENCES

1. Kovtunenکو, V.A. (2008). Theoretical and methodological problems of the formation of middle class in Ukraine. Zbirnyk naukovykh prats' (Collection of scientific papers). 161–166 (in Ukr.)
2. Ishchenko, A.N. (2003). Local government: international experience and features of Ukrainian model. Kyiv, 602 p. (in Ukr.)
3. Medvedenko, I.V. (2009) The state's role in the formation of the middle class in Ukraine. Retrieved from <http://old.niss.gov.ua/Table/jalilol6/009/htm>. (in Ukr.)
4. Varnaliy, Z.S. (2003). Small business: Fundamentals of Theory and Practice. Kyiv.: Knowledge (in Ukr.)
5. Bachurin, A. (2003). Economic and social policy for improving the lives conditions. Ekonomist (Economist), 24 (in Russ.)
6. Directions of Ukrainian Fund of the Support of Entrepreneurship Retrieved from http://ufpp.gov.ua/about_fund/activities (in Ukr.)
7. Leonenko, P. and Cherepnin, O.I. (2006). Modern economic systems. Kyiv.: Knowledge (in Ukr.)
8. Savchuk, V. (2004). The methodology of social stratification of J. Schumpeter and the nature of middle class as an institution of the modern economic system. Ukrayina: aspekty pratsi (Ukraine: aspects of labor). 22– 30 (in Ukr.)

Ways of forming the middle class at the regional level

V. V. Opal'ko, V. O. Denysenko

Abstract. Market reforms in Ukraine's economy assumed the drastic changes in the system of ownership relations, that should to create the conditions for the formation and development of the so-called middle class, which, according to many scientists, is an important factor in ensuring the socio-economic and political stability in the countries with developed market economies. The relationship (inverse mutual influence) of the entrepreneurial activities and problems of forming a middle class is substantiated. On the one hand, the private entrepreneurship is the basis for the forming a middle class (in the form of business entities), on the other hand – the forming a middle class is the main condition for the successful development of entrepreneurship. Mechanism for promoting the formation of a powerful middle class consists in the fact that this model of the development should act in the regime of fast economic renewal. This conclusion is based on the survey of different categories of population who identify themselves with the middle class. For these people the factors of the state socio-economic policy, state social guarantees, the availability of a permanent job, access to vocational education, motivation for entrepreneurship are of great importance. The approaches for the improvement of the formation mechanism of the middle class is proposed. We have established that the priorities in this direction are the adjustments of the system of priorities of socio-economic development, the formation of civil society, the formation of new model of consumption, that will meet a decent standard of life and stimulate the economic (labor and business) activity; the maintenance of high rates of economic growth with the simultaneous counteraction of strengthening the economic inequality of the population; an active anti-inflation policy as an important factor in strengthening the economic position of the middle strata of the population; changes in tax policy; shadowing of economy and incomes; reforming of income policy which ensure the outpacing rates growth in real wages; an increase in the demand for labor with simultaneous rapid elimination of the artificial retention the surplus labor in enterprises; reform of the education sector with the maximum approximation of its quality to the world standards; the completion of the pension reform; priority development of education as the main direction of investment in human capital; a significant build-up of the country's intellectual potential; promoting the entrepreneurship.

Keywords: *middle class; criteria for the middle class; mechanism of development entrepreneurship; small and medium enterprises; infrastructure of support for small and medium enterprises; mechanism of forming a middle class.*

Пути формирования среднего класса на региональном уровне

V. V. Opal'ko, V. A. Denisenko

Аннотация. Определены критерии, согласно которым можно проводить оценку масштабов среднего класса в регионе. Приведены условия для усиления мотивационной составляющей к становлению среднего класса через развитие МСП. Названы проблемы в развитии инфраструктуры МСП. Предложены подходы к совершенствованию механизма становления среднего класса на региональном уровне через корректировки системы приоритетов социально-экономического развития; формирования гражданского общества; формирование новой модели потребления; проведение активной антиинфляционной политики как важного фактора укрепления экономических позиций средних слоев населения; детенизации экономики и доходов; реформирования политики доходов с обеспечением опережающих темпов роста реальной заработной платы; приоритетное развитие образования как основного направления инвестиций в человеческий капитал; завершение пенсионной реформы; существенное наращивание интеллектуального потенциала государства.

Ключевые слова: *средний класс; критерии среднего класса; механизм формирования среднего класса; механизм формирования среднего класса.*

HISTORY

До питання українського жіночого руху Галичини початку XX ст. в епістолярії Насті Грінченко (на матеріалі листів Насті Грінченко до батьків)

Н. П. Клименко

Кафедра Інституту післядипломної педагогічної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка, м. Київ, Україна
Corresponding author. E-mail: n.klymenko@kubg.edu.ua

Paper received 23.05.17; Accepted for publication 30.05.17.

Анотація: Проаналізовано особливості розвитку жіночого руху в Галичині на початку XX ст. Крізь призму епістолярію Насті Грінченко, яка була членом жіночого об'єднання «Кружок українських дівчат», з'ясовано підстави виникнення та особливості його діяльності. Висвітлено напрямки діяльності «Кружка» у сфері просвітництва, благодійництва, взаємодопомоги, видавничої справи, боротьби за подолання стереотипів щодо жіноцтва та покращення соціального устрою. Жінки були залучені й в різноманітні суспільно-політичні рухи, в тому числі і соціалістичного напрямку.

Ключові слова: Жіночий рух, «Кружок українських дівчат», Настя Грінченко, Дарина Шухевич, права жінок.

Життя жінки Галичини початку XX століття, асоціювалося з домашньою реалізацією. У старому суспільстві жінка займалася вихованням дітей та роботою по господарству. Вона була абсолютно підпорядкована чоловікові. У контексті політичних, економічних і культурних процесів у суспільстві жінки традиційно залишалися позаду чоловіків. Вони виконували лише ролі матерів та дружин. Різні підходи до виховання чоловіків і жінок формували і різні бачення їх ролей у суспільстві. Скромність, релігійність, послухність, наявність бездоганної репутації були еталоном для молодої дівчини.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. українське суспільство Галичини переживало значні перетворення, пов'язані з формуванням нових ідей та ідеалів, що впливало з процесів модернізації та політизації українського руху. Очолила національний рух українська інтелігенція, яка займалася націєтворчою, політичною, культурно-просвітньою та громадською діяльністю. Тогочасна Галичина модернізується, традиційний патріархальний уклад починає руйнуватися. Швидко поширюються різні політичні вчення, зокрема і соціалізм, який велику увагу приділяв рівноправ'ю жінок. У кінці XIX ст. в Галичині виникає феміністичний рух, одним з лідерів якого була українська письменниця Наталія Кобринська. Саме вона популяризувала тему прав жінок у своїх художніх творах та вела активну громадську діяльність.

Актуальність дослідження полягає у тому, що українські жіночі товариства Східної Галичини здійснювали активну діяльність в усіх сферах життя краю і були одним із каталізаторів поступового розвитку освітніх і наукових процесів на теренах Східної Галичини, збагачуючи їх ідеями рівноправності, патріотизму, чим сприяло розширенню світогляду нації.

Наукова новизна статті полягає у тому, що у публікації автором чи не вперше досліджено жіночий рух «зсереди» зазначеного періоду на основі епістолярної спадщини родини Грінченків, яка дала змогу зрозуміти специфіку поведінки та модель життя їх доньки, в контексті змін в галицькому суспільстві.

Матеріали дослідження обговорювалися на щорічних грінченківських читаннях і вміщені в матеріалах Всеукраїнської науково-практичної конференції (22 січня 2014 р.).

Питання розвитку українського жіночого руху кінця XIX – першої половини XX ст. є досить розробленою в українській та зарубіжній історіографії (Оксана Маланчук-Рибак [1], Марта Богачевська-Хом'як [2], Іванна Книш [3] та ін.), проте спеціальних досліджень особливостей діяльності жіночих організацій, конструювання образу жінки у суспільній свідомості – небагато. Дослідження жіночого руху крізь призму діяльності «Кружка українських дівчат» здійснено на основі матеріалів преси, спогадів і родинного листування, що дозволяє проаналізувати різні аспекти суспільного життя «зсереди» та в межах «мікроісторії», яка останнім часом є дуже популярною в українських історичних студіях.

Анастасія Грінченко (1884-1908 рр.), єдина донька відомої родини письменників та громадських діячів Бориса та Марії Грінченків, влітку 1903 року приїжджає з батьком до Львова щоб записатися до Львівського університету. Львів, як столиця Королівства Галичини та Лодомерії, яке нараховувало 170 тис. мешканців справив на Настю Грінченко, нещодавню гімназистку, неабияке враження. З одного боку у місті діяла низка потужних наукових, культурних й освітніх установ. З іншого боку її дивували звичаї галичан (особливо статус жінок), які зовсім відрізнялись від наддніпрянських. Галицькі норми відображали загальні вимоги, які ставило освічене суспільство до жінок скрізь в Європі. Однак у певних моментах вони були суворішими. Так, наприклад, якщо у Відні молода жінка ще могла піти сама до театру, то у Львові це вже вважалося ознакою легкої поведінки. Дівчина не могла з'являтися на вулиці сама без матері, тітки або ж приставленої до неї служниці, а з мужчин її міг супроводжувати тільки наречений. До прикладу, Юлія Шнайдер (майбутня поетеса Уляна Кравченко) згадувала, якою компрометуючою в очах львівської публіки виявилася її – молодої дівчини – розмова з мужчиною на вулиці. Після цього їй казали, що єдиним належним виходом

буде заручення [4, с. 315]. Таке бачення жінки впливало з консервативного укладу українського середовища Галичини, та міцні позиції греко-католицької церкви.

Несприйняття галицьких звичаїв щодо жінок спрявляло на Настю гнітюче враження. В листі від 24 червня 1903 року вона пише матері: «...Питасш, чого я хочу в Київ. Для цього треба побути тут і все побачити власними очима і почути власними вухами... На кожному кроці доводиться знаходити такі америки, що тільки станеш «розтавивши руки» да дивуєшся як можна дійти до такого...» [5, арк.1-2].

Сумні нотки за рідною домівкою, пронизують листи Насті аж до жовтня 1903 року. Підбадьорючи доньку Марія Миколаївна пише: «Жалієшся на застарілі традиції й заботони. Доведеться може де в чому рахуватися трохи з їхніми звичаями, а взагалі жити відповідно до своїх традицій» [6, арк.2].

Про особливості галицьких звичаїв говорили й українські емігранти з Російської імперії, які звикли до вільніших товариських відносин. В своїх спогадах Дмитро Дорошенко розповідає історію, яка трапилась у 1904 р. з Марією Грінченко, коли вона привезла доньку до Львова і вела себе не «по-галицькі». Зупинившись в готелі Марія Грінченко зареєструвалась на своє ім'я, а необхідно було б зареєструватись на чоловіче. Це стало причиною, що цілу ніч до неї стукали в двері якісь люди бо це було підставою що тут «дама легких обичаїв» [7, с. 51-52].

Перебуваючи в родині Шухевичів Настя Грінченко знайомиться і завя'зує дружні стосунки з їхньою донькою Одаркою Шухевич. Вона стає їй вірною подругою та однодумцем. Батьки Одарки -Володимир Шухевич, український громадський діяч, етнограф, педагог і публіцист, дійсний член НТШ, Герміна Шухевич, українська громадська діячка, ніціаторка і співзасновниця перших українських жіночих товариств у Львові в т. ч. «Клубу русинок», директор Інституту для дівчат ім. св. Ольги. Загалом в домі Шухевичів зосереджувалось культурне життя цілого Львова. Там можна було зустріти відомих науковців, політичних діячів, молодь з усіх кінців. Не було жодного заходу, чи будь-якої урочистості, щоб у них не брала участь родина Шухевичів. Жіноче питання й змагання жінок за рівні права і обовязки в Англії, Німеччині й Америці дуже цікавило Дарину Шухевич, тим більше, що в Галичині в 1884 році з ініціативи Наталії Кобринської було організовано в Станіславові перше жіноче товариство. А в 1893 році заходами Герміни Шухевич створено у Львові «Клуб Русинок», що об'єднав все українське львівське жіноцтво. Молодше покоління дівчат (однолітки Дарини Шухевич) брали участь у деяких заходах «Клубу русинок», однак не були його членами і не мали право голосу. Більшість українських дівчат одержували на той час т.зв. «сальонове виховання». Небагато з них закінчували вчительські семінарії і обіймали учительські посади. Решта дівчат були вдома, обов'язково грала на фортопиано, вчилась малювати, співати й господарювати. В театр, на прогулянки могли йти лише в товаристві батьків. Це обурювало молодих дівчат і спонукало до створення окремого жіночого товариства яке б кардинально відрізнялось від попереднього. Олена Бережницька-

Будзова, одна із гурту таких молодих дівчат згадувала: «...Здавалось нам, що воно пусте думати про кравецтво, про сукні, капелюхи й моди, коли цілий жіночий світ говорить про емансипацію. Наші змагання прямували в противний бік, як заінтересування старших пань і це вирішило остаточно, щоб оснувати окреме товариство дівчат, що займалося б «вищим» й поступовими справами» [8, с. 24].

У 1901 році Дарина Шухевич разом з Наталкою Будзиновською, Марією Підлісецькою та Оленою Бережницькою створили «Кружок українських дівчат». Перші збори відбулись 17 березня 1901 році в кімнаті «Бесіди» на вул. Ринок 10, на яких було проголошено план роботи. Метою діяльності «Кружка» була самоосвіта дівчат та підготовка їх до громадської праці. Популярність «Кружка» зростала з кожним днем. Якщо на перших зборах було 30 членів, то під кінець року їх було 96. Жвавість «кружкового» життя пояснювалось тим, що гуртківці зібрали солідну бібліотеку (наукова та популярна література), яка обслуговувала кожної неділі своїх членів. Так, наприклад, у звіті з 1903/4 року зазначено, що бібліотека нараховує 121 книгу, а користувалися ними 69 членів [9, с. 3].

Про дружні стосунки Дарини Шухевич і Насті Грінченко писав Володимир Дорошенко, який перебував у Львові на літніх університетських курсах у 1904 році. Характеризуючи Дарину як метку, енергійну і веселу дівчину, він зазначає, що вона «...своєю емансипантською бравадою викликала мало не страх, а в усякому разі «шокінг» серед жіноцтва. Але що була донька дуже шанованого в громадянстві батька, ця бравада її репутації не шкодила». Характеризуючи Дарину як завзяту й непосидюцю партійну робітницю Володимир Дорошенко підкреслював, що: «...Вона приятелювала з Настею Грінченківною, донькою відомих наддніпрянських діячів – Бориса Дмитровича і Марії Миколаївни. Обидві стали нашими нерозлучними компаньйонками» [7, с.62].

Настя Грінченко, погляди якої були співзвучні з поглядами Дарини Шухевич, стає членом «Кружка українських дівчат» і таким чином опиняється у вирі жіночого руху. Вона поринає з головою в громадську роботу. Одним із напрямків діяльності «Кружка» була організація лекцій для кружківців. Для цього запрошували таких відомих професорів з університету як: М. Грушевського, С. Рудницького, О. Колесу, М. Ганкевича та інших. Такі слухання відбувались у великій залі «Бесіди». Виголошували свої промови і члени кружка – молоді дівчата. Після кожної лекції була дискусія, а після – забави.

Спочатку в «Кружок» на лекції приходило мало бажаючих. Однак зусиллями Насті Грінченко та інших дівчат робота в кружку значно поживалась. Якщо 24 листопада 1903 року на першій лекції М. Грушевського було всього 6 чоловік (разом з Настею), то уже через тиждень роботи, донька повідомляє своїх батьків: «В суботу бігала по всім робітничим товариствам скликати на відчит. Але скільки народу прийшло! В салі всі не помістилися і стояли в коридорі і на сходах. Нас з Одаркою цілком придавили до стіни так, що ми не могли дихати, але зате радісно було на душі!» [10, арк.2].

Між тим зростало зацікавлення роботою «Кружка». І незабаром такі товариства як «Академічна громада» (які спочатку досить скептично ставились до цієї організації), тов. «Захоронка», «Основа» почали тісно співпрацювати з ним. «Академічна громада» запрошувала дівчат до виступів, інші товариства до організації свят, забав та інших заходів [9, с.3]. З цього приводу Настя Грінченко пише: «...А на наші відчити зголошуються все більше і більше. Звісно ми дуже раді: тепер уже ми не потребуємо просити, а нас просять». Досить детально описує донька як вони організували шевченківський ювілей, як проводили концерт, організували андр[іївську] забаву. «...Ювілей випав як не міг краще. Зібрала 120 кор[он] на захоронку і 107 кор[он] на театр. Але я така змучена всім ювілеєм і під таким враженням..., що не можу цілком писати» [10, арк.1].

У 1904 році «Товариство прихильників української науки, літератури і мистецтва» на чолі з Грушевським організували літні курси, так званий літній університет, щоб ознайомити студентів Наддніпрянської України з рідною історією та літературою. Читати лекції на університетських курсах дали згоду І. Франко, К. Студинський, Ф. Вовк, М. Ганкевич та ін.

Настя Грінченко як активний член «Кружка українських дівчат» разом з Одаркою Шухевич організували для української молоді, яка приїхала на літній університет різноманітні заходи, «всілякі приємні несподіванки», в тому числі і концерти. Заняття тривали близько місяця і всього було вичитано 90 годин. Лекції розпочинались о 8 годині ранку, пізніше о 8.30 (на прохання слухачів з України). Всього було 135 осіб разом з галичанами.

Настя з великим запалом продовжує свою роботу в «Кружку українських дівчат». Разом з Одаркою Шухевич готує перше Віче «Кружка», яке відбулося у лютому 1904 році. Основна мета зібрання полягала в тому, щоб привернути увагу громадськості на права жінок в суспільстві та домагатися їх політичної рівності з чоловіками. На ньому виступи: С. Данилевич – «Про завдання й організацію нашого жіноцтва», Е. Тишинська – «Про організацію прилюдних університетських викладів. К. Лозенко – «Про становище жінки в суспільстві». Особливо яскравою та запальною була остання доповідь Катерини Лозенко, політичної емігрантки з Наддніпрянщини. Виступ був настільки продуманий і логічний, що знайшов схвальні відгуки навіть у чоловіків, які прийшли зі скептичними поглядами. Про це пише також і у своїх спогадах учасниця Віча Олена Залізняк [11, с.9]. Настя Грінченко знайомить батьків з тими подіями, які відбувались на Вічі. З листа видно, що вона не дуже задоволена ходом зборів, однак, пише що, «все таки було прийнято внесення пані Лозенко, через яке, «Кружок» змінює свій напрям – в яким дусі – Ви певно догадаєтесь, знаючи авторку внесень. Більша половини тих, хто голосував, звісно не розуміли на що вони погоджуються...тепер на нашому обов'язку лежить вияснити їм...» [12, арк.2].

Сподіваючись, що матеріал про Віче буде надрукований в Наддніпрянській Україні, Настя знайомить своїх батьків в листі від 31.05. 1904 року. з оригінальним текстом резолюції віча «Кружка

українських дівчат»: «...Збори українських жінок з дня 12 лютого» 1904 року, визначаючи, що єдиним завданням організації жіночої є освіднення українського жіноцтва для боротьби за увільнення української жінки від утиску і пригноблення, признаючи, що здійснення свого увільнення при теперешньому ладі суспільності, який допускає пригноблення одної класи другою є неможливе, і небачучи других союзників в боротьбі крім пригнобленої маси робітників – пролетарів як сільських так і міських, збори ухвалюють і постановляють боротися за увільнення не тільки жінки, а й усіх пригноблених верств суспільства» [13, арк.1-2].

Того ж року «Кружок українських дівчат» видає з історії жіночого руху книжку «Жіночий рух» Константини Малицької. Популярність кружка була настільки великою, що його діяльність висвітлювалась як на шпальтах українських так польських і чеських часописах.

Настя Грінченко мала неабиякий авторитет в Галичині, ім'я якої здебільшого асоціювалось з жіночим рухом та діяльністю «Кружка українських дівчат». Навіть з погляду на більш ніж сторічної давнини, голова Союзу Українок Алена Пашко згадувала на жіночому форумі присвяченого 110-річчю заснування жіночого руху в Україні в доповіді під назвою «Година для праці настала» Настю Грінченко як засновницю «Кружка українських дівчат» [14]. Однак, як було зазначено вище, Настя Грінченко була і не засновницею і не головою, а членом «Кружка», хоча її кандидатура не раз була пропонована на цю посаду. Підтвердженням цього ми знаходимо в листі Насті батькам від 16 травня 1904 р: «...Тричі ставили мою кандидатуру на голову, але я зрікалася, Дарка також, тоді вибрали великою меншістю (8 за – 29 проти) Негребецьку. Другої кандидатури не було і довелося її прийняти. Заснувався тепер у нас «Научний кружок» в котрім я є секретаркою, а також з Даркою представницею секції наук суспільних» [15, арк.2].

З огляду на політичне (соціал-демократичне) забарвлення напрямку діяльності «Кружка», деякі його члени були незадоволені, адже вони, як і загалом громадськість Галичини, ставились стримано до соціалістичних ідей. Більшості галичан, особливо інтелегенції, не був зрозумілим потяг наддніпрянської інтелегенції до соціал-демократичних ідей. Тому Настя не тільки культивувала ці ідеї в гуртку, а й намагалася зберегти його ідеологічний напрямок: «...Хочу ще зостатися на збори «Кружка» котрі також скоро мають бути, бо проти Дарочки сильна опозиція. Боїмося взагалі, щоби «Кружок» не змінив свого напрямку на націоналістичний» – відповідала батькам Настя на питання чи скоро приїде в Київ додому [16, арк.2].

Відповідаючи на лист своїх стурбованих батьків ритмом життя своєї доньки, Настя пише: «...Як ви не можете ввійти в мое становище! Чого вся молодіж може брати участь в громадському житті, тільки я не маю на це права?! Віддавати громадським справам тільки хвилини відпочинку – то є цілком неможливо для мене» [17, арк.1].

Отже, на зламі століть у Східній Галичині зароджується і активно поширюється жіночий рух, який перейшов на новий етап розвитку. В цей період

були створені українські жіночі товариства, які ставили нові завдання і цілі, шукалися нові методи діяльності. Одним із таких товариств був «Кружок українських дівчат», який сприявгуртуванню жіночої молоді з метою самоосвіти, об'єднанню зусиль щодо боротьби за права жінок. Серед найбільш активних

громадських діячок галицького жіночого руху слід назвати Настю Грінченко. Заприсятеювавши з Дариною Шухевич, однією із засновниць «гуртка» вона приєдналась до жіночого руху і впродовж свого короткого життя присвятила себе громадській та політичній діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Маланчук-Рибак О. Ідеологія та суспільна практика жіночого руху на західноукраїнських землях XIX – першої третини XX ст.: типологія та європейський культурно-історичний контекст. – Чернівці. – 2006. – 500 с.
2. Богачевська-Хом'як М. Білим по білому. Жінки в громадському житті України 1884–1939. – Київ: Либідь. – 1995. – 424 с.
3. Книш І. Іван Франко та рівноправність жінки. – Вінніпег. – 1956. – 154 с.
4. Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856-1886). –К.: Критика, 2006. – С. 630 с.
5. Інститут рукопису НБУВ, ф. III, од. зб. 36722. – Арк. 1-2.
6. Інститут рукопису НБУВ, ф. III, од. зб. 44453. – Арк. 2.
7. Дорошенко Д. Мої спогади про давнє-минуле (1901-1914) /Д. Дорошенко. – Вінніпег, 1949. – С. 51-52.
8. Бережницька-Будзова О. Кружок українських дівчат / О. Бережницька-Будзова // Наше життя. – 1984. – Березень-квітень. – С. 24.
9. Діло. – 1903. – Ч. 131–132. – 14 червня. – С. 3.
10. Інститут рукопису НБУВ, ф. III, од. зб. 36691. – Арк. 2.
11. Залізник О. Початки українського жіночого руху / Залізник О. // Наше життя. – 1950. – Ч. 8. – С. 9.
12. Інститут рукопису НБУВ, ф. III, од. зб. 36668. – Арк. 2.
13. Інститут рукопису НБУВ, ф. III, од. зб. 36635. – Арк. 1-2.
14. Алена Пашко – берегиня української державності і свободи. Режим доступу http://gallus.lunarfiffic.com/~unwla0/ourlife/pdf/Our_Life_2002-06.pdf
15. Інститут рукопису НБУВ, ф. III, од. зб. 36638. – Арк. 2.
16. Інститут рукопису НБУВ, ф. III, од. зб. 36649. – Арк. 2.
17. Інститут рукопису НБУВ, ф. III, од. зб. 36653. – Арк. 1.

REFERENCES

1. Malanchuk-Rybak O. Ideology and social practice of women's movement during the 19th and the first third of the 20th century in the West: typology, European cultural and historical context, Chernivtsi, 2006, 500 pp.
2. Bohachevska-Chomiak M. Bilym po bilomu: Women in Ukrainian Community Life, 1884-1939 (Kyiv, in Lybid, 1995), 424 pp.
3. Knysh I. Ivan Franko and equality of women, Winnipeg, 1956, 154 pp.
4. Hrytsak Y. A Prophet in his Country. Franko and his Community (1856-1886), Kyiv, in Krytyka, 2006, 630 pp.
5. The Institute of Manuscripts of Vernadsky National Library of Ukraine, ф. III, items 36722. – Sheets 1-2.
6. The Institute of Manuscripts of Vernadsky National Library of Ukraine, ф. III, items 44453. – Sheet 2.
7. Doroshenko D. My memories about the past not long ago (1901-1914), Winnipeg, 1949, P. 51-52.
8. Berezhnyska-Budzova O. The Circle of Ukrainian woman, in Nashe Zhyttia, 1984. –March-April. – P. 24.
9. Dilo. – 1903. – Issue 131–132. – 14 June. - P. 3.
10. The Institute of Manuscripts of Vernadsky National Library of Ukraine, ф. III, items 36691 –Sheet 2.
11. Zaliznyak O. The beginning of the Ukrainian woman's movement, in Nashe Zhyttia, 1950. – Issue 8. – P. 9.
12. The Institute of Manuscripts of Vernadsky National Library of Ukraine, ф. III, items 36668. – Sheet 2.
13. The Institute of Manuscripts of Vernadsky National Library of Ukraine, ф. III, items 36635. – Sheets 1-2.
14. Atena Pashko – A Keeper of Ukrainian statehood and freedom. http://gallus.lunarfiffic.com/~unwla0/ourlife/pdf/Our_Life_2002-06.pdf
15. The Institute of Manuscripts of Vernadsky National Library of Ukraine, ф. III, items 36638. – Sheet 2.
16. The Institute of Manuscripts of Vernadsky National Library of Ukraine, ф. III, items 36649. – Sheet 2.
17. The Institute of Manuscripts of Vernadsky National Library of Ukraine, ф. III, items 36653. – Sheet 1.

To the question of Ukrainian women's movement in Galicia at the beginning of 20th century in epistolary style written by Nastya Grinchenko (based on literary works of Nastya Grinchenko to her parents)

N. P. Klymenko

Abstract: The features of the women's movement in Galicia in the early 20th century were analyzed. The grounds of its features and activities were clarified through the literary works written in epistolary style by Nastya Grinchenko, who was a member of the women's association «Ukrainian Women's Circle». Such areas of activities of the «Circle» as education, charity, mutual assistance, publishing, struggle to overcome stereotypes about women and improving of the existing social order were also enlightened in this article. Moreover women were also engaged in various social and political movements, including movement toward socialism.

Keywords: women's movement, «Ukrainian Women's Circle», Nastya Grinchenko, Daryna Shukhevych, the rights of women.

К вопросу украинского женского движения Галичины начала XX в. в эпистолярной Наси Гринченко (На материале писем Наси Гринченко к родителям)

Н. П. Клименко

Аннотація: Проаналізовані особливості розвитку жіночого руху в Галичині в началі XX в. Сквозь призму епістолярія Наси Гринченко, котра була членом жіночого об'єднання «Кружок українських дівчат», виявлено основання виникнення і особливості його діяльності. Освітлено напрямлення діяльності «Кружка» в сфері просвіщення, благодійності, взаємодопомоги, видавничого дела, боротьби за переодолення стереотипів відносно жінок і улущення соціального устрою. Жінки були привлечені і в різні громадсько-політичні рухи, в тому числі і соціалістичного напрямлення.

Ключевые слова: Женское движение, «Кружок украинских девушек», Настя Гринченко, Дарья Шухевич, права женщин.

Возобновление производства тракторов на Харьковском тракторном заводе в послевоенные годы

Н. В. Писарская

Национальный технический университет «Харьковский политехнический институт»

Paper received 21.05.17; RAccepted for publication 25.05.17.

Аннотация. В статье рассмотрены аспекты восстановления Харьковского тракторного завода после освобождения города от фашистской оккупации. Работа охватывает период с 1943 г. (реэвакуация) до 1954г. Выделены задачи, которые решались коллективом завода для обеспечения возобновления выпуска и ремонта техники, включая связь с организациями-смежниками. Показана роль руководства предприятия в этом процессе. Обозначены проблемы и перспективы развития завода в послевоенный период.

Ключевые слова: Харьковский тракторный завод, возобновление производства, тракторостроение, цех, смежные предприятия, ремонт техники.

Введение: Одним из важных направлений промышленного производства в Украине с 30-х годов. XX ст. стало тракторостроение. Ведущим центром этой отрасли в Украине является Харьковский тракторный завод (ХТЗ), который начал деятельность с 1930 г. Во время войны предприятие было эвакуировано на Алтай (г. Рубцовск). Восстановление ХТЗ начато фактически сразу же после освобождения города в 1943 г. За довольно короткий срок удалось восстановить производство тракторов. К сожалению, в современной научной литературе отсутствуют специальные труды, посвященные восстановлению тракторостроительной отрасли в Украине, в частности ХТЗ.

Краткий обзор публикаций по теме: Косвенно этот период деятельности харьковского центра тракторостроения нашел отражение в трудах В.В. Библика, А.Г. Кривоконя, В.А. Родионова, П.М. Анненкова и других исследователей [1; 2; 3]. Однако самыми точными и наиболее информативными являются, конечно, архивные дела послевоенных лет, хранящихся в Центральном государственном архиве высших органов власти и управления, Центральном государственном архиве общественных объединений Украины и Государственном архиве Харьковской области которые введены в научный оборот впервые.

Цель: Опираясь на наследие предшественников, а, главное, привлекая архивные документы, провести историческую реконструкцию деятельности ХТЗ от 1943 до 1950 г.

Материалы и методы: Материалы, на основе которых проведено исследование, включают архивные дела, что делает работу оригинальной и актуальной. Методы, использованные для анализа материалов, в основном сводятся к аналитическим и обобщающим.

В 1941 г. была проведена эвакуация промышленных предприятий из Харькова. Эвакуирован был и ХТЗ в Алтайский край в г. Рубцовск. Часть оборудования и корпусов претерпела разрушения при отступлении Красной армии. Еще большие потери производственных мощностей наблюдалась при оккупации. После освобождения города в 1943 г. началась частичная реэвакуация. Учитывая роль Харькова в тракторостроении, уже через месяц после освобождения города от фашистской оккупации возобновил серийное производство молотилок завод «Серп и молот», наладили выпуск продукции харьковские заводы транспортного машиностроения, электромеханический и другие. Од-

нако, ситуация в тракторостроении страны в целом ухудшилась. Согласно приказу от 28 сентября 1943 г. № 476 о возобновлении деятельности Украинского республиканского треста «Укравтотракторсбыт», его местонахождением определен г. Харьков. Это позволило наладить снабжение тракторами и техникой в первую очередь армии, а впоследствии и народного хозяйства [4, л. 3].

Поскольку во время войны старые тракторы изнашивались и повреждались, а изготовление новых задерживалось, важное значение имело полное восстановление материально-технической базы. Промышленности Украины, а особенно Харькову, в этом отводилась значительная роль, поскольку большинство заводов тракторостроительной промышленности находилась в этом городе. Для того, чтобы наладить производство в сложных послевоенных условиях, были восстановлены поврежденные предприятия, а также созданы новые.

С 1943 г. Постановлением СНК СССР и ЦК ВКП (б) «О неотложных мерах по восстановлению хозяйства в районах, освобожденных от немецкой оккупации» было решено начать восстановления разрушенного ХТЗ. Завод заметно пострадал от оккупации, поскольку все производственные площади завода были повреждены в разной степени. По официальным данным 18 % производственных площадей было разрушено до основания, 38 % – сильно повреждены в результате пожаров и взрывов, 44 % – повреждены частично (сохранились кровля и стены). Полностью были уничтожены основные цеха завода (механосборочный, кузнечный, чугунно-литейный цех, компрессорные станции, центральная лаборатория, техническая станция, деревообрабатывающий цех, бетонный завод и т. д.), что сделало невозможным быстрое восстановление производства на заводе. Первым директором ХТЗ после реэвакуации стал Сергей Васильевич Саленков (1943 – 1945), впоследствии именно он стал руководителем восстановления завода. После назначения С.В. Саленкова исполняющим обязанности директора завода было начато восстановление производственных площадей и работы предприятия. Сначала коллектив завода занимался ремонтом автомашин для воинских частей, для чего были задействованы имеющиеся на то время около 500 рабочих, организовано также базу по ремонту гусеничных машин. Однако, из-за недостатка кадров, ХТЗ не мог работать в полную силу, поэтому

директору завода была поставлена задача как можно быстрее привлечь квалифицированных работников, а также вспомогательный персонал и служащих [5, с. 6, 35].

Почти за два месяца управления заводом С.В. Саленковым, было отремонтировано значительное количество станков, расчищено и введено в эксплуатацию рабочие площади. Перед этим руководителем было поставлено ряд сложных задач, например, ввод в эксплуатацию до 1 января 1944. газогенераторного, ремонтно-литейного, сталелитейного, термического, газогенераторного цехов. До 1 марта того же года – инструментального, кузнечного, чугунолитейного, ремонтно-механического, а к 1 сентября 1944 г. – деревообрабатывающего и механосборочного цехов. Кроме значительного количества производственных площадей, необходимо было обеспечивать нужды работников завода, для этого требовалось срочно восстановить и построить жилые помещения, магазин, учебный комбинат и помещения для ремесленного училища на базе предприятия [5, с. 39 – 40].

С самого начала послевоенной деятельности предприятия производство строилось на базе широкой кооперации, поскольку сам завод не имел достаточного количества необходимого оборудования и материалов. Кроме поврежденных цехов, существовала проблема со станками, которые почти отсутствовали, а те, что были на заводе, требовали ремонта или замены. Станков, которые поставили смежные предприятия, также не хватало, и коллектив завода был вынужден работать на устаревшем, поврежденном войной оборудовании, поскольку по состоянию на сентябрь 1943 г. на заводе осталось только 18 действующих металлообрабатывающих станков, 32 станки требовали текущего ремонта, а 293 станки были сожжены и они требовали капитального ремонта [1, с. 74].

Значительное количество станков, что имелись на то время на ХТЗ, нуждались в ремонте разной сложности и, соответственно, были непригодными для немедленной плодотворной работы на них. 18 станков – малое количество для завода, перед которым ставились задачи по изготовлению различного вида техники.

Постановлением бюро Харьковского обкома КП(б)У о мероприятиях по улучшению работы ХТЗ утверждено, что Нарком сельхозмашиностроения обязан был довести производственные мощности ХТЗ по выпуску тракторов – в августе 1946 г. до 10 тракторов в сутки. Требовалось выполнить строительно-монтажные работы вспомогательных и жилых площадей ХТЗ. Наркомстанкостроения получил поручение предоставить ХТЗ в первом квартале 1946 г. 37 специалистов, и дополнительно во втором квартале 1946 г. 14 спецстанков. Кроме этого Наркомвнешторг должен обеспечить поставки по импорту в первом полугодии 1946 г. ХТЗ металлорежущее, литейное, кузнечно-механическое, пресовое и другое оборудование. [5, с. 50 - 52].

В отчете о работе Харьковского тракторного завода за 1946 г. можно проследить результативность работы предприятия. Была завершена подготовка к массово-поточному производству тракторов и запасных частей к ним, ликвидированы недостатки производства.

На последующий период поставлены следующие задачи: восстановить завод, то есть сделать возможным

выполнение плана капитального строительства не только суммарно, но и по объектам. В первую очередь это касалось развития заготовительных цехов и ввода в эксплуатацию всего механосборочного цеха. Усилить дальнейший технический прогресс, как условие мощного подъема производства и повышению производительности труда, т. е. обеспечить завод высококачественным современным оборудованием и высококачественными инструментами, а также внедрить методы своевременной выработки. При этом повышение производительности труда предполагалось создать на основе полного восьмичасового рабочего дня, всеобщей механизации.

Несмотря на все меры, которые были приняты для повышения качества и количества производства тракторов, существовали и определенные проблемы, несмотря на которые по состоянию на 1946 г. ХТЗ возобновил основные производственные мощности, что позволило выпускать более 30 тракторов в сутки [1, с. 77].

Однако в тракторостроении существовали не только достижения. Многочисленные проблемы, связанные с несвоевременным поставками деталей для машин, наличием отработанного оборудования, нерациональной его эксплуатацией, низкой культурой производства, плохими условиями труда. Так, проблемы с освоением новых мощностей на ХТЗ задерживались из-за недостатка литейного оборудования и некоторых типов универсальных и специальных станков.

Хотя ХТЗ в 1946 г. повысил выпуск техники в 5 раз по сравнению с 1945 г., однако техника была собрана или из тех материалов, которые предоставляли другие заводы, или из послевоенных запасов. Это говорит о том, что завод не был восстановлен должным образом и постоянно нуждался в помощи, в противном случае работа предприятия становилась невозможной. Однако вследствие того, что завод не выполнил план изготовления тракторов в январе, июле и августе, а также не смог укрепить успехи, достигнутые в сентябре и декабре, годовой план производства тракторов был выполнен лишь на 86,7%. Одним из основных цехов, который определял работу завода, был кузнечный цех, до конца 1944 г. Он не был оснащен необходимым оборудованием. Часть оборудования была завезена лишь в конце 1945 г. и не была смонтирована, а часть была получена и смонтирована только в течение 1946. Работа кузнечного цеха постоянно тормозилась из-за отсутствия воздуха, пара и электроэнергии. Всего по имеющимся, но далеко не полным данным, за год было 30400 станко-часов простоя, что составляло 43,2 % к отработанному времени. Из этого количества 16307 часов машины стояли на ремонте 3798 часов, кузница стояла за отсутствия энергии 3442 часа. То есть, еще одной из проблем на производстве, кроме разрушенных цехов и нехватки оборудования, была нерациональная трата времени и ресурсов [5, с. 66 - 73].

Даже по прошествии трех лет с начала восстановления проблема с оборудованием и станками оставалась открытой и также тормозила производство. Так, из необходимых заводу 55 специальных станков заказ был размещен только на 17, а на другие, крайне необходимые заводу балансировочные, для высверливания дисбаланса, станки для суперфиниша, спецфрезерные и

другие заказ не был размещен. Это приводило к замедлению совершенствования технологических процессов и внедрения новой техники. Кроме того, наблюдалась несвоевременная поставка заказанного специального оборудования. Так из 47 нужных заводу вертикально-сверлильных станков предоставлено было лишь 16. Из 24 станков, заказанных завода им. Ленина в 2, 3 и 4 кварталах 1946 года ни одного станка так и не было получено. Это создавало ряд проблем в проведении сверлильных работ. Кроме нехватки оборудования, неправильные условия хранения и эксплуатации его приводили к порче, а это было связано с низкой культурой и профессионализмом работников предприятия. Консервация и хранение оборудования, которое не использовалось на заводе, не соответствовали требованиям длительного хранения. Базы для такого оборудования не имели крытых помещений. Большинство станков не были смазаны антикоррозийной смазкой, не имели влагостойкой обертки, что приводило к их порче. Наиболее дефицитные профили металла получали малыми партиями, часто их заменяли. Это вызвало частые переналадки и связанное с этим увеличение брака и уменьшение коэффициента полезного использования машин, перерасходу материалов доходило до 30%. Но даже в таких условиях цеха могли бы иметь несколько лучшие показатели, если бы они были укомплектованы опытными и технически грамотными кадрами.

Однако, несмотря на существующие проблемы, изготовления тракторов в течение первых 10 месяцев 1947 г. непрерывно росло. В начале 1947 г. завод изготовил только 50 тракторов в месяц, что категорически не соответствовало тогдашним требованиям. Однако уже в октябре эта цифра увеличилась в семь раз, правда, динамика производства тракторов была неравномерной. Это было обусловлено, в первую очередь, тем, что на заводе не хватало деталей для тракторов и производства. Несмотря на все трудности и проблемы, довоенного уровня производства завод достиг через 5 лет после начала восстановления – в 1948 г [5, с. 81].

В то же время много внимания уделялось борьбе с браком и она проводилась по разным направлениям. Увеличивалось количество изготовления оснастки, инструментов и средств контроля измерения. Разрабатывались и воплощались контрольные мероприятия по измерениям за устранением преждевременного износа деталей трактора во время эксплуатации, значительно улучшилась технологическая обработка, усилилась борьба с бракоделами, укрепился аппарат отдела технического контроля.

В 1946 г. заводом сдано 2558 тракторов, а с начала производства – 3079. На первое января 1947 г. с гарантии снято 727 тракторов. Чтобы улучшить их качество были проведены следующие мероприятия: устранение трещин головки цилиндров и недопущения быстрого износа гнезд клапанов; повышение технических условий по приемке клапанов и электролитное закалка хвостовика клапана. За период восстановления ХТЗ основной моделью трактора оставался гусеничный керосиновый СХТЗ-НАТИ, производство которого

было начато в 1937 г. Производство этого трактора продолжалось до 1949 г, поскольку с 1949 г. был поставлен на серийное производство более мощный дизельный трактор ДТ-54. Новая модель трактора отличалась более мощным двигателем и, что было очень важным, видом топлива. Дизельное топливо было почти вдвое дешевле, чем керосин, да и расход такого топлива были вдвое меньше, по сравнению с керосином, при одинаковых условиях работы [1, с. 85].

ХТЗ в 1950 г. должен был выпустить 20000 тракторов, по сравнению с 18090, выпущенными в 1949 г. На заводе также началось освоение производства топливной аппаратуры и пусковых моторов, а также продолжалось изготовление запасных частей к тракторам. Однако, несмотря на значительное количество произведенных тракторов и постепенное наращивание производства, невозможно было удовлетворить государственные потребности в новой технике. Поэтому, кроме производства тракторов, ХТЗ осуществлял капитальный, а иногда и текущий ремонт техники [6, л. 23].

Результаты и их обсуждение: По состоянию на 1951 г. одной из основных причин отставания ХТЗ в исполнении возложенных технико-экономических показателей стало недостаточное выполнение норм. В результате конструктивных изменений увеличились трудоемкость производства, экономическая работа ряда отделов завода велась недостаточно. Задерживалась документация по строительству цехов (чугунно-литейного № 2), не выполнял план жилищного строительства, существующее жилье было в непригодном состоянии, что не позволяло иметь необходимое количество квалифицированной рабочей силы и приводило к ситуации неиспользования производственных мощностей завода [6, л. 63 – 65].

Предприятие по состоянию на 1.06.1954 г. имело производственную площадь 9256 кв.м., на которой расположены 3 механические, 2 сборочные и кузнечно-прессовый цех. Механический цех № 1 имел 175 единиц производственного оборудования, механический цех № 2 – 71, механический цех № 3 – 73 единицы. В составе моторосборочного цеха были участки стационарной узловой сборки, общей сборки на конвейере и испытательная станция [8, л. 4, 6 – 7, 13, 14].

Выводы: Итак, несмотря на то, что возобновление производства тракторов планировалось провести довольно быстро, осуществить это было почти невозможно по нескольким причинам. Во-первых, завод не имел достаточного количества работающего оборудования, в частности станков, другие заводы тормозили поставки необходимого оборудования на предприятие, что, в свою очередь, делало невозможным изготовление новой техники. Во-вторых, значительное количество производственных площадей ХТЗ была повреждена или вовсе уничтожена и требовала времени на восстановление. В-третьих, культура труда рабочих завода была довольно низкой, и еще не могло не отразиться на деятельности предприятия. Фактически, коллектив ХТЗ в послевоенные годы занимался в основном ремонтом старой, поврежденной техники, а не созданием новой.

ЛІТЕРАТУРА

1. Харківський тракторний завод імені С. Орджонікідзе. (Сторінки історії) / [авт. тексту В.В. Біблік]. – Х. : Прапор, 2008. – 260 с.
2. Кривоконь О.Г. Тракторобудування в Україні: передумови, історія та тенденції розвитку в аспекті світового прогресу (20-ті рр. XX сторіччя) : монографія. – Харків : НВП ПП «Технологічний центр», 2015. – 643 с.
3. Родионов В.А. Рожденный дважды: Очерк / В.А. Родионов, П.Н. Анненков. – Х.: Прапор, 1981. – 343 с.
4. Центральный государственный архив высших органов власти Украины, ф. 4655, оп. 1, д. 1, Приказы и распоряжения управляющего трестом, 1943 г., на 54 л.
5. История Харьковского тракторного завода им. Орджоникидзе : сб. док. и материалов. – Харьков : Прапор, 1960 - 1965. Т. 2 : июнь 1941 г. – 1962 г. / Партийн. арх. Харьк. обл. ; [сост.: Н. К. Калужная, Л. Ф. Майстренко, В. К. Онищенко и др. ; под ред. Г. И.
6. Государственный архив Харьковской области, ф. 2, оп. 4, д. 365, Информации, докладные записки, справки, письма обкома партии ЦК КП(б)У о работе предприятий промышленности, транспорта, связи и строительства, 1950 г., на 193 л.
7. Государственный архив Харьковской области, ф. 2, оп. 4, д. 694, Информации, справки отдела, парткома завода «Серп и Молот» о работе партийной и комсомольской организации, о бытовых условиях молодых рабочих, подготовке к зиме, 1951 г., на 76 л.
8. Центральный государственный архив общественных объединений Украины, г. Киев, ф. 1, оп. 24, д. 3917, Копии актов проверки наличия и использования производственных мощностей Харьковского тракторного завода и Харьковского тракторосборочного завода, 1954 г, на 19 л.

REFERENCES

1. Kharkiv Tractor Plant named after S. Ordzhonikidze. (Pages of history) / [text author V.V. Biblik]. - Kharkiv: Prapor, 2008. - 260 p.
2. Krivokon O.G. Tractors construction in Ukraine: background, history and trends in terms of global progress (20's - 80's. XX century): monograph. - Kharkov: NVP PP "Technology Center", 2015. - 672 p.
3. Rodionov VA, Annenkov P.N. Born twice: Essay, - Kharkov: Prapor, 1981. - 343 p.
4. Central State Archives of the Highest Authority of Ukraine, f. 4655, op. 1, d. 1, Orders and instructions of the trust manager, 1943, on 54 sheets.
5. History of the Kharkov Tractor Plant named after Ordzhonikidze: coll. doc. and materials. - Kharkov: Prapor, 1960 - 1965. T. 2: June 1941 - 1962 / Party Archive of Kharkov Region; [compilers: N.K. Kalyuzhnaya, L.F. Maistrenko, V.K. Onischenko, et al; ed. by G.I. Vashchenko]. - 1965. - 295 p. : Tab. ; 7 s. : photo.
6. State Archives of the Kharkov Region, f. 2, op. 4, d. 365, Information, memoranda, references, letters from the regional committee of the Party Central Committee of the Communist Party (Bolsheviks) of Ukraine on the work of industrial, transport, communications and construction enterprises, 1950, on 193 sheets.
7. State Archives of the Kharkov Region, f. 2, op. 4, 694, Information, information from the department, the party committee of the "Serp and Molot" plant on the work of the Party and Komsomol organizations, the living conditions of young workers, preparation for winter, 1951, on 76 sheets.
8. Central State Archives of Public Associations of Ukraine, Kiev, f. 1, op. 24, d. 3917, Copies of check certificates of presence and use of capacities of the Kharkov Tractor Plant and the Kharkov Tractor-assembly Plant, 1954, on 19 sheets.

Resumption of tractors production at the Kharkov Tractor Plant in post-war years**N. V. Pysarska**

In the article the aspects of the Kharkov Tractor Plant restoration after the liberation of city from fascist occupation are considered. The work covers the period from 1943 (re-evacuation) until 1954. The tasks which were solved by collective of the plant for providing of resuming of technics production and repair, including communication with the organizations-subcontractors was selected. The role of enterprise management in this process is shown. The problems and prospects of the plant development in the post-war period are outlined.

Keywords: *Kharkov Tractor Plant, production resuming, tractor construction, workshop, subcontractors, machinery repair.*

Внесок закордонних фондаций у вивчення історії Тернопільщини

Г. Я. Сеньківська

Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія ім. Тараса Шевченка
Corresponding author. E-mail: galya_senk@ukr.net

Paper received 26.05.17; Accepted for publication 30.05.17.

Анотація. У статті аналізується внесок закордонних фондаций у дослідження історії Тернопільщини. Автор робить наголос на зарубіжному Науковому товаристві ім. Т. Шевченка, під егідою якого виникла Комісія регіональних дослідів, яка й зайнялася виданням регіональних збірників про Тернопільський край. Вагоме значення належить Інституту дослідів Волині, що виник 21 липня 1951 р. у Вінніпезі, а також окремим осередкам дослідників Волині у Нью-Йорку, Клівленді, Буффало (США), Торонто, Вінніпезі (Канада), які діють з 1949 р. й видають науково-популярні збірники, історичні нариси про Волинь.

Ключові слова: наукове товариство, регіональні збірники, комісія регіональних дослідів, видання, комітет, краєзнавство.

Краєзнавство на Тернопільщині має давні традиції і сягає своїм корінням кінця XIX століття, коли вперше з'явилися дослідження з історії та культури краю. Незважаючи на вагомий та ґрунтовний внесок у розвиток краєзнавства провідних учених минулого та сучасного, окремі аспекти краєзнавчих досліджень ще й досі залишаються маловідомими. Це й обумовлює актуальність теми, оскільки подальший розвиток сучасного краєзнавства неможливий без осмислення й усвідомлення досвіду минулого.

Оскільки писати історію чи мемуаристику населених пунктів на чужині завдання не з легких, тим більше, що довідки, документи чи інші дані часто мінімальні або ж знаходяться за кордоном, то нашою метою є розгляд внеску у дослідження Тернопільщини закордонних фондаций, а також учених-краєзнавців, які внаслідок політичних подій опинилися за межами України. Досліджуючи зміст і форми тернопільського краєзнавства, сучасні тенденції та перспективи його розвитку, варто вивчити здобутки й досвід краєзнавства в публікаціях за межами України. Саме там знаходяться архіви документів, створені в Україні та вивезені за її межі під час масової політичної й військової еміграції. За кордоном наші співвітчизники створювали освітні, громадські, науково-громадські, просвітницькі осередки, які брали на себе функції центрів із вивчення фактів, подій, особистостей, їх популяризації. Результати їх культурно-освітньої та науково-краєзнавчої діяльності знайшли відображення в низці монографій з мемуаристики Тернопільської землі, на сторінках періодичних наукових видань, які побачили світ за кордоном у 50–80-ті рр. XX ст.

Видання під егідою зарубіжного Наукового товариства ім. Т. Шевченка (НТШ) серії „Український архів” кількох десятків томів історично-мемуарних спогадів і розвідок є однією з найяскравіших сторінок подвижницької діяльності української спільноти. Якщо в радянській Україні можливості краєзнавців були суттєво обмежені, то в умовах західної думки українці отримали свободу вільного слова і творчого пошуку.

При Науковому товаристві ім. Т. Шевченка в Нью-Йорку виникла Комісія регіональних дослідів, завдання якої полягали у виданні регіональних збірників [17, с. 8]. Ідея написання збірника про Чортківщину зародилася в „Літературно-мистецькому клубі” у Нью-Йорку в 1961 р. Після доповіді журналістки О. Соневицької земляками з Чортківщини було створено „Ініціативний комітет” для видання книги, до якого увійшли О. Соневицька, М. Лозинська, О. Фірчук, С. Мартинюк. 11 листопада 1962 р. у Нью-Йорку від-

бувся з'їзд, на якому були присутні делегати від США і Канади. Самі редактори так описують форум: „З'їхались земляки з наших чотирьох повітів, згадали молоді літа, землю, де народилися, де виростили, або, де вкладали працю свого життя і вирішили спільно видати пропам'ятну книжку, в якій слід би обговорити всебічно життя-буття нашої території, зокрема, пережиті події” [17, с. 77]. Діловий комітет під керівництвом О. Соневицької збирав матеріали, необхідні кошти, координував зусилля аматорів. „Історично-мемуарний збірник Чортківської округи” побачив світ у 1974 р. в м. Торонто. Краєзнавчі матеріали видання охоплюють територію чотирьох колишніх повітів галицького Поділля – Чортківського, Гусятинсько-Копичинецького, Борщівського й Заліщицького [17]. Художнє оформлення виконано Я. Гніздовським, всесвітньо відомим митцем, уродженцем с. Пилипче Борщівського району. Книга побудована за комбінованим принципом. Загальні оглядові статті висвітлюють події в хронологічному порядку, далі тематичними блоками подано матеріали про повіти, а завершують кожний розділ нариси про всі населені пункти. При зборі матеріалу редакційна колегія звернула головну увагу на події перших десятиліть ХХ ст., використовуючи при цьому свідчення очевидців. Оскільки багато подій не було описано, то книга не може подати вичерпної історії повіту чи окремого села. Ця праця не є історією наших земель, а тільки збіркою матеріалів до історії краю.

Загальний розділ відкриває цінна праця з археології професора, директора Я. Пастернака „Західне Поділля на заранні історії” [25, с. 14–25]. Стаття, без сумніву, є найбільш кваліфікованою серед інших матеріалів збірника, оскільки написана з використанням результатів власних досліджень. Загальні відомості про історію чотирьох повітів подав Л. Соневицький. Певну увагу автори приділили діячам, що народилися і виростили на території згаданих повітів, а пізніше зробили внесок у різних сферах діяльності не тільки на території Чортківської округи, але й за кордоном. Зокрема, О. Соневицька у статті „Наші визначні люди” згадує релігійних, політичних і громадських діячів, економістів, письменників [32, с. 43–50]. Основну увагу автор зосереджує на діяльності представників духовенства, серед яких чільне місце належить закатованому більшовиками єпископу Григорію Хомишину. У с. Звинячі (Чортківський повіт) проживав монах-василіанин Тит Теодосій Галушинський (1880–1952), учений-біблієїст та історик церкви, автор численних праць, здебільшого на богословські теми. Особливої уваги заслуговує М. Ломацький (1886–1968 рр.), автор

численних нарисів та оповідань про Гуцульщину, де довгі роки вчителював. Для цього збірника він написав спогад про Гусятин і Суходіл. Згадує автор діяча фірми „Центросоюз” у Львові І. Мартюка, уродженця Скали, його земляків М. Старицького, оперного співака світової слави В. Юрчака, відомого актора театру „Руська Бесіда” С. Курила, також актора М. Анастасієвського.

Заслужують на увагу спогади А. Слободяна про українські організації Чорткова в 30-х рр. ХХ ст. Автор висвітлює діяльність так званого „Народного дому”, „Сільського господаря” й товариства „Просвіта” [31, с. 80–83]. Певне зацікавлення викликає стаття колишнього учня гімназії в м. Чорткові С. Вороха „Гімназія „Рідної школи” ім. М. Шашкевича в 1935–1939 рр. та її трансформація в часах Другої світової війни (1939–1944)” [7, с. 114–119]. Автор відзначає, що встановлення радянської влади у 1939 р. на західноукраїнських землях призвело до зміни системи навчання. С. Ворох описує також арешт учнів гімназії та вчителів [7, с. 115–116]. Збірник містить статистичні матеріали щодо кількості населення, мовного складу, віросповідання тощо. І. Лунів, колишній лідер українського жіночого руху на Борщівщині, у „Спогадах про діяльність «Союзу Українок»” описує життя жінки-борщівчанки. Це єдина стаття у збірнику, де комплексно показано діяльність українського товариства [21]. Окремі публікації мають додаткові унікальні матеріали. Наприклад, спогади про відвідини Борщівщини І. Франком, Б. Лепким [17, с. 580–582], згадки про першого українського посла від Борщівщини до австрійського парламенту Ф. Гайдамаха [17, с. 587–595], історію династії священників у Ланівцях [17, с. 605]. Незважаючи на науково-популярний характер збірника, зроблено спробу дати критичний аналіз використаних джерел і літератури. Зокрема, справедливо піддається сумніву достовірність статистичних даних щодо етнічного та конфесійного складу населення, коли чисельність українців свідомо занижувалась.

Об’ємистий за змістом регіональний збірник про м. Бучач і його околицю вийшов друком у 1972 р. як черговий том Комісії регіональних дослідів і публікацій НТШ [4]. 14 серпня 1970 р. тижневик „Українська Думка” інформував про утворення Комітету бучачан в Англії, головою якого став М. Музика. Впродовж 1970–1971 рр. Комітет відвідав 21 осередок бучачан, вислав 321 лист [4, с. 904]. У книзі „Бучач і Бучаччина” висвітлюється історія Бучаччини, даються цікаві есе вчених Я. Пастернака, М. Андрусика, Л. Шанковського, С. Гординського та інших [4]. Деякі статті у збірнику не висвітлюють історії цього регіону, торкаються проблем усієї України. У спогадах, фольклорних матеріалах, при літературному оформленні збережено місцеву говірку Бучаччини. Значну увагу автори звернули на життя і діяльність відомого етнографа, вихідця з Бучаччини В. Гнатюка [29, с. 128–144]. Б. Романенчук аналізує його творчий шлях, стверджуючи, що „Гнатюк був як не першим, то одним із перших фахових записувачів народної творчості ... Він був як співредактор Літературно-Наукового Вісника і секретар та редактор Української видавничої спілки ...” [29, с. 142].

С. Женецький у статті „Югославські українці про В. Гнатюка” намагається пояснити значення „Етнографічних матеріалів з Угорської Русі” вченого для українців,

що проживали на Балканах [11, с. 145–146]. Інтерес викликають спогади Р. Барановського „«Пласт» у Бучачі” [1, с. 277–280], П. Рогатинського „Заробітчання і політична еміграція з Бучаччини” [28, с. 683–696]. Цікавий матеріал про фольклор Бучаччини збирала С. Крочак-Шевчук, хоч статтю оформила М. Осика [24, с. 315–320]. Таким чином, історико-мемуарний збірник про Бучач і Бучаччину висвітлює релігійні, політичні, культурні, економічні процеси вказаного регіону.

2 листопада 1969 р. у Детройті був утворений Головний комітет підгаєчан, при якому діяла ініціативна група, завдання якої полягало в організації з’їзду підгаєчан [23, с. 113]. 21 лютого 1970 р. відбулась конференція в Клівленді, в якій взяло участь майже 50 делегатів, що репрезентували м. Підгайці та 36 сіл колишнього повіту. Тоді ж вибрано Головний підготовчий комітет у складі 11 чоловік. Вибраному комітетові доручено: організувати місцеві комітети (осередки підгаєчан) у різних країнах; підготувати проект статуту, розпочати збірку матеріалів для збірника і фондів на його видання; скликати загальний з’їзд підгаєчан; видавати періодично бюлетень і через нього інформувати земляків про всі дії Головного підготовчого комітету [23, с. 114].

Важливе значення мають спогади учасників УПА, діяльність якої значною мірою пов’язана з Тернопільщиною. Ці спогади публікувалися за рубежем. Їх наукова вартість неоднакова і вимагає зваженого використання. У збірнику „Підгайчани в боротьбі за волю України” висвітлюються події національно-визвольної боротьби в окрузі містечка Підгайці на Тернопільщині в 30–50-х рр. ХХ ст. [26]. У книзі подаються списки українських січових стрільців, короткі біографії та спогади про членів УВО й ОУН, але найбагатшим є матеріал про воїнів УПА. Попередній том під назвою „Підгаєцька земля” концентрував увагу більше на історичному, культурологічному, географічному, демографічному аспектах [27]. Грунтовні напрацювання у названій тематичній царині має В. Яшан. Результатом багаторічної дослідницької роботи став вихід книги „Під брунатним чоботом: Німецька окупація Станіславщини в Другій світовій війні, 1941–1944” [38].

Фотоальбом „Мандрівка землями Підгаєччини” з допомогою фотографій показує громадське життя краю та діяльність його провідних осіб першої половини ХХ ст., зокрема періоду між двома світовими війнами [23]. Зокрема, у книзі висвітлено діяльність члена НТШ, Української вільної академії наук, а також низки американських наукових установ Т. Гунчака, члена НТШ І. Головінського, члена НТШ професора Б. Чопика та багатьох інших діячів науки [23, с. 88]. Всі зібрані у фотоальбомі матеріали – це результат діяльності Головного комітету підгаєчан та співпраці вихідців з Підгаєччини в діаспорі. У загальному з’їзді підгаєчан в Торонто 29–30 травня 1971 р. взяло участь понад 600 делегатів. У той час вже діяли 17 місцевих комітетів. Прийнято статут і вибрано керівні органи. В Англії протягом літа 1972 р. теж організовано 3 окружні комітети [23, с. 114]. Під кінець 1978 р. у США, Канаді, Англії, Німеччині та Австралії діяли 24 осередки, що об’єднували близько 1000 родин підгаєчан [23, с. 115]. Результатом їх діяльності стала поява збірників про Підгаєцьку землю.

26 квітня 1970 р. вперше побачив світ бюлетень „Слово підгаєчан”, в якому подавалася інформація, що стосувалася заснування осередків, збору матеріалів і підготовки загального з’їзду [23, с. 114].

Заслугують на особливу увагу спогади голови Головного комітету підгаєчан В. Колодчина про В. Папіжа [19, с. 4]. Як член редакційної колегії, він збирав, переписував і редагував матеріали до збірника „Підгаєцька земля” та одночасно готував фотоальбом „Мандрівка землями Підгаєччини”. „... Василь Папіж був людиною доброго серця, твердого характеру, високих ідеалів і вродженого оптимізму ... Це був взірцевий громадянин, провідник-патріот” [19, с. 4]. Чимало цікавого публікував „Бюлетень земляцького об’єднання „«Тернопільщина»” [5].

Завдяки Зборівському комітету, який був утворений 12 червня 1938 р., в Торонто вийшла книга „Зборівщина. Над берегами Серету, Стрипи і Золотої Липи” [15]. Оскільки важливою подією в історії цього терену була битва Б. Хмельницького з поляками під Зборовом у 1649 р., їй присвячено першу частину збірника. Головна стаття цієї частини – це історична розвідка про Зборів і Зборівську битву, автором якої є І. Крип’якевич. У зміст цього регіонального збірника увійшли також матеріали, які описують національно-культурне, економічне життя краю, географічні особливості тощо.

Слід наголосити, що протягом 25-ти років своєї діяльності Комітет, крім науково-освітньої діяльності, займався гуманітарною допомогою. Так, з 1953 до 1959 рр. він опікується народною школою у Фалькенбергу (Німеччина), висилаючи щомісячно туди кошти (17.50 дол.). Крім цього, Зборівський комітет допомагає українцям у переселеннях таборів, воякам української дивізії „Галичина”, які опинилися в Італії і серед яких було 300 осіб зі Зборівщини. Також продовжувався збір коштів на видавничий фонд книги про Зборівщину. Інспектор українських шкіл у Німеччині, професор Бобеляк 15 грудня 1954 р. писав до Зборівського комітету: „З досвіду знаю, як скоро діти підлягають німецьким впливам у школі. Тому, Панове, Ви виконуйте національне діло, рятуючи своїми дотаціями нашу еміграційну молодь від національної загибелі” [15, с. 1022]. Заслугують уваги спогади М. Стахова про меценатку української науки Д. Кульчицьку [15, с. 976–979]. В 1950-х рр. Д. Кульчицька відкрила банківський рахунок на „Наукове товариство ім. Шевченка в Нью-Йорку”. Після її смерті НТШ отримало 90.800.00 дол. для видання українознавчих публікацій [15, с. 976].

У 1950-х рр. серед колишніх працівників ярославського Повітового Союзу Кооператив у Нью-Йорку виник задум заснування об’єднання ярослав’ян. 9 липня 1963 р. у Філадельфії було утворено Тимчасовий комітет ярослав’ян у складі 4 чоловік: А. Траска (голова), О. Канда (заступник), О. Лис (секретар), М. Бохно (член). 3–5 вересня 1966 р. проходив Регіональний з’їзд ярослав’ян, на якому було прийнято остаточну назву об’єднання „Ярославщина та Окраїни Засяння” („ЯРОКЗА”), затверджено статут та вибрано керівні органи. Результатом багаторічної, клопіткої дослідницької роботи Тимчасового комітету ярослав’ян у Філадельфії став вихід збірника „Ярославщина і Засяння. 1031–1947” [39], у якому містяться наукові розвідки, публіцистичні статті та спогади про історію від

найдавніших часів і до сьогодення. Ця публікація відзеркалює весь трагізм українського населення цих земель під час насильницького виселення в 1945–1947 рр. Прадавність земель Ярославщини підтверджують дві науково-обґрунтовані статті професора Я. Пастернака „Ярославщина й окраїни Засяння у глибині віків” [39, с. 1–7] та історика М. Андрусяка „Проблеми українсько-польської етнографічної границі на Посянні” [39, с. 21–26].

Восени 1949 р. в Нью-Йорку, Клівленді, Буффало (США), Торонто, Вінніпезі (Канада) виникли осередки дослідників Волині. 21 липня 1951 р. у Вінніпезі на установчих зборах було створено Інститут Дослідів Волині (ІДВ), який мав відділ Холмщини та Підляшшя. На 1990 р. ІДВ опублікував 65 книг – монографій, збірників, історичних нарисів тощо. Слід відзначити такі праці, як: „Нарис історії Волинської землі” І. Левковича, „Остріг” П. Шумовського, „Свята Почаївська Лавра” та „Князь Костянтин Острозький і його культурна праця” І. Огієнка, „Нарис історії Холмщини та Підляшшя” Є. Пастернака та чимало інших; мемуарні праці У. Самчука „На білому коні” і „На коні вороному”, збірник „Волинь у боротьбі за волю України” і ряд творів, книг І. Дубилка, С. Килимника, С. Ярмуса та інших авторів [9, с. 235].

З 1953 р. Інститут дослідів Волині (ІДВ) з допомогою Товариства волинян у Торонто і Вінніпезі випускає науково-популярний збірник волинезнавства „Літопис Волині” (вийшло 20 чисел) [20]. Він багатий на спогади та матеріали з історії, культури, побуту, природи, релігійного життя тощо. Велику цінність мають матеріали про національно-визвольні змагання, польську, німецьку, радянську окупацію Волині, біографічні нариси про визначних культурних і громадсько-політичних діячів. У науково-популярному збірнику протягом багатьох років друкувалися статті, авторами яких є волиняни різних політичних орієнтацій.

Значну цінність становлять праці відомого українського та польського археолога, уродженця Волині О. Цинкаловського. Його історико-краєзнавчий словник „Стара Волинь і Волинське Полісся” має непересічне значення для тих, хто цікавиться старожитностями краю [35]. У 1981 р. ІДВ від О. Цинкаловського отримав копію „Краєзнавчого словника Волині і Волинського Полісся”, який після ретельного редагування було видано у 2-х томах. Хоча слід наголосити, що задум про створення історично-географічного й економічного словника Волині й Волинського Полісся поставив в автора ще в 30-х рр. ХХ ст., коли він у 1929–1939 рр. працював на цих теренах делегатом від Державного археологічного музею у Варшаві. У цій фундаментальній праці він подав інформацію про 5600 краєзнавчих об’єктів з географії, топономастики, геологічної структури краю, археології, історичної географії, історії й розвитку економіки краю, історико-статистичних змін та історичних взаємовідносин, які значно вплинули на розвиток Волині й Полісся. Для ілюстрації словника автор використав численні гравюри відомого митця Волині, Київщини, Поділля, Галичини Наполеона Орди. У словнику вміщено назви й вказано місцезнаходження уже неіснуючих сіл, замків, водяних млинів, гуралень та інших об’єктів історії. Ця праця охоплює період від найдавніших часів до 1914 р., тобто до Першої світової війни. Це найбільша праця

О. Цинкаловського (понад 1000 сторінок), над якою він працював більше 30 років і підготував до друку ще в 1969 р. А перед тим у Варшаві О. Цинкаловським були опубліковані „Матеріали прадавнини Волині і Полісся” (1961), „Ріка Прип'ять та її допливи” (1966), „Старовинні пам'ятки Волині” (1975).

У 1967 р. у Блумінгтоні (США) інженер М. Бойко започаткував „Каталог Волиніани”, що згодом отримав назву Осередок бібліографії Волині. У праці М. Бойка „Бібліографія волинезнавства у Північній Америці” (1993 р.) зафіксовано 90 монографій, 900 статей і сотні інших опублікованих матеріалів [9, с. 236].

У Нюрнберзі (Німеччина) в 1975 р. було створено історичне товариство „Волинь”, яке об'єднало тих, хто вимушено виїхав 1940 р. до Німеччини. Згодом до товариства вступили німці-волиняни, які проживали у різних регіонах світу. „Волинь” видає німецькою мовою „Волинські зошити”, збирає фотографії, документи, географічні карти тощо [9, с. 237].

У 70–80-х рр. з'явилися видання „Збаражчина: Збірник статей, матеріалів і споминів” [14], „Зборівщина. Над берегами Серету, Стрипи і Золотої Липи” [15], „Шляхами Золотої Поділля. Тернопільщина і Скалатщина” [37], „Бережанська земля” [2], „Земля Теревовлянська” [16]. Це колективні праці сотень людей, які з різних причин опинились в еміграції.

Багато цінних матеріалів з історії, етнографії, літератури краю опубліковано у збірнику „Люди Поділля” [22].

Варто також відзначити книгу „Село Конюхи: Козацьке гніздо (Бережанська земля)”, редактором якої є Я. Івахів [30]. Оскільки в історично-мемуарному збірнику „Бережанська земля” розповідається лише про 32 села і містечка бережанської округи, а 62 села, у тому числі й Конюхи, через відсутність відповідного матеріалу, опинились поза увагою укладачів, то Я. Івахів збирає матеріали до другого тому „Бережанської землі”. Але у 1989 р. Комітет „Бережанської землі” припинив свою діяльність, перестав готувати видання другого тому збірника і редакторів не залишилося нічого іншого, як тільки видати окрему книжку про село Конюхи [30, с. 7].

Заслуговує на увагу книга О. Горняткевич „Українські митці в автобіографіях” [8].

У виданні Л. Волинець „Борщівщина. Народне мистецтво, побут та звичаї” знайшли оригінальне поєднання етнографічний нарис про один із найцікавіших у народознавчому аспекті район Галичини – Борщівщини і власне каталог виставки традиційного народного одягу із сіл зазначеного району [6]. Виставка відбулася в Українському музеї Нью-Йорку у 1994 р. У тексті висвітлені такі основні теми: „Природне довкілля”, „Історія Борщівщини”, „Побут”, „Звичаї та обряди”, „Весілля”, „Народний одяг”. Найґрунтовнішим є розділ „Народний одяг”, який висвітлює специфічні ознаки чоловічого та жіночого одягу. Велике освітнє значення має представлений у кінці нарис „Словник маловживаних слів” [6, с. 45–47], що включає до 200 народних термінів і понять, які зустрічаються переважно на Борщівщині. Власне каталог [6, с. 48–63] складається з таких розділів: „Святочний одяг”, „Жіночі та чоловічі сорочки”, „Поодинокі частини одягу та текстилю”, „Приладдя для виготовлення прядива і прядиво”. Отже, аналізуючи текст, можемо стверджувати, що

це оригінальна науково-дослідна розробка про народні звичаї, обряди та одяг українців Борщівського району.

Після появи історично-мемуарних регіональних збірників окремих повітів чи районів постав задум видати книжку про село Бишки (Козівського району), автором якої є І. Шагай [36]. Книга „Село Бишки. Історія і боротьба за волю” складається з шести розділів, які висвітлюють історію населеного пункту, культурне життя, участь населення в ОУН та УПА, відзначення знаменних дат і подано список жителів господарств у 1939–1991 рр. Книга не має суто наукового характеру, оскільки через відсутність необхідних документів писалася в основному з оповідань, спогадів сучасників. Проте це не зменшує її цінності як джерела для вивчення та дослідження історії цієї епохи.

Достатньо докладні відомості зібрано в „Енциклопедії української діаспори” [10].

Деякі матеріали, підготовлені авторами з діаспори, опубліковані тернопільськими краєзнавцями. Серед таких видань: „Тернопіль: погляд крізь століття. Історія міста очима емігрантів” [34], „Козова і околиці в спогадах емігрантів” [18], „Бережанщина в спогадах емігрантів” [3], „Заліщицька земля в спогадах емігрантів” [13], „Теребовлянщина в спогадах емігрантів” [33]. До збірників увійшли статті, спогади, нариси, статистичні матеріали, що були опубліковані у згаданих уже історично-мемуарних збірниках та інших виданнях діаспори. Книгам характерні збереження особливостей лексики, стилю і правопису оригіналів. Вони містять багато недоступної раніше інформації, насамперед про УСС, УГА, УПА, а також про товариства „Січ”, „Сокіл”, „Просвіта”, „Пласт”, „Союз українок” тощо.

Немало також зробили краєзнавці в плані вивчення української західної діаспори. Глибиною і масштабністю відзначається енциклопедичний довідник „Журавлина книга” у 2-х томах, укладений Н. Совінською [12]. Словник імен подає інформацію про 340 визначних уродженців Тернопільщини, які в силу обставин проживають за кордоном.

Таким чином, можна стверджувати, що вчені з української діаспори зробили вагомий внесок у розробку історії Тернопільської області, про що свідчать численні громадські установи за межами України, які прилучилися до видання історико-краєзнавчих збірників про Тернопільський край. Найпотужніший центр українського краєзнавства склався у Вінніпезі, де створений Товариством „Волинь” громадський Інститут дослідів Волині видав 20 наукових збірників „Літопис Волині”, низку книг. Статті окремих дослідників, бібліографічні огляди, хроніка подій, рецензії, некрологи, у 20-х числах „Літопису Волині” вимальовують картину краєзнавчого руху наших співвітчизників, спрямованого на вивчення, дослідження та популяризацію історії рідної землі з метою розвитку національної ідеї, запобігання фальсифікації вітчизняної історії. Скажімо, 25-літтю Інституту дослідів Волині приурочено 12-ий номер „Літопису Волині” (1976 р.), в якому підведено підсумок діяльності Інституту, міститься інформація про відзначення ювілею, дано творчі портрети багатьох учасників ІДВ. Збірник „Літопис Волині” став важливим джерелом краєзнавчої діяльності волинян у діаспорі. Важливим об'єднуючим центром українців діаспори стало НТШ, яке заснувало багатотомне видання „Український архів”, була утворена Комісія регіональ-

них дослідів, яка займалась виданням історико-мемуарних збірників. Так, виникли Комітет Бучачан в Англії (1970 р.), Тимчасовий Комітет Ярослав'ян у Філадельфії (1963 р.), Комітет Теревовлян у Нью-Йорку, Торонто (1961 р.), Вінніпегу (1964 р.), Монреалі (1960 р.), Комітет Підгаєчан у Нью-Йорку (1969 р.), Зборівський комітет у Торонто (1963 р.).

Треба підкреслити, що в цілому залучених джерел і літератури виявилось недостатньо для всебічного аналізу та висвітлення певних процесів і подій. Варто

пам'ятати, що матеріали несуть відбиток суб'єктивізму і висвітлюють особисте розуміння історичного процесу авторами. Разом із тим варто зазначити, що діаспора все-таки відтворила широку панораму суспільно-економічного, політичного життя Тернопільщини, відкрила перед нами світ національного життя української громади краю, її визвольні змагання і прагнення до незалежності. Зарубіжні та вітчизняні дослідники взаємно доповнюють один одного, допомагають нам краще вивчити історію регіону.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барановський Р. „Пласт” у Бучачі / Р. Барановський // Бучач і Бучаччина. Історично-мемуарний збірник. – Нью-Йорк; Лондон; Париж; Сідней; Торонто, 1972. – С. 277–280.
2. Бережанська земля : Історично-мемуарний збірник. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1970. – 876 с.
3. Бережанщина в спогадах емігрантів / [упоряд.-ред. Н. Волинець, Б. Мельничук, І. Семенець]. – Тернопіль: Кн.-журн. видавн. „Тернопіль”, 1993. – 390 с.
4. Бучач і Бучаччина. Історично-мемуарний збірник. – Нью-Йорк; Лондон; Париж; Сідней; Торонто, 1972. – 943 с.
5. Бюлетень Земляцького об'єднання „Тернопільщина”. – Ч. 9. – Торонто, 1982. – 20 с.
6. Волинець Л. Борщівщина. Народне мистецтво, побут та звичаї / Л. Волинець. – Нью-Йорк, 1994. – 64 с.
7. Ворох С. Гімназія „Рідної школи” ім. М. Шашкевича в рр. 1935–1939 та її трансформація в часах Другої світової війни (1939–1944) / С. Ворох // Історично-мемуарний збірник Чортківської округи. Повіти : Чортків, Копиченці, Борщів, Заліщики. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1973. – С. 114–119.
8. Горнякєвич О. Українські митці в автобіографіях / Горнякєвич О. – Лондон : Українська видавнича спілка, 1958. – 74 с.
9. Дем'янчук Г. С. Українське краєзнавство : сторінки історії / Дем'янчук Г. С., Дем'янчук Б. Г., Дем'янчук А. Г. – К. : ВЦ „Просвіта”, 2006. – 296 с.
10. Енциклопедія української діаспори. – Київ; Нью-Йорк; Чикаго; Мельбурн, 1995. – Т. 4. – 250 с.
11. Женецький С. Югославські українці про В. Гнатюка / С. Женецький // Бучач і Бучаччина. Історично-мемуарний збірник. – Нью-Йорк; Лондон; Париж; Сідней; Торонто, 1972. – С. 145–146.
12. Журавлина книга : Тернопільська українська західна діаспора : словник імен. – Ч. I (А – І) / [упоряд. Б. Мельничук, Х. Мельничук, Н. Совінська]. – Тернопіль : Економічна думка, 1999. – 242 с. Ч. 2 (К – Л). – 2001. – 270 с.
13. Заліщицька земля в спогадах емігрантів / [упоряд.-ред. Б. Мельничук]. – Тернопіль, 1993. – 123 с.
14. Збаражчина : Збірник статей, матеріалів і споминів. – Т. 2. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1985. – 523 с.
15. Зборівщина. Над берегами Серету, Стрипи і Золотої Липи : Історично-мемуарний і літературний збірник. – Торонто; Нью-Йорк; Париж; Сідней, 1985. – 1056 с.
16. Земля Теревовлянська : Історично-мемуарний збірник. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1968. – 920 с.
17. Історично-мемуарний збірник Чортківської округи. Повіти : Чортків, Копиченці, Борщів, Заліщики. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1973. – 923 с.
18. Козова і околиці в спогадах емігрантів / [упоряд.-ред. Б. Мельничук, Б. Проник]. – Тернопіль, 1992. – 138 с.
19. Колодчин В. Вшануймо доброго приятеля / В. Колодчин // Слово підгаєчан. – Б.м.: Головний комітет підгаєчан, 1991. – С. 4–5.
20. Літопис Волині. Науково-популярний збірник волинезнавства. – Канада.–№ 4.–1958. – 77 с.; Канада – США.–№ 2.–1955.–128с.
21. Луїв І. Спогади про діяльність „Союзу Українок” /
- І. Луїв // Історично-мемуарний збірник Чортківської округи. Повіти : Чортків, Копиченці, Борщів, Заліщики. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1973. – С. 547–550.
22. Люди Поділля : Збірник нарисів, оповідань і спогадів. – Лондон, 1988. – 219 с.
23. Мандрівка землями Підгаєччини : Фотоальбом. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1980. – 170 с.
24. Осика М. Фольклор Бучаччини / М. Осика // Бучач і Бучаччина. Історично-мемуарний збірник. – Нью-Йорк; Лондон; Париж; Сідней; Торонто, 1972. – С. 315–320.
25. Пастернак Я. Західне Поділля на заранні історії / Я. Пастернак // Історично-мемуарний збірник Чортківської округи. Повіти : Чортків, Копиченці, Борщів, Заліщики. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1973. – С. 14–25.
26. Підгайчани в боротьбі за волю України : Історично-мемуарне видання.–Детройт; Клівленд; Парма; США, 2000. – 621с.
27. Підгаєцька земля : Історично-мемуарний збірник. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1980. – 744 с.
28. Рогатинський П. Заробітчанська і політична еміграція з Бучаччини / П. Рогатинський // Бучач і Бучаччина. Історично-мемуарний збірник. – Нью-Йорк; Лондон; Париж; Сідней; Торонто, 1972. – С. 683–696.
29. Романенчук Б. Володимир Гнатюк (1871–1926) / Б. Романенчук // Бучач і Бучаччина. Історично-мемуарний збірник. – Нью-Йорк; Лондон; Париж; Сідней; Торонто, 1972. – С. 128–144.
30. Село Конхоки : Козацьке гніздо : (Бережанська земля) / [ред. Я. Івахів]. – Нью-Йорк, 1992. – 365 с.
31. Слободян А. Українські організації в Чорткові в 30-х роках / А. Слободян // Історично-мемуарний збірник Чортківської округи. Повіти : Чортків, Копиченці, Борщів, Заліщики. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1973. – С. 80–83.
32. Соневицька О. Наші визначні люди / О. Соневицька // Історично-мемуарний збірник Чортківської округи. Повіти : Чортків, Копиченці, Борщів, Заліщики. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1973. – С. 43–50.
33. Теревовлянщина в спогадах емігрантів / [упоряд.-ред. Б. Мельничук, Г. Миколаєнко, Г. Цубера]. – Тернопіль, 1993. – 293 с.
34. Тернопіль : погляд крізь століття. Історія міста очима емігрантів / [ред.-упоряд. Б. Мельничук, Б. Проник]. – Тернопіль, 1992. – 204 с.
35. Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся : Краєзнавчий словник – від найдавніших часів до 1914 р.: / У 2-х т. – Вінніпег; Канада. Т. 1. – 1984. – 600 с. Т. 2. – 1986. – 578 с.
36. Шагай І. Село Бишки. Історія і боротьба за волю / І. Шагай. – Вид-й комітет Лондон–Бишки–Чикаго, 2000. – 392 с.
37. Шляхами Золотої Поділля. Тернопільщина і Скалатщина : Регіональний історично-мемуарний збірник. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1970. – 876 с.
38. Яшан В. Під брунатним щоботом : Німецька окупація Станіславщини в Другій світовій війні, 1941–1944 / В. Яшан. – Торонто, 1989. – 284 с.
39. Ярославщина і Засяння. 1031–1947 : Історично-мемуарний збірник. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1986. – 797 с.

REFERENCES

1. Baranovsky R. «Plast u Buchachi» / R. Baranovsky // Buchach i Buchachchyna. Istorychno-memuarnyi zbirnyk. – Niu-York;
2. Berezhanska zemlia. Istorychno-memuarnyi zbirnyk. – Niu-York;

- Paryzh; Sydnei; Toronto, 1970. – 876 s.
3. Berezhanishyna v spohadakh emigrantiv / [uporiad.-red. N. Volynets, B. Melnychuk, I. Semenets]. – Ternopil: Kn.-zhurn. vydavn. «Ternopil», 1993. – 390 s.
  4. Buchach i Buchachchyna. Istorychno-memuarnyi zbirnyk. – Niu-York; London; Paryzh; Sydnei; Toronto, 1972. – 943 s.
  5. Biuletен Zemliatskoho obiednannia «Ternopilshchyna». – Ch. 9. – Toronto, 1982. – 20 s.
  6. Volynets L. Borshchivshchyna. Narodne mystetstvo, pobut ta zvytai / L. Volynets. – Niu-York, 1994. – 64 s.
  7. Vorokh S. Himnaziia «Ridnoi shkoly» im. M. Shashkevycha v rr. 1935–1939 ta yiyi transformatsiia v chasakh Druhoi svitovoi viiny (1939–1944)/S. Vorokh/Istorychno-memuarnyi zbirnyk Chortkivskoi okruhy. Povity: Chortkiv, Kopychentsi, Borshchiv, Zalishchyky.–Niu-York; Paryzh; Sydnei; Toronto, 1973.–S.114–119.
  8. Horniatkevych O. Ukrainski myttsi v avtobiografiakh / Horniatkevych O. – London: Ukrainka vydavnyta spilka, 1958. – 74 s.
  9. Demianchuk H. S. Ukrainse kraieznavstvo : storinky istorii / Demianchuk H. S., Demianchuk B. H., Demianchuk A. H. – K.: VTs «Prosvita», 2006. – 296 s.
  10. Entsyklopediia ukrainkoi diaspory. – Kyiv; Niu-York; Chikaho; Melburn, 1995. – T. 4. – 250 s.
  11. Zhenetskyi S. Yuhoslavski ukraintsi pro V. Hnatiuka / S. Zhenetskyi // Buchach i Buchachchyna. Istorychno-memuarnyi zbirnyk. – Niu-York; London; Paryzh; Sydnei; Toronto, 1972. – S. 145–146.
  12. Zhuravlyna knyha : Ternopilska ukrainska zakhidna diaspora : slovnyk imen. – Ch. 1 (A – Yi) / [uporiad. B. Melnychuk, Kh. Melnychuk, N. Sovinska]. – Ternopil : Ekonomichna dumka, 1999. – 242 s. Ch. 2 (K – L). – 2001. – 270 s.
  13. Zalishchytska zemlia v spohadakh emigrantiv / [uporiad.-red. B. Melnychuk]. – Ternopil, 1993. – 123 s.
  14. Zbarazhchyna : Zbirnyk statei, materialiv i spomyniv. – T. 2. – Niu-York; Paryzh; Sidnei; Toronto, 1985. – 523 s.
  15. Zborivshchyna. Nad berehamy Seretu, Strypy i Zolotoi Lypy : Istorychno-memuarnyi i literaturnyi zbirnyk. – Toronto, Niu-York; Paryzh; Sidnei, 1985. – 1056 s.
  16. Zemlia Terebovlianska : Istorychno-memuarnyi zbirnyk. – Niu-York; Paryzh; Sidnei; Toronto, 1968. – 920 s.
  17. Istorychno-memuarnyi zbirnyk Chortkivskoi okruhy. Povity: Chortkiv, Kopychentsi, Borshchiv, Zalishchyky. – Niu-York; Paryzh; Sydnei; Toronto, 1973. – 923 s.
  18. Kozova i okolytsi v spohadakh emigrantiv / [uporiad.-red. B. Melnychuk, B. Pronyk]. – Ternopil, 1992. – 138 s.
  19. Kolodchyn V. Vshanuimo dobroho pryatelia/V. Kolodchyn // Slovo pidhaiechan–B. m.: Holovnyi komitet pidhaiechan, 1991.–S. 4–5.
  20. Litopys Volyni. Naukovo-populiarnyi zbirnyk volyneznavstva. – Kanada.–№ 4.–1958. – 77 s. Kanada – SShA. – № 2. –1955. – 128 s.
  21. Luniv I. Spohady pro diialnist «Soiuzu Ukrainok» / I. Luniv // Istorychno-memuarnyi zbirnyk Chortkivskoi okruhy. Povity: Chortkiv, Kopychentsi, Borshchiv, Zalishchyky. – Niu-York; Paryzh; Sydnei; Toronto, 1973. – S. 547–550.
  22. Liudy Podillia : Zbirnyk narysiv, opovidan i spomyniv. – London, 1988. – 219 s.
  23. Mandrivka zemliamy Pidhaiechchyny : Fotoalbom. – Niu-York; Paryzh; Sydnei; Toronto, 1980. – 170 s.
  24. Osyka M. Folklor Buchachchyny / M. Osyka // Buchach i Buchachchyna. Istorychno-memuarnyi zbirnyk. – Niu-York; London; Paryzh; Sydnei; Toronto, 1972. – S. 315–320.
  25. Pasternak Ya. Zakhidne Podillia na zaranni istorii / Ya. Pasternak // Istorychno-memuarnyi zbirnyk Chortkivskoi okruhy. Povity: Chortkiv, Kopychentsi, Borshchiv, Zalishchyky. – Niu-York; Paryzh; Sydnei; Toronto, 1973. – S. 14–25.
  26. Pidhaichany v borotbi za voliu Ukrainy : Istorychno-memuarne vydannia. – Detroid; Klivlend; Parma; SShA, 2000. – 621 s.
  27. Pidhaietska zemlia : Istorychno-memuarnyi zbirnyk. – Niu-York; Paryzh; Sidnei; Toronto, 1980. – 744 s.
  28. Rohatynskyi P. Zarobitchanska i politychna emihratsiia z Buchachchyny / P. Rohatynskyi // Buchach i Buchachchyna. Istorychno-memuarnyi zbirnyk. – Niu-York; London; Paryzh; Sydnei; Toronto, 1972. – S. 683–696.
  29. Romanenchuk B. Volodymyr Hnatiuk (1871–1926) / B. Romanenchuk // Buchach i Buchachchyna. Istorychno-memuarnyi zbirnyk. – Niu-York; London; Paryzh; Sydnei; Toronto, 1972. – S. 128–144.
  30. Selo Koniukhy : Kozatske hnzido : (Berezhanska zemlia) / [red. Ya. Ivakhiv]. – Niu-York, 1992. – 365 s.
  31. Slobodian A. Ukrainski orhanizatsii v Chortkovi v 30-kh rokakh / A. Slobodian // Istorychno-memuarnyi zbirnyk Chortkivskoi okruhy. Povity: Chortkiv, Kopychentsi, Borshchiv, Zalishchyky. – Niu-York; Paryzh; Sydnei; Toronto, 1973. – S. 80–83.
  32. Sonevytska O. Nashi vyznachni liudy / O. Sonevytska // Istorychno-memuarnyi zbirnyk Chortkivskoi okruhy. Povity: Chortkiv, Kopychentsi, Borshchiv, Zalishchyky. – Niu-York; Paryzh; Sydnei; Toronto, 1973. – S. 43–50.
  33. Terebovlianshchyna v spohadakh emigrantiv/[uporiad.-red. B. Melnychuk, H. Mykolaienko, H. Tsubera].–Ternopil, 1993.–293 s.
  34. Ternopil: pohliad kriz stolittia. Istoriia mista ochyma emigrantiv/[red.-uporiad. B. Melnychuk, B. Pronyk].–Ternopil, 1992–204s.
  35. Tsynkalovskiy O. Stara Volyn i Volynske Polissia : Kraieznavchyi slovnyk – vid naidavnishykh chasiv do 1914 r. :/U 2-kh t. – Vinnipeh, Kanada. T.1.–1984.–600s. T.2.–1986.– 578 s.
  36. Shahai I. Selo Byshky. Istoriia i borotba za voliu / I. Shahai. – Vyd-i komitet London – Byshky – Chykaho, 2000. – 392 s.
  37. Shliakhamy Zolotoho Podillia. Ternopilshchyna i Skalatshchyna : Rehionalnyi istorychno-memuarnyi zbirnyk. – Niu-York; Paryzh; Sidnei; Toronto, 1970. – 876 s.
  38. Yashan V. Pid brunatnym chobotom : Nimetska okupatsiia Stanyslavyvshchyny v Druhiy svitovii viini, 1941–1944 / V. Yashan. – Toronto, 1989. – 284 s.
  39. Yaroslavshchyna i Zasiannia. 1031–1947 : Istorychno-memuarnyi zbirnyk. – Niu-York; Paryzh; Sidnei; Toronto, 1986. – 797 s.

Contribution of foreign foundations into Ternopil history

G. Ya. Sen'kiv's'ka

The contribution of foreign foundations into the study of Ternopil history has been analyzed in the article. The author focuses on Shevchenko Scientific Society, which established Regional Research Foundation that published digests on Ternopil region. Great prominence has been given to Volyn Research Institute, which appeared in July 21, 1951 in Winnipeg and to separate centers of researchers of Volyn Region in New York, Cleveland, Buffalo (USA), Toronto, Winnipeg (Canada), which were founded in 1949 and which still issue scientific collections, historical essays on Volyn Region.

Keywords: scientific society, regional collections, Regional Research Foundation, publication, committee, Regional studies.

Вклад зарубежных фондов в изучение истории Тернопольщины

Г. Я. Сенькивская

В статье анализируется вклад зарубежных фондов в исследование истории Тернопольщины. Автор акцентирует внимание на зарубежном Научном обществе им. Т. Шевченка, под эгидой которого возникла Комиссия региональных исследований, которая и занялась изданием региональных сборников о Тернопольском крае. Важное значение надлежит Институту исследований Волинии, который возник 21 июля 1951 г. в Виннипеге, а также отдельным отделениям исследователей Волинии в Нью-Йорке, Кливленде, Буффало (США), Торонто, Виннипеге (Канада), которые действуют с 1949 г. и выдают научно-популярные сборники, исторические очерки о Волинии.

Ключевые слова: научное общество, региональные сборники, комиссия региональных исследований, издания, комитет, краеведение.

POLITICAL SCIENCE

Імідж держави як категорія сучасної політичної науки

О. Ю. Кашаба, І. В. Щербина

Українська інженерно-педагогічна академія
Corresponding author. E-mail: olga.kashaba@ukr.net shcheririna@gmail.com

Paper received 24.05.17; Accepted for publication 30.05.17.

Анотація. У статті проаналізовано зміст поняття – політичний імідж держави. Автори розглядають етапи, способи та засоби формування політичного іміджу держави. Робиться висновок, що імідж держави є своєрідним індикатором її економічної сили, рівня розвитку культури країни, дотримання в ній прав і свобод громадянина, рівня соціальної захищеності населення тощо.

Ключові слова: імідж держави, стереотипи, маніпуляція, бренд.

На сучасному етапі світового суспільно-політичного розвитку відбуваються важливі трансформаційні перетворення, що спричиняють посилення конкуренції між країнами. За цих умов феномен іміджу держави, набуває нового сенсу та стає стратегічним ресурсом. Нині на політичній карті світу справді доволі важко знайти країну, що не цікавилася б тим, який імідж вона має. Адже цілеспрямована політика формування привабливого іміджу держави сприяє захисту її національних інтересів, досягненню зовнішньополітичних цілей і створенню атмосфери підтримки світовою спільнотою її кроків на міжнародній арені.

Актуальність нашого дослідження обумовлена тим, що політичний імідж держави є важливим як у сфері міжнародних відносин, так і в політичному процесі всередині країни. Створення іміджу держави – це зосередження уваги цільової аудиторії на її унікальних, особливих якостях, а також конструювання певних відмінностей, які можуть надати державі привабливості.

Мета статті полягає в тому, щоб проаналізувати зміст поняття політичний імідж, визначити функціональні завдання і методи формування політичного іміджу держави.

Термін «імідж» генетично пов'язаний з латинським «*imago*» (який похідний від англійського і французького «*image*», іспанського «*imagen*», італійського «*immagine*»), що має значення «образ, зображення, відображення, імітація». У перекладі з англійської імідж – це цілеспрямовано сформований образ (особи, явища, предмета), що виділяє певні ціннісні характеристики і покликаний справити емоційно-психологічний вплив на кого-небудь з метою популяризації, реклами тощо [1, с. 229].

У сучасному значенні слово «імідж» вперше використав З. Фройд. У 30-ті роки ХХ ст. він видавав журнал «Імідж». За З. Фройдом, імідж – це не реальний образ людини або предмета («Его»), а його ідеальний образ («Супер-Его»). Ця невідповідність між реальним та ідеальним легко може стати об'єктом цілеспрямованого впливу на свідомість. З 1940 р. цей термін почали використовувати американські фахівці зі зв'язків з громадськістю для того, щоб вказати на цілеспрямоване формування образів [2, с.8].

Поняття «політичний імідж» було запроваджено в практичний і науковий обіг на початку ХХ ст. англійським політтехнологом Г. Воллесом. Досліджуючи колективну і масову поведінку в соціологічному аспекті, він асоціював розум виборців з уповільненою фотографічною плівкою, який не керуючись раціональним підходом до політики, відображає узагальнені минулі або тривалі сприйняття, позиції, оцінки.

У 70-ті роки ХХ ст. поняття «імідж», «імідж держави», «імідж у міжнародних відносинах» розробляв Р. Джервіс у праці «Логіка іміджів у міжнародних відносинах». На прикладі Карибської кризи 1962 р. автор доводить, що мирний шлях вирішення військової проблеми був досягнутий завдяки іміджам держав та їх лідерів М. Хрущова і Дж. Кеннеді. Згодом це поняття почали використовувати в дослідженнях електоральної поведінки та іміджу політиків і політичних сил [2, с.8].

Найважливішою віхою на шляху становлення іміджології стала робота «Імідж, або що трапилося з американською мрією», у якій Д. Бурстін, задавшись питанням про причини і способи його формування та впливу на маси людей і на окремих індивідів, поклав початок цілому напрямку теоретичних та емпіричних досліджень [3, с. 45 – 53]. Одним із результатів стала поява нової дисципліни – Паблік Рілейшинз. Практичним застосуванням накопичених знань стала тепер уже добре налагоджена індустрія іміджування, що отримала поширення спочатку в США, а потім і в Західній Європі [4].

На тлі такого стрімкого розвитку теорії й практики іміджування на заході вітчизняна політична наука, вкладає в тверді рамки марксистського формаційного підходу, який підкреслював визначальну роль одноманітних народних мас у політичному процесі, і не допускала думки про конструктивний аналіз феномена іміджу. Відповідно до такої ідеологічної й методологічної установки в СРСР у 1970-х роках у журналах і рідше газетних публікаціях стали обговорюватися проблеми іміджу, але сама категорія розглядалася як негативна, як маніпулятивний прийом буржуазної політики та ЗМІ, використовуваний із метою ідеологічної обробки масової свідомості людини. Подібне ставлення до іміджу аж ніяк не сприяло зростанню інтересу до нього з боку радянських учених. Лише на початку 1990-х років у зв'язку з процесами демокра-

тизації й гласності у вітчизняній політології з'явилася можливість відкрито обговорювати колись закриті теми. У науковій літературі різко зріс інтерес до проблем іміджу, пов'язаний з засвоєнням і переосмисленням західних теоретичних робіт. Він виразився в лавиноподібному рості кількості публікацій: науково-аналітичних оглядів, перекладів оригінальних робіт закордонних авторів. Особливо активно в цьому плані працюють вітчизняні науковці: В. Бебик, В. Королько, В. Кривошеїн, М. Лагунова, Г. Почепцов, О. Семченко та інші. У їхніх роботах найбільш повно розглядаються питання, пов'язані зі створенням, актуалізацією іміджу, а також деякі аспекти його впливу на політичне життя різних країн.

Поняття «політичний імідж держави» з одного боку є різноманітним, з іншого – має кілька загальних ознак: 1) імідж держави – це цілеспрямовано сконструйований образ держави, який охоплює комплекс об'єктивно взаємопов'язаних між собою характеристик державної системи, водночас він сформований на основі міфотворчості та стереотипів суспільної свідомості за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій; 2) формування іміджу держави відбувається під впливом таких факторів як історичне минуле (особливо війни, революції, конфлікти між державами і всередині них), географічне положення країни, дії органів державної влади як у внутрішній, так і зовнішній політиці держави; 3) основним каналом формування, трансформації та тиражування іміджу держави є засоби масової інформації [2].

Дослідники виділяють такі типи іміджу: об'єктивний – імідж, що формується у свідомості певної аудиторії; суб'єктивний – імідж, що формується у свідомості самого його носія (індивідуального або корпоративного, групового); модельований – бажаний імідж, який намагаються сконструювати фахівці [2, с. 17]. Отже, політичний імідж держави – це сукупність емоційних і раціональних уявлень, які формуються у свідомості громадян країни та закордонної аудиторії. Слід підкреслити, що імідж держави – це не просто психічний образ свідомості як відображення дійсності. Це цілеспрямоване змодельоване спеціалістами відображення дійсності – віртуальний образ, що має, по суті, чотири базові компоненти, котрі можна розглядати як рівні іміджу. По-перше, це певний початковий матеріал, який попередньо опрацьовують з метою мінімізації негативних і максимізації позитивних якостей. По-друге, це така модель, накладена на підготовлений початковий матеріал. По-третє, це неминучі викривлення, які вносяться каналами трансляції іміджу (передусім ЗМІ) та засобами його тиражування. І по-четверте, це результат активної власної роботи аудиторії та певного суб'єкта сприйняття, котрий констатує у своїй свідомості підсумковий цілісний імідж на основі моделі, що нав'язується, але з урахуванням власних уявлень.

Тож політичний імідж держави як її образ, що конструюється, має по суті, два основні адресати: суспільство всередині та світову спільноту. Цілком очевидно, що кожна держава потребує позитивного політичного іміджу, який сприятиме її соціально-політичному іміджу та політичному розвитку й розширенню зв'язків із зовнішнім світом.

Позитивне сприйняття держави всередині країни й у світі є запорукою глобальних політичних, соціальних та економічних рухів, якими, по суті, є реформи. Домінуючу роль відіграють не тільки прагматичні реформи в галузі економіки, а й оптимізація структури влади й управління. Важливо те, який імідж здобуває держава, наскільки результативними є створені механізми соціально-психологічної мотивації та нейтралізації негативних умонастроїв, якщо такі взагалі є.

На формування позитивного образу держави впливає низка факторів:

1. Фактори формування образу держави: природно-ресурсний потенціал; національна і культурна спадщина; геополітичні фактори; історичні події, які вплинули на розвиток державності; вклад видатних постатей, чия діяльність пов'язана з історією розвитку держави; базова форма державного устрою і структури управління.

2. Соціологічні фактори: соціально-психологічні настрої в суспільстві; форми суспільно-політичної інтеграції громадян; структура, характер і принципи діяльності суспільно-політичних об'єднань; моральні і ціннісні аспекти розвитку суспільства.

3. Інституційні фактори: стабільність економіки, яка оцінюється за комплексом показників динаміки ВВП, рівнем доходу на душу населення, об'ємом інвестицій, фінансовою забезпеченістю бюджетів усіх рівнів; гарантією прав і свобод господарюючих на ринку суб'єктів реального сектору економіки; «правовий простір» держави і відповідність правових норм міжнародним стандартам; функції повноваження та механізми державного регулювання різних сфер діяльності в країні.

До перелічених факторів формування політичного іміджу держави можна додати ще: політичний устрій та режим; діяльність суспільно-політичних лідерів; розвиток культури; новини; наукові досягнення; імідж торгових марок; експорт культурних цінностей; спортивні «зірки» та змагання; туристи і туристична реклама, експорт товарів і послуг; реклама товарів і послуг.

Імідж є «живою» та «органічною» комунікативною основою позиціонування влади, яку можна спрямовувати, коригувати, уточнювати, переробляти аби вона відповідала очікуванням громадськості. Саме успішний імідж є запорукою успішності функціонування органів державної влади, її керівної ланки, держави в цілому. Саме тому імідж має бути чітко структурованим, а відтак розроблятися за відповідною схемою.

Для успішного формування й просування іміджу держави необхідно відмовитися від пропагандистських старих прийомів, що вичерпали себе, і використати апробовані рекламно-комунікативні технології, у першу чергу технології брендінга. Брендінг – це діяльність, направлена на цілеспрямоване формування бренду, тобто унікального образу торгівельної марки в масовій свідомості, що дозволяє не тільки чітко диференціювати торгівельну марку від конкурентних, але й породжувати прихильність споживачів до неї. Предметами брендінга виступають економіка, наука, ресурси, природа, історія, культура, життєвий уклад, психологічні якості населення тощо. Концепт брендінга виступає орієнтиром, що змушує вибирати то-

вар серед безлічі йому подібних і рівних за якістю й споживчими властивостями, керуючись не стільки раціональними міркуваннями, скільки символічною обіцянкою брэнда.

Формування іміджу – глобальне завдання, що складається з різних аспектів і напрямків. Особливої популярності набувають маркетингові прийоми та методи. Європейські держави активно використовують сучасні маркетингові технології для поліпшення свого іміджу з метою залучення інвесторів, туристів, потенційних іноземних споживачів товарів, що експортуються, розвитку почуття національної ідентичності місцевого населення. Саме завдяки цьому імідж держави вкорінюється в масовій свідомості як усередині країни, так і за її межами. Отже, на стику політології і маркетингу постав новий науковий напрям – національний брэндинг. В англійській мові «брэнд» і «торгова марка» – майже синоніми. Брэнд існує у світовому просторі, він створюється за допомогою реклами, фірмового стилю і PR. Експансія представників рекламного бізнесу в сферу формування національних образів призвела до того, що поняття «брэнд» стали переносити і на державу. З точки зору політології брэнд слід розглядати як інструмент трансляції владних повноважень та економічного домінування, дієвий механізм в управлінні масами. Деякі дослідники вважають, що політичний брэнд – це «символічний політичний капітал, включення якого до маркетингового обігу зумовлює певний соціальний ефект, пов'язаний з формуванням позитивного репутаційного образу на політичному ринку». Він символізує владні ресурси політичного актора, його репутаційні характеристики; обіцянки благ; надії, мрії, ідеали; соціальні запити, очікування і потреби публіки. Важливими властивостями політичного брэнда є: впізнаваність, найменування популярного брэнда (назва партії чи політичного об'єднання, ім'я політика), здатність вселяти публіці почуття довіри до носія брэнда [2, с.86 – 107].

У зв'язку із цим, проаналізуємо формування брэнду «Україна» і її іміджу як всередині країни, так і за кордоном. Спостерігаючи, як Україну кидає із Заходу на Схід і назад, іноземці не можуть сприймати нас серйозно. Виходячи з характеру інформації в закордонній пресі, ми бачимо Україну як країну «пострадянську», як територію «сірої зони», що перебуває між Росією та новорозширеним Європейським Союзом. До того ж вона ображена новим світопорядком, за яким їй не знайшлося місця в Європі. Якщо ж говорити про внутрішнє життя, то для іноземних оглядачів наша країна демократично недосконала (позбавлена свободи слова) та надзвичайно корумпована, що, у свою чергу, заважає утриманню її ще «крихкої» незалежності. У повідомленнях про суспільне та політичне життя українців на перший план виходить інформація про воєнні дії на Сході України, перманентну політичну та економічну кризу в суспільстві, загрозливу тенденцію щодо розповсюдження невиліковних хвороб, а також інформація про торгівлю українськими людьми та нелегальну міграцію наших співгромадян. Одне з основних очікувань, яке пов'язане за кордоном з нашим ім'ям – це очікування інформації про реальні внутрішні зміни. Головну увагу варто звернути на загрози, які на думку іноземців, відокре-

млюють нас від демократичного ідеалу: політична та економічна нестабільність, корумпованість державного апарату, неякісний менеджмент, відсутність правової культури. Якщо ми хоча б почнемо робити помітні рухи в напрямку подолання названих проблем, це вже стане приводом для початку іміджевої кампанії [5]. У той же час у більшості іноземців, що відвідали Україну, складається більш позитивне враження про нашу країну в порівнянні з тим, яке надають їм удома власні ЗМІ. Дослідження сприйняття України і її громадян іноземцями, проведене Міжнародною асоціацією в країнах ЄС і США, показало, що українців сприймають як людей веселих, освічених, добрих, у той же час країну, де вони живуть, вважають нестабільною, кризовою та корумпованою. Вимальовується образ невдач, яких кидає з однієї кризи в іншу. У західних громадян це викликає жалість, у ділової та політичної еліти – роздратування. Це не кращий образ для держави [6].

Імідж держави формується на багатьох рівнях – це й дії органів влади, і міжнародні економічні відносини на рівні компаній, і поведінка українських громадян за кордоном. І який із цих рівнів важливий – питання філософське. На нашу думку, найбільш значущий рівень – міжособистісне спілкування. Кожен із нас – посол брэнду «Україна», наша поведінка свідчить про нашу країну.

Що стосується сильних і слабких сторін іміджу України, то наші сильні сторони – усе, що не стосується економіки й політики: культура, спорт, історія тощо. У сучасному світі, який утомився від прагматичних цінностей суспільства споживання, ці речі важливі, особливо для молоді. Тобто при правильному підході об'єктивні переваги України можуть стати драйверами поліпшення іміджу. Але тільки якщо вдасться перебороти нашу загальну слабкість – відсутність патріотизму та невміння щиро пишатися своєю країною, навіть попри той стан, до якого її довели власні правителі.

Варто виділити загальні принципи, на яких повинні ґрунтуватися всі кроки з формування та просування іміджу держави, та найважливіші напрямки, що також впливають із цих принципів:

1. Формування позитивного іміджу держави та її структур, а також їх ефективної діяльності в суспільстві. Це означає, що суспільство, ЗМІ, політичне керівництво повинні давати чітку відповідь на питання, в якому стані перебуває державний апарат і який ступінь його функціональної готовності виконувати актуальні політико-управлінські завдання.

2. Рекламування державної служби, державних інститутів, тому що це невід'ємний елемент роботи із забезпечення державного апарату необхідними кадрами та фінансовими ресурсами.

3. Підвищення ступеня відкритості держави перед суспільством та рішень, які нею приймаються в політичній, фінансовій та інформаційних сферах. Політичні і державні структури будь-якого рівня повинні систематично оприлюднювати (а не приховувати) необхідну, повну, об'єктивну інформацію про фактичну реалізацію політичних планів для прийняття своєчасних політичних рішень.

4. Забезпечення політичної освіти громадян для здійснення ефективного громадянського контролю над державою. Ця освіта сприятиме якісному формуванню основних гілок влади під час проведення виборів та відсіюватиме популістські наміри різних сил, які беруть участь у боротьбі за владу.

5. Патріотичне виховання громадян, тобто повага до національних символів, історії країни, а також підтримка держави.

Таким чином, важливим аспектом загального сприйняття й оцінки діяльності держави є її імідж. Це об'єктивний фактор, який відіграє велику роль в оцінці будь-якого соціального явища чи процесу. Аби забезпечити ефективність іміджу держави доцільно враховувати основні складові його формування, які мають забезпечити успішність як позиціонування, так і вироблення позитивного ставлення до нього з боку громадськості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Современный словарь иностранных слов: ок. 20 000 слов [Текст]. – Спб.: Дуэт, 1994. – 752 с.
2. Семченко О. А. Іміджева політика України: монографія [Текст]/ О. А. Семченко – К.: «Академія», 2014. – 270 с.
3. Бурстин Д. Імідж [Текст] / Д. Бурстин. – М., 1993. – 123 с.
4. Блэк С. Паблик рилейшинз. Что это такое [Текст] / С. Блек. – М., 1990. – С. 15 – 32.
5. Країна як бренд. Національний бренд «Україна» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/book/StrPryor/9/30.pdf>.
6. Яким є міжнародний імідж України сьогодні/ Всеукраїнська громадська Місія «Україна-відома» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrcognita.com.ua.

REFERENCES

1. A modern dictionary of foreign words: approx. 20 000 words [Text]. - St. Petersburg: Duet, 1994. - 752 p.
2. Semchenko OA Imaginary Policy of Ukraine: monograph [Text] / AA Semchenko - K. : "Academy", 2014. - 270 p.
3. Burstyn, David Ymydzh [Text] / D. Burstyn. - M., 1993. - 123 p.
4. Black, S. Public ryleyshynz. What is this such [Text] / S. Black. - M., 1990. - S. 15 - 32.
5. Country as a brand. National brand "Ukraine" [Electronic resource]. - Access: <http://www.niss.gov.ua/book/StrPryor/9/30.pdf>
6. What is the international image of Ukraine today / Ukrainian public Mission «Ukraine-known» [Electronic resource]. - Access: www.ukrcognita.com.ua.

Имидж государства как категория современной политической науки

О. Ю. Кашаба, И. В. Щербина

Аннотация. В статье анализируется понятие – политический имидж. Авторы рассматривают этапы, способы и факторы формирования политического имиджа государства. Полученный вывод позволяет утверждать, что имидж государства является своеобразным индикатором экономической силы государства, уровня культурного развития страны, соблюдения в ней прав и свобод гражданина, уровня социальной защищенности населения.

Ключевые слова: имидж государства, стереотипы, манипуляция, бренд.

Image of the state as a category of modern political science

O. Y. Kashaba, I. V. Shcherbyna

Annotation. The article analyzes the content of the concept - political image. The authors examine the steps, methods and means of forming a political image of the state. It is concluded that the image of the state is a kind of indicator of its economic strength, the level of a country's culture development, keeping of the rights and freedoms of citizens, level of social protection of population etc.

Keywords: image of the state, stereotypes, manipulation, brand.

Правові та політичні аспекти змісту проектів адміністративно-територіальної, бюджетної та інших децентралізаційних реформ в Україні

М. М. Нагорна

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
Corresponding author. E-mail: mixasjka@mail.ru

Paper received 18.05.17; Accepted for publication 25.05.17.

Анотація. У даній статті поданий аналіз правових та політичних аспектів змісту проектів адміністративно-територіальної, бюджетної та інших децентралізаційних реформ в Україні. Неабиякий інтерес становить перегляд фінансової спроможності органів місцевого самоврядування, де визначне місце відводиться громаді, якій делегується лівова частка повноважень, адже саме громада є первинною, базовою та головною одиницею у системі адміністративно-територіального устрою України. Саме впровадження децентралізаційної реформи через об'єднання територіальних громад може стати запорукою переходу місцевого самоврядування на якісно новий рівень.

Ключові слова: місцева демократія, місцеве самоврядування, територіальна громада, децентралізаційна реформа, податкова система, місцеві бюджети.

Неефективність існуючої адміністративної системи державного управління є однією з причин досить скрутного економічного та політичного становища України. Реформування країни потребує суттєвих змін. На сучасному етапі розвитку України як демократичної правової держави важливу роль відіграє запровадження реформи з децентралізації влади, яка полягає в утвердженні демократичного управління, передачі владних повноважень територіальним органам, забезпеченні широкої участі громадян в управлінні справами держави й суспільства в цілому [2]. По-перше, здійснення децентралізації є необхідним кроком з огляду на євроінтеграційний зовнішньополітичний курс держави. По-друге, трансформація державного устрою може створити нові виклики для українського суспільства, особливо у процесі здійснення адміністративно-територіальної реформи та на перших етапах функціонування нової системи організації публічної влади.

Підвищення якості управління розвитком держави – одне з найголовніших завдань українського суспільства. Досягається воно, насамперед, за рахунок сталого розвитку всіх територіальних утворень країни. На сьогоднішній день бачимо, що значна кількість областей та районів не в змозі самостійно вирішувати свої проблеми, що призводить до втручання держави в їх життєдіяльність. Сьогодні в Україні фінансові та матеріальні ресурси, спрямовані на розвиток регіонів, використовуються мало ефективно. Крім того, неправильно побудована система управління призводить до розбіжностей інтересів між центральним, місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, суб'єктами господарювання [9, с. 393].

Вивченню теоретичних і практичних питань децентралізації влади, а також розвитку місцевого самоврядування в Україні приділяють увагу В. Авер'янов, В. Бакуменко, О. Бориславська [1], М. Братковський, І. Грицяк, В. Гройсман [3], Б. Данилишин [4], А. Лелеченко, В. Мамонова, М.Ф. Силенко, О. Скрипнюк [12], І. Цурканова [13] та ін. Проте, не зважаючи на низку наукових розвідок, дане питання залишається досить актуальним та потребує досліджень.

Метою нашого дослідження є аналіз правових та політичних аспектів змісту проектів децентралізаційних реформ в Україні.

Методологія роботи визначалась у відповідності до системних особливостей об'єкта та предмета дослідження,

тому основними науковими методами, що застосовувалися є історичний, формально-юридичний та порівняльний.

Україна переживає не прості часи, часи політичної та економічної кризи. Тому будь-які спроби уряду та парламенту впроваджувати в життя реформи, які б забезпечували ефективне і комфортне життя української громади повинні вітатися стоя! А це стане можливим тільки тоді, коли влада максимально наблизиться до народу, тобто скоротиться відстань, яка є між громадянином України та містом, де приймаються найважливіші рішення. Почути голос територіальної громади Закарпаття Києвом через територіальну віддаленість регіону є вкрай проблематично. Наближеність влади може стати одним із рушіїв того, що тебе почують та в подальшому нестимуть відповідальність за свої вчинки та дії. Відомий український філософ М. Сковорода говорив [11]: «Всякому городу нрав і права. Всяка імієт свій ум голова...». Напевно, саме такими словами видатного філософа і можна було б передати суть реформи з питань децентралізації влади на місцях. В чому суть реформи? Давайте разом спробуємо все це систематизувати.

По-перше, децентралізація наближає владу до людини так би мовити на відстань витягнутої руки, що спрощує вирішення більшості проблем. Адже видиць з коридорів Кабінету Міністрів України на вулиці Грушевського ілюзорна ніж з вікна міського голови, таке саме порівняння можна зробити адміністрації з будинком, де розташована влада в місті, селі чи селищі!

По-друге, важливим моментом є врахування місцевої специфіки та традицій, які в принципі не суперечать загальнонаціональним інтересам та базовому документу Конституції України.

По-третє, децентралізація є надійним запобіжником від авторитаризму та диктатури, бо розосереджує владу між тисячами суб'єктів, що робить неможливим сконцентрування влади в обсягах, небезпечних для людини і для країни.

Такі кроки думаємо наблизять нашу політичну систему до європейської, а європейські стандарти місцевого самоврядування стануть взірцем для концепції змін до Конституції України в частині децентралізації.

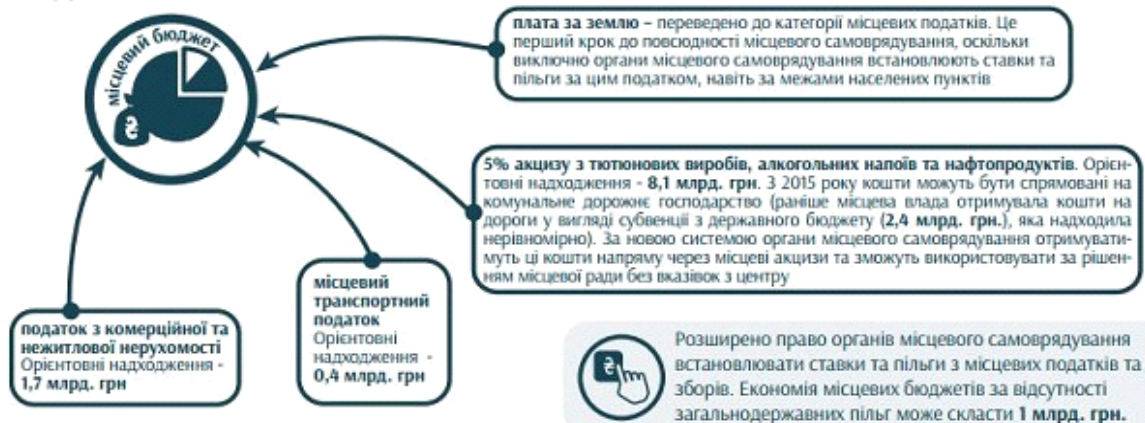
Орієнтуючись на польський досвід ми відводимо головну роль громаді, делегуючи їй лівову частку повноважень, адже саме громада є первинною, базовою та

головною одиницею у системі адміністративно-територіального устрою України, його опорною конструкцією. Та найважливіше, про що ведуться розмови на найбільш низинному рівні – це фінансові ресурси, якими також поступається центральна влада. Ще на початку минулого року ми спостерігали за внесенням змін до Бюджетного та Податкового кодексів, які в результаті на 40 %, навіть в таких умовах, збільшили доходи місцевого самоврядування. Якщо говорити про

Податкову систему, то податки, які йтимуть до місцевого бюджету [6]: 1) 60% податку на доходи фізичних осіб (нині – 0%); 2) 25% екологічного податку; 3) 5% акцизного податку з реалізації підкацизних товарів; 4) 100% єдиного податку; 5) 100% податок на прибуток підприємств та фінансових установ комунальної власності; 6) 100% податку на майно (нерухомість, земля, транспорт).

ПОДАТКОВА СИСТЕМА

Таблиця 1. Податкова система [10]

Що стосується Бюджетного кодексу, то він фактично став основою для стимулювання громад до об'єднання та підвищення їхньої спроможності через механізм переходу бюджетів об'єднаних громад на прямі міжбюджетні відносини з державним бюджетом. У разі об'єднання такі громади наділяються повноваженнями та ресурсами, як у міст обласного значення. Тобто змінами до Податкового та Бюджетного кодексів зроблено перший крок до запровадження повсюдності місцевого самоврядування. Адже передбачено, що органи місцевого самоврядування встановлюють ставки та пільги за землю не тільки в межах, а за межами

населених пунктів, а в перспективі отримають виключні права щодо розпорядження, володіння і користування земельними ділянками в межах своєї юрисдикції (як у межах, так і за межами населених пунктів) [5].

Якщо ж територіальні громади не візьмуть участь у об'єднанні, вони позбавляться права на виконання делегованих державою повноважень органів місцевого самоврядування в селах, селищах, містах районного значення, що не об'єдналися. Тому, об'єднання територіальних громад є запорукою переходу місцевого самоврядування на якісно новий рівень.

МІСЦЕВІ БЮДЖЕТИ

Таблиця 2. Місцеві бюджети [10]

Адже навіть передавши фінансові ресурси для більшості дрібних територіальних громад, вони можуть так і не стати спроможними. А що таке спроможність територіальних громад? Спроможною територіальною громадою є така громада, в якій місцеві джерела напо-

внення бюджету, інфраструктурні та кадрові ресурси є достатніми для вирішення її органами місцевого самоврядування питань місцевого значення, передбачених законодавством, в інтересах жителів громади. А це стане можливим, в першу чергу, за рахунок об'єднання

(укрупнення) територіальних громад. Адже за кошти платників податків утримуватиметься одна рада, один голова, один виконком, а не декілька – що збереже кошти для реальних справ. З більшої території до місцевого бюджету можна зібрати значно більші податкові обсяги. А це призведе як мінімум до покращення стану населених пунктів, та якості життя громадян.

З приводу укрупнення територіальних громад, то цей процес не буде довільним. Громади об'єднуюватимуться за рішенням органів влади обласного рівня із подальшим врахуванням як об'єктивних критеріїв, так і думки громадян. Однак адміністративним центром, де буде новостворена рада, буде центр, до якого навіть найвіддаленіший населений пункт знаходитиметься на відстані не більше 20 км., щоб у екстрених випадках її не довше ніж за 30 хв. могла подолати пожежна команда, швидка допомога, поліцейський патруль тощо [3].

Власні повноваження	
	планування розвитку громади та формування бюджету
	економічний розвиток, залучення інвестицій, розвиток підприємництва
	управління земельними ресурсами, надання дозволів на будівництво, прийняття будівель в експлуатацію
	розвиток місцевої інфраструктури: утримання та будівництво доріг; водо-, тепло-, газопостачання і водовідведення та благоустрій території
	надання житлово-комунальних послуг (теплопостачання і водовідведення, управління відходами, утримання об'єктів комунальної власності)
	утримання вулиць і доріг на території громади
	організація пасажирських перевезень на території громади
	громадська безпека силами муніципальної поліції
	пожежна охорона

Таблиця 3. Власні повноваження [10]

Що стосується сіл, які не матимуть власних сільрад, їх інтереси в місцевій раді представлятимуть депутати, а у виконкомі – сільські старости, які обиратимуться на виборах. Саме депутати та старости забезпечуватимуть зв'язок між односельцями і владою громади та вирішуватимуть різні проблеми громади у раді та виконкомі.

Що стосується повноважень, то його розподіл відбудеться згідно з принципом субсидіарності, за яким найбільше повноважень отримають ті органи влади, які є найближчими до людей. Адже саме на цьому рівні вирішення завдань та надання послуг є найбільш ефективним та найменш ресурсовитратним.

Розглянемо детальніше, які ж повноваження отримають об'єднані громади. На малюнках, ми чітко бачимо який перелік повноважень (як власних, так і делегованих) переходить у володіння об'єднаних територіальних громад. Необхідно відмітити, що відповідно до Закону та Перспективного плану об'єднані громади отримають весь спектр повноважень, що на сьогоднішній день мають тільки міста обласного значення. Крім того, в об'єднаних громадах мешканці будуть забезпе-

чені послугами, що надаються органами державної влади. Тобто оформляти пенсію, субсидію, допомогу на дітей, по малозабезпеченню, отримувати дозвільні документи на будівництво, свідоцтво про народження і смерть, можна буде безпосередньо у центрі громади [10].

Делеговані повноваження	
	соціальна допомога через територіальні центри (в громадах)
	адміністративні послуги через центри їх надання (в громадах)
	управління школами та дитсадками
	первинна медична допомога
	утримання та організація роботи будинків культури, клубів, бібліотек, стадіонів, спортивних майданчиків

Таблиця 4. Делеговані повноваження [10]

Отже, вищесказане дає нам зробити наступний висновок: об'єднана територіальна громада за українською схемою територіальної реформи повинна стати спроможною, самодостатньою та фінансово рентабельною на місцях. Це основна ланка, яка в першу чергу потребує змін! Що стосується районів та областей, то вони повинні ліквідуватися, а на їхньому місці утворитися повіти та регіони. Однак наразі йдеться лише про перший етап реформи – створення спроможних територіальних громад.

Якщо говорити про виконавчу гілку влади, то інститут голів державних адміністрацій, які нині призначаються з Києва, - скасовується. Натомість оперативне управління областями і районами переходить до обласних та районних виконавчих комітетів, які формуватимуться радами відповідного рівня, що їх обирають люди. Наразі виконавчі комітети створюються тільки при сільських, селищних, міських та районних у містах радах. А за рядом проектів реформування місцевого самоврядування передбачається створення відповідних органів і при районних та обласних радах, які б могли замінити місцеві державні адміністрації. Тобто, виконком став би таким собі «урядом» території, створюваний представницьким органом, обраним громадою. Він є важливим колегіальним органом, від якого залежить питання життєдіяльності територіальної громади, комунальної власності, інфраструктури території тощо, тому надання необхідної уваги дотримання законності при його формуванні є беззаперечною. Однак, проаналізувавши порядок формування виконкомів, що регламентований Законом України «Про місцеве самоврядування», провівши аналіз практики їх створення і діяльності, приходимо до висновку, що більшість виконкомів територій (як правило міст) в Україні, сформовані з порушенням вимог чинного законодавства, а тому їх можна вважати нелегітимними [10]. Пояснюю чому. На жаль, в Україні при утворенні виконавчих комітетів рад найчастішою помилкою є формування його в переважній більшості з числа осіб, які віднесені частиною 3 статті 51 Закону до категорії «інші». Це є грубим порушенням вимог статті 19 Конституції України [8],

частини 3 статті 7 Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування», пункту 1 статті 18 Закону України «Про статус депутатів місцевих рад», частини 3 статті 51 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [7].

Відповідно до частини 3-4 статті 51 Закону України «Про місцеве самоврядування» [7], до складу виконкому входить відповідний сільський, селищний, міський голова або голова районної у місті ради, секретар відповідної ради, керівники відділів, управлінь та інших виконавчих органів ради. Крім того, до складу виконкому можуть входити інші особи. От в цьому якраз і загострення ситуації. Адже вимога згадуваної частини 3 статті 51 Закону є імперативною вимогою і при утворенні виконкомів тлумачиться досить довільно. Тому виникає так би мовити такий собі *правовий нонсенс*. Коли депутат суміщає депутатські повноваження у відповідній раді з посадою в її виконавчих органах, зокрема на посадах керівника відділу, управління, іншого виконавчого органу, керуючого справами виконкому, заступника міського голови тощо (пряме порушення частини 9 статті 51 Закону України «Про місцеве самоврядування») [7]. Тобто, депутат, який делегований у місцеву раду для представництва інтересів громади, фактично вступає в конфлікт інтересів між інтересами громади, які він має представляти в раді, в т.ч. контролюючи виконавчі органи ради, та посадові обов'язки, що є у широкому сенсі – оплачуваною роботою фахівця певної галузі. Ситуація коли депутат сам себе контролює є неприпустимою. Більше того, в статті 51 Закону чітко визначено, що депутати не можуть входити до складу виконавчого комітету цієї ради. Адже поєднання у руках однієї особи функцій (посад) окремих гілок влади, не лише протирічить основам правового ладу будь-якої держави, а й суперечить принципам, закладеним у чинне законодавство України, зокрема створює ситуацію конфлікту інтересів у однієї і тієї ж особи, яка виступає в різних іпостасях (депутат і посадова особа місцевого самоврядування).

Що стосується районних та обласних рад, то як ми вже зазначали, за рядом проектів реформування місцевого самоврядування передбачається створення відповідних органів і при районних та обласних радах, які б могли замінити місцеві державні адміністрації. Що стосується голів державних адміністрацій, то на їх

місце вводиться інститут префектів, які призначатимуться і звільнятимуться в такий же самий спосіб, як нині голови держадміністрацій – указом Президента України за поданням Кабінету Міністрів України. Нічого в цьому плані не змінюється! Адже на місце одного голови державної адміністрації відповідного району створюються посади префектів відповідно до кількості територіальних громад відповідного району. От вам і децентралізація! Так, префект від голів адміністрацій відрізняється значно меншими обсягами повноважень. Префекти жодним чином не втручатимуться і не мають права втручатися в оперативне управління. Префекти не мають жодного відношення і не розпоряджатимуться бюджетними потоками і будь-якими іншими фінансовими ресурсами місцевого самоврядування. Тобто повинні не керувати, а лише здійснювати контрольно-наглядові функції. Однак префект матиме право зупинити дію актів місцевого самоврядування з мотивів їх невідповідності Конституції чи законам України – з одночасним зверненням до суду. Після Президент України, Конституційний суд та Верховна Рада притягують до відповідальності відповідні Ради. Президент України ухвалює рішення про зупинення повноважень, а Верховна Рада – про призначення позачергових виборів відповідної Ради чи голови громади [9].

Та незважаючи на це, все ж бачимо позитивні зрушення у впровадженні даної реформи. Реформу місцевого самоврядування потрібно робити однозначно, не дивлячись на те, що криза. «Хто, як не ми, коли – якщо не зараз!» Однак для того, аби провести реформу місцевого самоврядування шляхом укрупнення територіальних громад, в першу чергу, необхідно створити фундамент, на основі якого в подальшому проводити децентралізаційні реформи. А таким фундаментом повинні стати зміни до Земельного законодавства, лісового законодавства, бюджетного та податкового кодексів, зміни до Конституції України, тисячі законних та підзаконних актів тощо. Україна взяла курс на проведення ряду децентралізаційних реформ. Однак тільки її впровадження на практиці покаже результат! Таким шляхом ішла і Польща, Чехія, Словаччина, Балтія. І він призвів до покращення життя територіальної громади. Сподіваємось, нам вистане духу, волі і сили іти вперед! Адже тільки так, і тільки зараз, і тільки МИ є рушієм творення нової, демократичної, правової держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бориславська О., Заверуха І., Захарченко Е. та ін. Децентралізація публічної влади : досвід європейських країн та перспективи України / О. Бориславська, І. Заверуха, Е. Захарченко та ін. // Швейцарсько-український проект «Підтримка децентралізації в Україні – DESPRO. – К. : ТОВ «Софія» – 2012. – 128 с. [Е. ресурс]. – Режим доступу : [http://despro.org.ua/media/upload/central_zac_ua_publ_chno_vladi_dosv_d_evro_reyskih_derzhav_ta_perspektivi_ukra_ni\(2\).pd](http://despro.org.ua/media/upload/central_zac_ua_publ_chno_vladi_dosv_d_evro_reyskih_derzhav_ta_perspektivi_ukra_ni(2).pd)
2. Гладка Т.І. Децентралізація влади в Україні як засіб посилення демократії та підвищення її стабільності / Т.І. Гладка // Державне управління : удосконалення та розвиток [Е. ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=937>
3. Гройсман В. Процеси централізації та децентралізації в сучасному державному управлінні / Володимир Гройсман // Державне управління та місцеве самоврядування. – 2015. – Вип. 2. – С. 26-37 [Е. ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/dums_2015_2_5.pdf
4. Данилишин Б. Як децентралізувати управління в Україні / Б. Данилишин // Економічна правда. – 2015. – 13 липня [Е. ресурс]. – Режим доступу : <http://www.epravda.com.ua/columns/2015/07/13/550472/>
5. Закон України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин» // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 12 [Е. ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/79-19>
6. Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи» // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 7-8 [Е. ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/71-19>
7. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» // Відомості Верховної Ради. – 1997. – № 24 [Е. ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/280/97>
8. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30 [Е. ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254>

9. Нагорна М.М. Децентралізаційні реформи в Україні як інструмент розвитку місцевої демократії : правові та політичні аспекти / Михайлина Михайлівна Нагорна // Гілея : науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол.ред. В.М. Вашкевич. – К. : «Видавництво «Гілея», 2016. – Вип. 109 (6). – С. 393-400.
10. Практичний посібник з питань формування спроможних територіальних громад. В рамках проекту «Ініціатива захисту прав та представлення інтересів місцевого самоврядування в Україні» (проект ДІАЛОГ). Асоціація міст України / [Е. ресурс]. – Режим доступу : http://zhydachivrd.org.ua/file/image/051/posibnik_gromadi_1.pdf
11. Сковорода Г. Всякому городу нрав і права / Григорій Сковорода / [Е. ресурс]. – Режим доступу : <http://dovidka.biz.ua/vsyakomu-gorodu-nrav-i-prava-skovoroda>
12. Скрипнюк О. Децентралізація влади як чинник забезпечення стабільності конституційного ладу : теорія й практика / О. Скрипнюк // Віче : громадсько-політичний і теоретичний журнал. – 2015. – № 12. – С. 22-24 [Е. ресурс]. – Режим доступу : www.viche.info
13. Цурканова І.О. Сутність та особливості централізації та децентралізації органів влади в Україні / Ірина Олександрівна Цурканова // Наукові праці. Політологія. – Вип. 185. – Том 197 [Е. ресурс]. – Режим доступу : <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/politics/2012/197-185-13.pdf>

REFERENCES

1. Boryslavs'ka O., Zaverukha I., Zakharchenko E. ta in. Detsentralizatsiya publichnoyi vlady : dosvid yevropeys'kykh krayin ta perspektyvy Ukrainy / O. Boryslavs'ka, I. Zaverukha, E. Zakharchenko ta in. // Shveytsars'ko-ukrayins'kyu proekt «Pidtrymka detsentralizatsiyi v Ukraini – DESPRO. – К. : TOV «Sofiya» – 2012. – 128 s. Regime to access : [http://despro.org.ua/media/upload/decentral_zac_ya_publ_chno_vladi_dosv_d_evropeyskih_derzhav_ta_perspektivi_ukra_ni\(2\).pdf](http://despro.org.ua/media/upload/decentral_zac_ya_publ_chno_vladi_dosv_d_evropeyskih_derzhav_ta_perspektivi_ukra_ni(2).pdf) (in Ukrainian).
2. Hladka T.I. Detsentralizatsiya vlady v Ukraini yak zasib posylennya demokratiyi ta pidvyshchennya yiyi stabil'nosti / T.I. Hladka // Derzhavne upravlinnya : udoskonalennya ta rozvytok. Regime to access : <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=937> (in Ukrainian).
3. Hroysman V. Protsesy tsentralizatsiyi ta detsentralizatsiyi v suchasnomu derzhavnomu upravlinni / Volodymyr Hroysman // Derzhavne upravlinnya ta mistseve samovryaduvannya. – 2015. – Vyp. 2. – S. 26-37. Regime to access : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/dums_2015_2_5.pdf (in Ukrainian).
4. Danylyshyn B. Yak detsentralizuvaty upravlinnya v Ukraini / B. Danylyshyn // Ekonomichna pravda. – 2015. – 13 lypnya. Regime to access : <http://www.epravda.com.ua/columns/2015/07/13/550472/> (in Ukrainian).
5. Zakon Ukrainy «Pro vnesennya zmin do Byudzhetnoho kodeksu Ukrainy shchodo reformy mizhbyudzhetnykh vidnosyn» // Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy. – 2015. – № 12. Regime to access : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/79-19> (in Ukrainian).
6. Zakon Ukrainy «Pro vnesennya zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta deyakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo podatkovoyi reformy» // Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy. – 2015. – № 7-8. Regime to access : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/71-19> (in Ukrainian).
7. Zakon Ukrainy «Pro mistseve samovryaduvannya v Ukraini» // Vidomosti Verkhovnoyi Rady. – 1997. – № 24. Rezhym dostupu : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/280/97> (in Ukrainian).
8. Konstytutsiya Ukrainy // Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy. – 1996. – № 30. Rezhym dostupu : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254> (in Ukrainian).
9. Nahorna M.M. Detsentralizatsiyni reformy v Ukraini yak instrument rozvytku mistsevoyi demokratiyi : pravovi ta politychni aspekty / Mykhaylyna Mykhaylivna Nahorna // Hileya : naukovyy visnyk. Zbiryk naukovykh prats' / Hol.red. V.M. Vashkevych. – К. : «Vydavnytstvo «Hileya», 2016. – Vyp. 109 (6). – S. 393-400 (in Ukrainian).
10. Praktychnyy posibnyk z pytan' formuvannya spromozhnykh terytorial'nykh hromad. V ramkakh proektu «Initsiatyva zakhystu prav ta predstavleniya interesiv mistsevoho samovryaduvannya v Ukraini» (proekt DIALOH). Asotsiatsiya mist Ukrainy. Rezhym dostupu : http://zhydachivrd.org.ua/file/image/051/posibnik_gromadi_1.pdf (in Ukrainian).
11. Skovoroda H. Vsyakomu horodu нрав і права / Hryhorii Skovoroda. Rezhym dostupu : <http://dovidka.biz.ua/vsyakomu-gorodu-nrav-i-prava-skovoroda> (in Ukrainian).
12. Skrypnyuk O. Detsentralizatsiya vlady yak chynnyk zabezpechennya stabil'nosti konstytutsiynoho ladu : teoriya y praktyka / O. Skrypnyuk // Viche : hromads'ko-politychnyy i teoretychnyy zhurnal. – 2015. – № 12. – S. 22-24. Rezhym dostupu : www.viche.info (in Ukrainian).
13. Tsurkanova I.O. Sutnist' ta osoblyvosti tsentralizatsiyi ta detsentralizatsiyi orhaniv vlady v Ukraini / Iryna Oleksandrivna Tsurkanova // Naukovi pratsi. Politolohiya. – Vyp. 185. – Tom 197. Rezhym dostupu : <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/politics/2012/197-185-13.pdf> (in Ukrainian).

Legal and political aspects of the projects rationale of the administrative-territorial, budget and other decentralized reforms in Ukraine

M. M. Nahorna

Abstract. The article provides the analysis of the legal and political aspects of the projects rationale of the administrative-territorial, budget and other decentralized reforms in Ukraine. The main attention is focused upon the review of financial capability of the local self-government's authorities to which the bulk of credentials is delegated, as far as the community is the first and foremost fundamental unit in the system of administrative-territorial division of Ukraine. Thus, the very implementation of the decentralized reform through the union of the territorial communities can guarantee the transition of the local self-government to a new level.

Keywords: local democracy, local self-government, community, decentralized reform, tax system, local budgets.

Правовые и политические аспекты содержания проектов административно-территориальной, бюджетной и других децентрализованных реформ в Украине

М. М. Нагорна

Аннотация. В данной статье представлен анализ правовых и политических аспектов содержания проектов административно-территориальной, бюджетной и других децентрализованных реформ в Украине. Большой интерес представляет просмотр финансовой состоятельности органов местного самоуправления, где значительное место отводится общине, которой делегируется львиная доля полномочий, ведь именно община является первичной, базовой, главной единицей в системе административно-территориального устройства Украины. Именно внедрение децентрализованной реформы через объединение территориальных общин может стать залогом перехода местного самоуправления на качественно новый уровень.

Ключевые слова: местная демократия, местное самоуправление, территориальная община, децентрализованная реформа, налоговая система, местные бюджеты.

Класифікаційні ознаки індивідуальних і колективних носіїв політичної волі

В. О. Смірнова

Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, м. Київ, Україна

Paper received 16.05.17; Accepted for publication 25.05.17.

Анотація. Розглядаються підходи до визначення класифікаційних ознак індивідуальних і колективних носіїв політичної волі. Авторка здійснила спробу виділити декілька базових критеріїв для класифікації властивостей носіїв політичної волі загального характеру. Особливу увагу звернено на розгляд класифікаційних ознак колективних носіїв політичної волі на прикладі законодавчих і представницьких органів державної влади, а також на основі аналізу концепції політичної волі О. Крижанівської.

Ключові слова: політична воля, індивідуальні і колективні носії політичної волі, політична (державна) влада, політична система, політико-управлінські рішення.

Політична воля – той феномен соціополітичного і психологічного характеру, який не є самодостатнім, навпаки, дослідження цього феномену завжди пов'язане з системним вивченням носіїв вольових якостей і рис та тих умов, за яких вони реалізують такі якості і риси. Перш за все мова йде про специфіку політичної системи, тип політичного режиму, моделі державного управління та прийняття політико-управлінських рішень. В останні десятиріччя, коли спостерігається трансформація різної інтенсивності як форм, так і змістовного наповнення політичних інститутів, процесів, відносин, питання про окреслення класифікаційних ознак індивідуальних і колективних носіїв політичної волі набуває особливого значення.

Отже, метою представленої розвідки є авторська спроба визначити декілька підходів до класифікації ознак (критеріїв) індивідуальних і колективних носіїв політичної волі. Завданнями цієї статті є: 1) висвітлення деяких аспектів окреслення кола носіїв політичної волі за новітніх умов розвитку політичних систем; 2) розгляд класифікаційних ознак колективних носіїв політичної волі на прикладі законодавчих і представницьких органів державної влади; 3) визначення класифікаційних ознак індивідуальної природи у носіїв політичної волі; 4) виділення критеріїв щодо класифікації властивостей носіїв політичної волі на основі аналізу «метасоціопсихічного характеру» соціальної та політичної волі (визначення російської дослідниці О. Крижанівської).

При підготовці статті були використані праці вітчизняних науковців С. Бульбенюк, В. Васютинського, І. Вільчинської, Н. Діденко, О. Євтушенка, М. Новікова, В. Торяника та П. Макушева, російської авторки Р. Хомслевої, присвячені таким аспектам досліджень, пов'язаних з проблематикою представленої розвідки, як: феномени політичної свободи і політичної відповідальності; психологія політичної свідомості і політичної поведінки; ключові питання функціонування системи державної влади, місцевого самоврядування та прийняття політико-управлінських рішень. На окрему увагу заслуговує автореферат докторської дисертації російської дослідниці О. Крижанівської, в якому представлений системний авторський підхід до висвітлення феномену політичної волі.

Аналіз класифікаційних ознак індивідуальних і колективних носіїв політичної волі є неповним, на наш погляд, без з'ясування тих змін, які відбувалися і відбуватимуться далі у царині державного управління та

публічної політики. Так, більшість вітчизняних й іноземних аналітиків зауважують, що в останні десятиріччя названа царина перетворюється «на організацію з надання послуг громадянам як своїм клієнтам, що підвищує вимоги до компетентності, професійних знань, навичок управлінців, їх уміння орієнтуватися в складних обставинах і ухвалювати правильні рішення». За цих умов поняття «суб'єкт управління» та «об'єкт управління» стають доволі відносними [3, с. 9, 10].

Відтак, змінюються і підходи до визначення класифікаційних ознак індивідуальних і колективних носіїв політичної волі. Адже, з одного боку, такі ознаки та їх критерії стають більш «розмитими», нечітко структурованими. З іншого боку, трансформації зазнає окреслення кола індивідуальних і колективних носіїв політичної волі. Як пише В. Толстенко, «...владні відносини передбачають більш високий рівень конфронтації та соціальної стратифікації. Під час боротьби за політичну владу різні суспільні групи, класи тощо постають насамперед як конкуренти, оскільки кожна суспільна група є носієм власного, характерного для неї інтересу...» [8, с. 25-26]. Саме в процесі конкурентної боротьби за владу відбувається чітке виокремлення індивідуальних і колективних носіїв політичної волі та їх диференціація. За умов ускладнення усіх інститутів та механізмів функціонування сучасних систем державної влади й управління однією з найбільш нагальних проблем диференціації носіїв політичної волі стає питання вибору їх оптимальної конфігурації, коли прояви політичної волі у процесі прийняття та реалізації політико-управлінських рішень є максимально конструктивними, позбавленими крайніх форм волонтаризму та такими, що сприяють стабільному демократичному розвитку держави і суспільства.

Якщо розглядати проблематику визначення класифікаційних ознак індивідуальних і колективних носіїв політичної волі у демократичних політичних системах, то, на думку авторки, ключову увагу варто зосередити на аналізі колективних носіїв політичної волі, насамперед – представницьких і законодавчих інститутів. Адже саме представницькі і законодавчі інститути у демократичних політичних системах постають як провідні запобіжники проявам свавілля, крайніх форм волонтаризму, а також як провідні інститути прийняття найважливіших рішень політико-управлінського характеру в колегіальний спосіб, завдяки чому ефективно реалізується колективна політична воля. Виокремлення класифікаційних ознак представницьких і законодавчих

інститутів як носіїв політичної волі залежить насамперед від структурно-організаційного дизайну останніх, від способу їх формування (моделі виборчої системи перш за все), від обсягу і термінів повноважень, від розстановки політичних сил всередині названих інститутів.

Український науковець М. Новіков пропонує розглядати два критерії при вивченні законодавчих інститутів – (а)симетрію та (не)конгруентність. Оптимальне поєднання цих критеріїв, як вважає дослідник, досягається у бікамеральних парламентських системах, де найповніше реалізується ідея багатомірності реальної політики та принципи сучасної демократії участі [6, с. 4, 7]. На наше переконання, (а)симетрію та (не)конгруентність цілком коректно застосовувати в якості критеріїв визначення класифікаційних ознак представницьких і законодавчих інститутів як колективних носіїв політичної волі. Так, (а)симетрію доцільно розглядати одночасно як сукупність внутрішніх властивостей представницького та/або законодавчого інституту (специфіка розподілу владних повноважень і можливостей реалізації політичної волі всередині названих інститутів) та як ознаку зовнішнього характеру (місце представницького та/або законодавчого інституту у політичній системі, що визначає особливості його взаємодії з іншими політичними і неполітичними інститутами). Критерій (не)конгруентності ((не)співмірності), у свою чергу, варто використовувати при дослідженні конкретних проявів реалізації політичної волі тими чи іншими (індивідуальними або колективними) її носіями, зокрема у процесі аналізу відповідності докладених зусиль носіями політичної волі до тих політичних і соціальних результатів, які вони здобули.

Якщо розглядати індивідуальних і колективних носіїв політичної волі у більш широкому ракурсі – як суб'єктів прийняття політико-управлінських рішень на рівнях центральної і місцевої державної влади, то визначення їх класифікаційних ознак, на думку авторки, має спиратися насамперед на визнані у сучасній політичній науці авторитетними підходи до розуміння базових ознак політичної та державної влади і ключових характеристик царини публічного управління. Виходячи з окресленої методологічної позиції, однією з засадничих класифікаційних ознак індивідуальних і колективних носіїв політичної волі є цілеспрямованість владного впливу. В. Торяник та П. Макушев наступним чином характеризують цілеспрямованість владного впливу як ознаку носіїв політичної волі – це те, «наскільки застосування влади суб'єктом владарювання відповідає потребам об'єкта владарювання, сприймається ним як належне, доцільне» [9, с. 9].

Цілеспрямованість владного впливу є комплексною ознакою, яка включає низку властивостей (ознак) як індивідуальної, так і колективної природи. Скажімо, на індивідуальному рівні цілеспрямованість владного впливу багато в чому визначається потребою особистості в самоактуалізації в політиці, яка реалізується тими, у кого потреби в інших сферах соціуму виявляються нижчими у порівнянні з нею [7, с. 130]. Потреба особистості в самоактуалізації в політиці стає одним з базових мотиваційних чинників формування індивідуального носія політичної волі, який в змозі автономно

або у співпраці з іншими політично активними акторами продукувати соціально та політично важливі події й процеси, а також обирати з них вигідні (у політичному, соціальному, економічному, психологічному сенсі) для себе наслідки і результати. Таким чином, однією з провідних підстав-характеристик цілеспрямованості владного впливу індивідуального носія політичної волі є «політичність» (визначення вітчизняної дослідниці І. Вільчинської) – «здатність сприймати, засвоювати політику, реагувати на її прояви, виробляти адекватну лінію поведінки» [2, с. 109].

Оскільки індивідуальні і колективні носії політичної волі є одночасно не лише політичними акторами, але й суб'єктами політичної та/або державної влади, то класифікувати їх уявляється доречним, спираючись на базові концепції кратології. Так, відповідно до засад соціокультурної моделі влади, політико-владні відносини у системі «суб'єкт-об'єкт» влади залежать від визначального впливу різноманітних соціокультурних факторів, в результаті дії яких формується відповідна соціокультурна орієнтація на домінуюче використання особливо значимих, авторитетних і впливових суспільних інститутів (права, моралі, релігії тощо) та їх цінностей, норм, традицій [10, с. 57]. Це означає, що класифікація носіїв політичної волі буде неповною без врахування критеріїв соціокультурного порядку: суспільно-політичних традицій, політичної культури, динаміки змін громадської думки, трансформації масової суспільної свідомості і таке інше. Адже тип політичного впливу та ефективність реалізації вольових зусиль того чи іншого індивідуально або колективного носія залежать від таких соціокультурних характеристик, як ступінь довіри громадян до суб'єктів політичної та/або державної влади, рівень гармонійності мас й еліти, легітимність влади, культура взаємовідносин (політичного діалогу) влади й громадян.

Російська дослідниця О. Крижанівська виокремлює «метасоціопсихічний характер» волі як соціального феномену. «Метасоціопсихічний характер» волі, за словами авторки, - це здатність соціальної волі переводити один стан в інший, вносячи у нього нові сенси та утримуючи у такому стані, завдяки чому соціальна воля впливає не лише на свідомі масові (суспільні стани), але й на «колективне несвідоме», модифікуючи й ламаючи соціокультурні архетипи. На її думку, «метасоціопсихічний характер» волі є результатом соціально-вольового впливу та означає надзвичайну складність цього соціального і політичного явища, яке не може бути зведене до якихось однозначних соціо-вольових проявів. Виходячи з вищезазначеного, науковиця пропонує класифікувати соціальну волю (а значить й її носіїв – В. С.), спираючись на такі критерії: рівень соціальної організації та типологія соціальних суб'єктів (соціальна або етнічна група, соціальна верства, клас, держава, наддержавні утворення), зміст предметної діяльності, що забезпечує зростання й ускладнення розмаїття соціальних воль [5, с. 11, 15].

Політичну волю, у свою чергу, О. Крижанівська тлумачить як «духовно-практичний акт певного політичного суб'єкта, виражений у системі нормативно-ціннісних установок та рішень, що спонукають і спрямовують політичні дії референтних йому груп в ситуаціях вибору або протидії, а також підтримується соціально

льними інститутами, котрі володіють можливостями мотивації, контролю й соціальних санкцій». Важливим критерієм реалізації політичної волі, як вважає дослідниця, є проблемні ситуації, що спонукають до політико-вольових дій, адже саме вони розкривають сутність та масштаби рушійних факторів соціальної протидії і невизначеності, можуть слугувати базовим критерієм для визначення ступеню розвитку політичної волі. «У цьому плані з розвитком вольової царини співвідносяться зміни, пов'язані з підвищенням рівня управління організацією та, ширше кажучи, з синергетичним, конструктивно-творчим потенціалом суб'єкта. Розвинута воля характеризується тим, що здійснюючи акт свого вибору, вона підвищує потенціал своєї свободи», - пише О. Крижанівська [5, с. 16].

Таким чином, при розгляді проблематики класифікації індивідуальних і колективних носіїв політичної волі слід обов'язково враховувати динамізм сучасного політичного життя загалом та перебігу трансформацій окремих політичних процесів, явищ, інститутів зокрема. Окрім того, не є статичними й самі носії політичної волі, вони змінюються під впливом цілої низки чинників, подібно до того, як змінюється, оновлюється й адаптується до нових умов політична система в цілому. Діяльність носіїв політичної волі, як вже підкреслювалося вище, насамперед пов'язана з функціонуванням системи публічної влади й державного управління, змістом останньої у тому числі є власне організація діяльності носіїв політичної волі. Вітчизняний науковець О. Євтушенко пропонує позначати окреслену царину функціонування поняттям «зміст влади», який є неповторним у кожну історичну епоху [4, с. 232]. Використання поняття «зміст влади», відтак, уявляється коректним для класифікації індивідуальних і колективних носіїв політичної волі, для аналізу сутнісної складової їх діяльності та для розгляду кореляції метазусиль і наслідків політичних вольових актів.

Не можна оминати увагою також дослідницьку позицію О. Крижанівської, згідно з якою носії політичної волі, реалізуючи акт усвідомленого й осмисленого вибору, розширюють тим самим царину власної свободи, підвищують її потенціал. Необхідно зауважити, що питання співвідношення феноменів політичної та/або державної влади і свободи, політичної волі і свободи, політичної відповідальності і свободи розроблялося багатьма соціальними і політичними мислителями. На наш погляд, при розгляді проблематики класифікаційних ознак індивідуальних і колективних носіїв політичної волі слід обов'язково включити до методологічного апарату аналіз дуального співвідношення політичної волі і свободи.

Прикладом, С. Бульбенюк розглядаючи дуалізм свободи і відповідальності, пише: «Поєднання політико-правової природи поняття «політична відповідальність» та аксіологічно-світоглядної природи поняття «політична свобода» на індивідуальному та колективному рівнях реалізується через поняття «політична адаптація» [1, с. 109]. Тому, на нашу думку, серед критеріїв класифікації носіїв політичної волі варто виокремити усі три названі – політичну свободу, політичну відповідальність та політичну адаптацію.

Так, критерій політичної свободи у царині класифікації носіїв політичної волі може бути застосований, як вважає авторка, подвійно. По-перше, щодо визначення ступеня свободи дій того чи іншого носія політичної волі. У даному ракурсі під ступенем свободи дій розуміються інституційно-організаційні, формально правові (процесуально-нормативні), неформально політичні і світоглядно-аксіологічні правила, в межах яких формується і функціонує певний індивідуальний або колективний носій політичної волі. По-друге, критерій політичної свободи у зазначеному контексті може вказувати на ступінь свободи як характеристику тієї політичної системи, в якій функціонує носій політичної волі та невід'ємною інституційною складовою він є.

Політична відповідальність в якості критерію класифікації носіїв політичної волі також може бути проаналізована в декількох змістовно-ціннісних вимірах. З одного боку, у буквальному сенсі цей критерій може бути застосований для визначення політичної відповідальності (перш за все її нормативно-правових і неформально соціополітичних характеристик) кожного конкретного носія політичної волі при прийнятті різного ступеня соціальної і політичної значимості управлінських рішень або в інших випадках реалізації ним вольових зусиль. З іншого боку, політична відповідальність може бути розтлумачена як можливість інших соціальних акторів, які не є носіями політичної волі, впливати на останніх, корегувати стратегії реалізації ними вольових зусиль або, скажімо, активно протистояти феномену браку (відсутності) політичної волі, внаслідок чого поглиблюються деструктивні процеси політичного життя (аналізу окресленого феномену були присвячені зокрема попередні статті авторки – В. С.). До того ж, політична відповідальність носіїв політичної волі, особливо якщо вона є формалізованою у нормативно-правовій та політичній царинах, є ефективним запобіжником розгортанню різноманітних проявів сваволі як деформаційного вектору реалізації вольових зусиль (означена проблематика також була висвітлена авторкою в одній з попередніх статей – В. С.).

Проблема політичної адаптації у контексті розгляду представленої у даній розвідці проблематики має, на наше переконання, системний характер, адже даний критерій вказує на кореляцію щодо потенційних можливостей і реальної здатності того чи іншого носія політичної волі ефективно реалізувати вольові зусилля з метою досягнення певних цілей. Власне від ступеня політичної адаптації носія політичної волі суттєвим чином залежить і його вольовий потенціал, й ефективність реалізації вольових зусиль та впливу їх наслідків на політичне життя, а також адекватність застосування вольових зусиль й їх меж (по шкалі від відсутності політичної волі до сваволі) по відношенню до потреб і запитів суспільства.

Безперечно, наведені у представленій розвідці підходи до визначення класифікації індивідуальних і колективних носіїв політичної волі не є вичерпними, відтак подальші розробки з означеної проблематики мають окреслити та розглянути ті напрями досліджень, які висвітлюють ще додаткові аспекти феномену політичної волі та її функціонування.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бульбенюк С. С. Громадянське суспільство в Україні: дуалізм відповідальності і свободи [Текст] / С. С. Бульбенюк // Політичні науки та методика викладання соціально-гуманітарних дисциплін. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 22. – К.: Видавництво НПУ імені М.П. Драгоманова, 2016. – Випуск 19. – С. 108 – 112.
2. Вільчинська І. Ю. Політична мотивація : основні наукові підходи і теорії : монографія [Текст] / І. Ю. Вільчинська. – К. : НАКККіМ, 2010. – 336 с.
3. Діденко Н. Г. Управління, влада, держава : філософські аспекти взаємодії : монографія [Текст] / Н. Г. Діденко. – Донецьк : ДонДУУ, 2005. – 128 с.
4. Євтушенко О. Н. Державна влада і місцеве самоврядування в політичній системі суспільства : монографія [Текст] / О. Н. Євтушенко. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ імені Петра Могили, 2010. – 516 с.
5. Крыжановская О. А. Политическая воля : социально-философский анализ [Текст] : автореф. дис. на соискание науч. степени д. филос. н. : спец. 09.00.11 «Социальная философия» / Институт по переподготовке и повышению квалификации преподавателей гуманитарных и социальных наук при Ростовском государственном университете / О. А. Крыжановская. – Ростов-на-Дону, 1997. – 52 с.
6. Новіков М. М. Інституціональні виміри бікамеральних систем (порівняльний аналіз) [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. н. : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна / М. М. Новіков. – Х., 2007. – 17 с.
7. Психологія масової політичної свідомості та поведінки [Текст] / Відповід. ред. В. О. Васютинський. – К. : Видавництво «ДОК-К», 1997. – 163 с.
8. Толстенко В. Л. Правова ідеологія і демократизація сучасної України : теоретично-правові аспекти : монографія [Текст] / В. Л. Толстенко. – К. : Логос, 2012. – 284 с.
9. Торяник В. М., Макушев П. В. Взаємна політична відповідальність держави і громадянина в сучасній правовій державі : монографія [Текст] / В. М. Торяник, П. В. Макушев. – Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2013. – 192 с.
10. Хомелева Р. А. К построению онтологической концепции власти : теоретико-методологический подход [Текст] / Р. А. Хомелева // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2000. – Том III. – № 1. – С. 54-63.

REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED

1. Bulbeniuk S. S. Gromadianske suspilstvo v Ukraini: dualism vidpovidalnosti I svobody [Tekst] / S. S. Bulbeniuk // Politychni nauky ta metodyka vykladannia socialno-gumanitarnykh dyscyplin. Naukovyj chasopys Nacionalnogo pedagogichnogo universytetu imeni M. P. Dragomanova. Seria 22. – K.: Vydavnytvo NPU imeni M. P. Dragomanova, 2016. – Vypusk 19. – S. 108 – 112.
2. Vilchynska I. J. Politychna motyvacia: osnovni naukovi pidhody i teorii: monographia [Tekst] / I. J. Vilchynska. – K. : NAKKKiM, 2010. – 336 s.
3. Didenko N. G. Upravlinnua, vlada, derzhava: filosofshki aspekty vzajemodiji: monographia [Tekst] / N. G. Didenko. – Donetsk: DonDUU, 2005. – 128 s.
4. Jevtushenko O. N. Derzhavna vlada I misceve samovriaduvannia v politychnij systemi suspilstva: monographia [Tekst] / O. N. Jevtushenko. – Mykolaiv: Vyd-vo CHDU imeni Petra Mogyly, 2010. – 516 s.
5. Kryzhanovskaja O. A. Politicheskaja volua: socialno-philosophskij analiz [Tekst]: avtoref. dis. na soiskanije nach. stiepeni d. philos. n.: spec. 09.00.11 «Socialnaja philosophia» / Institut po perepodgotovkie I povysheniju kvaliphikaciji prepodavatelej humanitarnych I socialnych nauk pri Rostovskom gosudarstvennom universitete / O. A. Kryzhanovskaja. – Rostov-na-Donu, 1997. – 52 s.
6. Novikov M. M. Instytucionalni vymiry bikameralnykh system (porivnualnyj analiz) [Tekst] : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. polit. n.: spec. 23.00.02 «Politychni instytuty ta procesy» / Kharkivskij nacionalnyj universytet imeni V. N. Karazina / M. M. Novikov. – Kh., 2007. – 17 s.
7. Psykhologia masovoji svidomosti ta povedinky [Tekst] / Vidpovid. red. V. O. Vasiutynskij. – K. : Vydavnytvo «DOK-K», 1997. – 163 s.
8. Tolstenko V. L. Pravova ideologia I demokratyzacija suchasnoji Ukrainy : teoretychno-pravovi aspekty : monographia [Tekst] / V. L. Tolstenko. – K. : Logos, 2012. – 284 s.
9. Torianyk V. M., Makushev P. V. Vzaemna politychna vidpovidalnist derzhavy I gromadianyna v suchasnij pravovij derzhavi: monographia [Tekst] / V. M. Torianyk, P. V. Makushev. – Kherson: Vydavnychij dim «Helvetika», 2013. – 192 s.
10. Khomeleva R. A. K postrojeniju ontologicheskoi koncepciji vlasti : teoretiko-metodologicheskij podhod [Tekst] / R. A. Khomeleva // Zhurnal sociologii I socialnoj antropologii. – 2000. – Том III. – № 1. – S. 54-63.

Classification signs of individual and collective bearers of political will

V. O. Smirnova

Abstract. Discusses approaches to the definition of the classification criteria of individual and collective bearers of political will. The author made an attempt to highlight a few basic criteria for the classification of the properties of the bearers the political will of a general nature. Special attention is paid to consideration of the classification criteria of collective bearers of political will on the example of the legislative and representative organs of state power, as well as based on the analysis of the concept of political will O. Kryzhanovskaya.

Keywords: *political will, individual and collective bearers of political will, political (state) power, political system, political and administrative decisions.*

Классификационные признаки индивидуальных и коллективных носителей политической воли

В. А. Смирнова

Аннотация. Рассматриваются подходы к определению классификационных признаков индивидуальных и коллективных носителей политической воли. Автор осуществила попытку выделить несколько базовых критериев для классификации свойств носителей политической воли общего характера. Отдельное внимание обращено на рассмотрение классификационных признаков коллективных носителей политической воли на примере законодательных и представительных органов государственной власти, а также на основе анализа концепции политической воли В. Крыжановской.

Ключевые слова: *политическая воля, индивидуальные и коллективные носители политической воли, политическая (государственная) власть, политическая система, политико-управленческие решения.*

SOCIAL COMMUNICATION

Безпека журналісток в умовах конфліктів і тиску

Н. Г. Герасимчук

Кафедра історії журналістики Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Paper received 21.05.17; Accepted for publication 30.05.17.

Анотація. У статті розглянуто проблему безпеки журналісток в умовах конфліктів, у зонах воєнних дій. Визначено небезпеки, які очікують журналісток за таких умов. Здійснено спробу моніторингу відображення в міжнародній документації щодо захисту й безпеки журналісток питань безпеки праці представниць жіночої статі. У результаті дослідження виявлено, що основні міжнародні документи недостатньо охоплюють висвітлену проблему.

Ключові слова: жінки-журналістки, безпека, конфлікт, загроза.

Вступ. Важливість свободи слова та інформації у ЗМІ – одна з найголовніших засад демократичного суспільства – гарантується Європейською конвенцією з прав людини. Особливо зростає значення адекватного розповсюдження інформації в ситуації конфлікту чи війни. За таких умов ключова роль відводиться журналістам, які попри небезпеку прагнуть правдиво, максимально точно й неупереджено інформувати громадськість. При цьому вони мають бути готовими до того, що в зоні конфлікту не діятимуть звичні норми національного законодавства та міжнародного права.

Міжнародна правозахисна організація «Репортери без кордонів» щороку оприлюднює інформацію про кількість журналістів, загиблих під час виконання свої професійних обов'язків у гарячих точках і кризових регіонах світу. Так, за її даними, упродовж 2016 р. втратили життя загалом 74 працівники мас-медіа, серед яких кількість загиблих жінок становить 5 осіб. Світова журналістська спільнота пам'ятає про загибель російської журналістки Анни Політковської та туркменської кореспондентки Радіо Свобода Огулсапар Мурадової в 2006 р. Це підтверджує факт, що журналістика залишається однією з найнебезпечніших професій у світі, що, втім, не стримує жінок-журналісток від роботи в умовах підвищеного ризику.

Огляд публікацій. Гендерний дискурс війни і ЗМК в Україні активно вивчали та продовжують вивчати такі науковці, як Г. Почепцов, О. Пода, Т. Землякова, Г. Головач, І. Єсіп, Я. Потапенко, І. Рущенко та ін. Ґрунтовне соціологічне дослідження щодо особливостей участі жінок у воєнних діях в АТО провели Г. Гриценко, Г. Квіт і Т. Марценюк [1]. Дослідниці переконані, що медіа не висвітлюють реальних потреб і проблем жінок в АТО.

Однак українські вчені не висвітлюють проблем безпеки журналісток в умовах конфліктів, тиску, війни; не досліджують міжнародну документацію, що стосується захисту й безпеки їхньої роботи в «гарячих точках».

Значну увагу питанню безпеки журналістів приділяє Інститут масової інформації, медіаексперти якого видають посібники, що містять практичні поради, як працювати в небезпечних умовах. Один із останніх містить розділи, що стосуються особливостей роботи журналісток у «гарячих точках» [5, с. 81–83].

Практичну цінність для журналістів має посібник «Журналістика в умовах конфлікту: передовий досвід та рекомендації», виданий у рамках міжнародного проєкту за сприяння ОБСЄ. У ньому вітчизняні та зарубі-

жні фахівці охоплюють такі теми, як безпека журналістів в умовах конфліктів, міжнародні стандарти тощо. Жінки-журналісти діляться досвідом роботи в «гарячих точках».

Мета статті – з'ясувати, які небезпеки очікують на журналісток, що працюють в умовах конфліктів і тиску, у зоні воєнних дій; визначити, чи містить міжнародна документація про захист й безпеку журналістів рекомендації стосовно безпеки роботи в таких умовах представниць жіночої статі.

Результати й обговорення. На думку представника ОБСЄ з питань свободи слова й медіа, фахівця з питань безпеки журналістів Дуні Міятович, нині насильство щодо журналістів набуло небезпечної гендерної специфіки. Вона зауважує, що жінки – журналістки й блогери – дедалі частіше зазнають погроз щодо здійснення актів сексуального насильства і, як ніколи, вразливі під час роботи на місцях. Гендерний характер таких переслідувань виходить за рамки звичних принизливих повідомлень від зловмисників, що погрожують згвалтуванням, використовують відверті зображення насильства з метою змусити жінок мовчати. Неодноразово під час зустрічей з журналістами Д. Міятович указувала на глибокий руйнівний вплив цього феномену на суспільство: жінки-журналістки й блогери вдаються до самоцензури. Саме погрози й страх стати жертвою фізичного насильства серйозно впливають на спосіб подачі й зміст інформаційного матеріалу. Вона переконана, що такі спроби примусити жінок-журналісток мовчати мають розглядатися журналістами як пряме зазіхання на свободу ЗМІ й вимагають негайного втручання з боку міжнародних спільнот.

Резонансними стали випадки сексуальних злочинів по відношенню до жінок-репортерок, серед яких зокрема: згвалтування натовпом 39-тирічної жінки, головного військового кореспондента, провідної журналістки американського телеканалу CBS Лари Logan на площі Тахрір у центрі Каїра (2011 р.); спроба згвалтування французької журналістки телеканалу France24 Соні Дріді на цій же площі 2012 р. під час репортажу в прямому ефірі. Французька телекомпанія висловила обурення з приводу цього акту насильства, наголосивши, що журналісти повинні мати можливість виконувати свою роботу у всьому світі [8]. А також згвалтування 22-річної журналістки з Нідерландів (ім'я з етичних міркувань не названо) знову на площі Тахрір 2013 р., яку в тяжкому стані госпіталізували й прооперували. Спочатку про це повідомлялося на блозі журналістки

одного з єгипетських телеканалів, а пізніше голландське посольство підтвердило інформацію [3].

Журналістки-репортерки, які висвітлювали воєнні конфлікти, також указують на небезпеку, пов'язану із сексуальним насильством в «гарячих точках».

Крістіан Аманпур, британська й іранська журналістка, міжнародна кореспондентка CNN, Посол доброї волі ЮНЕСКО з питань свободи слова й безпеки журналістів, яка побувала в таких точках стверджує, що «із сексуальною загрозою доводиться стикатися багатьом жінкам, у тому числі жінкам-журналісткам у різних частинах світу» [9]. І перш ніж відправлятися туди, жінки-журналістки мають отримати необхідну інформацію, устаткування, необхідні навички й бути готовими відбити небезпеку.

Емма Білз, новозеландська журналістка-фрілансерка, яка працювала в найгарячіших точках – у Сирії та Іраку – вважає, що робота жінок-журналісток у зоні воєнних дій складається залежно від ситуації. Коли їх виділяють за статевою приналежністю, то багато хто працює більше, щоб довести свою професійність. Крім того, жінки часто соромляться повідомляти про випадки нападів і домагань, боячись, що іншим разом їх не відправлять на завдання або вважатимуть вразливіших за колег-чоловіків. Е. Білз відверто заявила: «...сумна і страшна правда полягає в тому, що сексуальне насильство і домагання до жінок-журналісток є реальною загрозою в зонах конфлікту. Часто це входить до тактики залякування або загалом є проблемою місцевого суспільства» [4, с. 36].

Натомість іспанська журналістка Марія Антонія Санчес-Валледжо (газета «Ель Паис»), що як військова кореспондентка побувала у відрядженнях під час першої війни в Персидському заливі, громадянської війни в Алжирі, в Іраку в 2003 р., зауважує, що ніколи не зіткнулася з проблемами в гарячих точках через приналежність до жіночої статі. Досить часто її поява, навпаки, заспокоювала озброєних чоловіків, вони жартували й охоче ділилися інформацією. Проте стверджує, що тільки з плином часу усвідомила, що за роботу журналістам іноді доводиться розплачуватися жакливими жертвами. Такою жертвою вона назвала загибель у Сирії в 2012 р. колеги Марі Колвін, з якою познайомилася під час ливано-ізраїльського конфлікту [7].

Зазначені вище факти свідчать, що проблема захисту й безпеки журналісток набуває нині особливого значення. Чинна документація найавторитетніших міжнародних організацій, зокрема Ради Безпеки ООН, Комітету міністрів Ради Європи, містить резолюції й рекомендації щодо безпеки представниць жіночої статі загалом. Безпека жінок завжди була в центрі уваги Ради Безпеки ООН, яка протягом 2000–2013 рр. приймала резолюції з проблем жінок, миру і безпеки, підтверджуючи ідею захисту жінок та підвищення їхньої ролі в запобіганні та вирішенні конфліктів. До недавнього часу ці документи не мали окремих пунктів щодо захисту саме журналісток. Але 2015 р. через загострення політичної ситуації у світі питанню безпеки журналісток приділено особливу увагу в документації головного органу ООН. Відтак, у Резолюції № 2222 (2015) Ради Безпеки ООН акцентується на особливих ризиках, яким піддаються жінки-журналісти в процесі виконання роботи в небезпечних умовах. Зокрема в документі зазначено, що особливу увагу слід звернути на важливість «врахування гендерної складової заходів із забез-

печення їхньої безпеки в умовах збройного конфлікту» [6].

Одним із напрямків діяльності Ради Європи, провідної організації із захисту прав людини, є захист журналістів в умовах конфліктів і тиску. Це підтверджують ухвалені Комітетом міністрів Ради Європи (13 квітня 2016 р.) Рекомендації Комітету міністрів державам-членам Ради Європи CM/Rec (2016) щодо безпеки журналістів. У них, зокрема, йдеться про виокремлення журналістів та інших працівників ЗМІ за ознакою їхньої статі, гендерної належності, сексуальної орієнтації, етнічної належності, релігії чи іншими специфічними ознаками, що може призвести до дискримінації, а також створити небезпеку. «Журналістки та інші працівниці ЗМІ, – зазначено в документі, – можуть опинитися в особливій небезпеці саме через свою статево-належність. Зокрема, вони можуть зазнати сексистського, жіночененависницького або іншого принизливого поводження, піддаватися погрозам, залякуванням, домаганням, сексуальній агресії та насильству. Ці порушення все більше поширюються в мережі Інтернет. Потрібно терміново, рішуче й систематично реагувати на це» [1, с. 34].

У Додатку до цієї Рекомендації (п. 2) звертається увага держав-членів Ради Європи на те, що їхня «законодавча база та її імплементація повинні гарантувати ефективний захист журналістів та інших представників ЗМІ жіночої статі пов'язаних з і статтю загроз, що можуть виникнути в їхній роботі» [1, с. 36]. Зазначено, що Рекомендація ґрунтується на сукупності принципів, закріплених в Європейській конвенції з прав людини, які згруповано за такими категоріями, як свобода вираження поглядів; сприятливі умови; безпека, охорона, захист; сприяння суспільному обговоренню та ефект стримування.

Не можна не згадати окремого пункту Додатку (17), що також стосується проблеми журналісток: «Журналістки й інші працівники ЗМІ жіночої статі у своїй роботі мають справу зі специфічними загрозами, що пов'язані зі статтю, такими, як погрози, (сексуальна) агресія і насильство, в конкретних випадках, у контексті масового сексуального насильства чи сексуального насильства під час утримання під вартою. Ці небезпеки часто ускладнені низкою чинників, таких, як недостатнє звітування й коментування, відсутність доступу до правосуддя, соціальні бар'єри й обмеження, які стосуються насильства за ознакою статі, в тому числі суспільне засудження, відсутність визнання серйозності проблеми і дискримінаційне ставлення з боку екстремістських груп суспільства. Для запобігання та боротьби з цими конкретними небезпеками, а також для протидії суспільним звичаям, практикам, гендерним стереотипам, упередженням і дискримінації, які лежать в їхній основі, існує потреба в систематичному підході з урахуванням аспекту гендеру. Основна відповідальність за розробку таких стратегій покладена на органи державної влади, але ЗМІ, громадянське суспільство й корпоративні організації також відіграють важливу роль: питанню гендеру повинно бути приділено основну увагу під час проведення заходів і програм, які стосуються захисту журналістів та інших працівників ЗМІ й боротьби проти безкарності» [1, с. 45].

Широкого застосування набули рекомендації журналісток, які мають досвід роботи в районах конфліктів, бойових дій. Зокрема заслуговують на увагу прак-

тичні поради згадуваної вище журналістки Е. Білз, такі, як-от: перед поїздкою в конфліктну зону варто дізнатися, чи є сексуальне насильство фактором ризику на тій території, та відповідно підготуватися; повідомити редакторів про цей ризик і наполягати на тому, щоб вони надали адекватні ресурси для захисту: засоби індивідуального захисту, страхування, комунікаційне обладнання і за можливості помічників на батьківщині, до яких можна звернутися в проблемній ситуації; пройти курс із самооборони; намагатися ніколи не працювати поодиноці, мати біля себе «охоронця», включно з колегами-чоловіками; перевірити місцеве законодавство щодо можливості носити із собою певні засоби самооборони, щоб їх не конфіскували служби безпеки; приєднатися до прес-клубу, створити неофіційні чи офіційні журналістські об'єднання, що можуть допомогти упоратися з проблемами роботи в зонах конфлікту [6, с. 36–37].

І. Земляна, медіаекспертка ІМІ, яка вважає, що ризик сексуального насильства існує не тільки для жінок, а й

для чоловіків, дає поради, як уникнути сексуального насильства та домагання, працюючи в «гарячих точках». А також дає рекомендації щодо поведінки, якщо журналістка (чи журналіст) зазнали сексуального домагання чи звалтування.

Висновки. Отже, у результаті дослідження з'ясовано, що серед проблем, пов'язаних з медіабезпекою, уважного ставлення дослідників останнім часом вимагає питання безпеки журналісток в умовах тиску, конфліктів, у зоні воєнних дій. Найавторитетніші міжнародні організації лише недавно почали доповнювати документацію, що стосується безпеки журналістів, відповідними розділами. Проблема безпеки журналісток, коли вони працюють в атмосфері страху та погроз, безпосередньо пов'язана з питанням свободи ЗМІ, потребує постійного моніторингу та наукових узагальнень учених, що може бути перспективою майбутніх розвідок у цьому науковому напрямі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Безпека журналістів : збірник документів Ради Європи. – 2016. – 49 с.
2. Гриценко Г. «Невидимий батальйон»: участь жінок у воєнних діях в зоні АТО: соціологічне дослідження [Е. ресурс] / Ганна Гриценко, Анна Квіт А., Тамара Марценюк Т. / за заг. ред. Т. Марценюк. Режим доступу: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/7746/Martsenyuk_Nevydymyi_bataloin.pdf
3. Египет: на площаді Тахрір вночі изнасилювали журналістку [Э. ресурс] – Режим доступу: <http://ru.delfi.lt/abroad/global/egipet-na-ploschadi-tahrir-vnov-iznasivali-zhurnalistku.d?id=61758599>
4. Журналістика в умовах конфлікту: передовий досвід та рекомендації: посібн. рек. для працівників ЗМІ. – К.: «Компанія ВАІТЕ», 2016. – 118 с.
5. Земляна І. Журналіст і (НЕ)безпека: посібн. для журналістів, які працюють в небезпечних умовах / Ірина Земляна. – Київ: Софія-А, 2016. – 192 с.
6. Резолюції Ради Безпеки ООН 2015 року [Е. ресурс]. – Режим доступу: www.un.org/ru/sc/documents/resolutions/2015.shtml
7. Сопова А. Военные корреспонденты: женщины, чье место на войне [Э. ресурс] / Алиса Сопова. – Режим доступа: http://redactor.in.ua/ru/interview/6503.Voennie_korrespondenti_zhe_nshchini_che_mesto_na_voynе
8. France 24 journalist Sonia Dridi attacked in Tahrir Square — Режим доступу: <http://www.theguardian.com/world/2012/oct/21/sonia-dridi-attacked-tahrir-square>
9. Шекинская Н. Женщины-репортеры на войне [Э. ресурс] / Наргис Шекинская. – Режим доступа: <http://krona.org.ua/jenshinu-reporteru-na-vojne.html>

REFERENCES

1. Journalist security: The Collection of the Documents of the European Council. 2016. – 49 p.
2. Hrytsenko H. "The Invisible Squadron": the participation of women in the hostilities in the anti-terrorist operation zone: sociological research [E. source] \ Hanna Hrytsenko, Anna Kvit, Tamara Martsenyuk / under the general editorship of T. Martsenyuk. Available at: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/7746/Martsenyuk_Nevydymyi_bataloin.pdf
3. Egypt: a newswoman has been again raped in Tahrir Square. [E. source] – Available at: <http://ru.delfi.lt/abroad/global/egipet-na-ploschadi-tahrir-vnov-iznasivali-zhurnalistku.d?id=61758599>
4. Journalism under the conditions of a conflict: best practices and recommendations: the textbook recommended for media professionals. – К.: "Company VAITE", – 2016 – 118 p.
5. Zemlyana I. A journalist and (IN) Security: the textbook for the journalists who work in dangerous conditions / Iryna Zemlyana. - Kyiv: Sophia – A, 2016. – 192 p.
6. The Resolutions of the UNO Security Council of 2015 [E. source]. – Available at: www.un.org/ru/sc/documents/resolutions/2015.shtml
7. Sopova A. War correspondents: the women whose place is at war [E. source]: Alisa Sopova. – Available at: http://redactor.in.ua/ru/interview/6503.Voennie_korrespondenti_zhe_nshchini_che_mesto_na_voynе
8. France 24 journalist Sonia Dridi attacked in Tahrir Square – Available at: <http://www.theguardian.com/world/2012/oct/21/sonia-dridi-attacked-tahrir-square>
9. Shekinskaya N. Women-reporters at war [E. source] / Nargis Shekinskaya. – Available at: <http://krona.org.ua/jenshinu-reporteru-na-vojne.html>

Security of newswomen under the condition of conflicts and pressure

N. H. Herasymchuk

Abstract. The article deals with the problem of newswomen security under the conditions of conflicts, in battle zones. The risks which such conditions can pose for newswomen are described. The attempt of monitoring the presentation of the security problems of women's work in hard conditions in international documents about journalists protection and security was made. The results of the research showed that the main international documents do not give the sufficient coverage of the problem.

Keywords: *newswomen, risk, conflict, threat.*

Безопасность журналисток в условиях конфликтов и давления

Н. Г. Герасимчук

Аннотация. В статье рассматривается проблема безопасности журналисток в условиях конфликтов, в зонах военных действий. Определены опасности, подстерегающие журналисток в этих условиях. Сделана попытка мониторинга отображения в международной документации, касающейся защиты и безопасности журналистов, вопросов безопасности работы представительниц женского пола. В результате исследования выявлено, что главные международные документы недостаточно охватывают указанную проблему.

Ключевые слова: *женщины-журналисты, опасность, конфликт, угроза.*

Participation in horizon 2020: impact on transformation of higher education in ukraine

O. Iakymenko

National academy for public administration under the President of Ukraine

Paper received 23.05.17; Accepted for publication 30.05.17.

Abstract: It is determined that changing social, economic and political priorities under current conditions necessitates the establishment of a new education management system, the change of traditional mechanisms (caused by centralized management) and the establishment of new mechanisms of state influence with their re-orientation from implementing control functions to regulation ones. This is possible on the basis of the systemic transition from principles of industrial policy to principles of creating an educational infrastructure of social transformation. It is established that the real autonomy for universities, the formulation of their own development strategy and competitiveness, the use of international standards, the creation of high-quality educational programs, the implementation of a quality assessment system and the development of an effective economic policy of universities should be provided. It is proposed to consider the international cooperation as a basic and primary factor in optimizing the state regulation of educational sphere.

Keywords: government regulation, mechanisms, higher education, cooperation.

General problem definition and its relationship to important scientific and practical tasks. As practice shows, the current development is characterized by changes covering all aspects of social life and a man's life in the society. The winners are those who view these changes as global challenges and try to expand a segment of possibilities through their implementation. However, otherwise, the changes will result in decreasing the possibilities. This will automatically lead to lowering country's development indicators in today's geopolitical and geo-economic context. Today we talk not only about delaying reforms, but also about matching the development pace and models in the 21st century.

Changing social, economic and political priorities under current conditions necessitates the establishment of a new education management system, the change of traditional mechanisms (caused by centralized management) and the establishment of new mechanisms of state influence with their re-orientation from implementing control functions to regulation ones. The qualitative transformation of higher education requires developing a modern state policy in education, which will be based on the use of modern tools and the implementation of effective methods and ways of state control of higher education. This causes the urgency of the research.

Analysis of recent research studies and publications. The analysis of research studies in the field of education and science as well as mechanisms of its implementation along with the state regulation have been studied in the works of such scientists as A.Alyokhin, D.Bakhrakh, T.Boretska, A.Dyomin, M.Zhuk, S.Knyazev, Y.Starilov and Y.Tikhomirov. In view of their professional activities, senior officials and specialists of the education system V.Zhurakovsky, V.Kinelyov, V.Filippov, O.Smolin and others also devoted their works to this problem. Without ignoring the achievements of these scientists, we can note that it is necessary to determine and explain the ways of establishing a new education management system, changing traditional mechanisms (caused by centralized management) and establishing new mechanisms of state influence with their re-orientation from implementing control functions to regulation ones both in practical terms and taking into account calls of the times. It is proposed to consider the international coopera-

tion as a basic and primary factor in optimizing the state regulation of educational sphere. All this is the purpose of our article.

Presentation of basic materials. The state regulation of higher education transformation is a set of state measures aimed at achieving the goals the government bodies established by universities. In other words, the state regulation can be considered as a tool to implement the national education policy through regulatory activities, forecasting, stimulation and control of higher education institutions.

The main directions of state regulation of transformation in higher education are increasing the access to higher education, improving the quality and effectiveness of high university degree specialist resources, improving and developing integration processes in higher education. The content and focus of the state policy in the field of higher education under current conditions reflect the following main tasks on reforming the educational system: moving to a dynamic stage by stage system of training specialists that allows to meet the needs of individuals in obtaining certain educational and qualification level according to their abilities and provide the mobility on the labor market; creating a system of higher educational institutions, which will satisfy the interests and needs of individuals and the society as a whole in terms of its forms, programmes, study periods and sources of funding; raising the educational and cultural level of society, creating conditions for extended studies; bringing the national higher education in line with a global level of higher education and its integration in the international scientific and educational space. In this context, main mechanisms of the state regulation of higher education transformation are developing a national system of education quality assessment, creating independent qualification centers, including the ones for proficiency testing in the European system of standards; stimulating the creation of independent national higher education institutions; implementing information and communication technologies in the educational process; bringing qualification characteristics, standards and study programmes into compliance with education and qualification requirements of jobs; attracting employers to participate in developing study programmes and coordinating educational and professional

standards with them; implementing on-the-job training programmes nationwide; increasing the funding of higher education, submitting state training requests on the basis of predicted needs of the economy; dividing academic and practical study programmes and developing professionally oriented higher education [1, p.27].

The effective education management allows to respond to market demands, including the labor market, for certain categories of workers in due time, and hence, the demand for educational services and the formation of incoming cash flows as well as for providing such important operations (regulated by state) as licensing specialty occupations, setting quotas for training of specialists, certification of specialties and the university in general.

The system of state regulation of educational activities has a very complicated structure and should be based on principles of partnership. It covers not only measures (mechanisms) to regulate the specific processes, but also the tools that is the ways of regulation used by specific areas (components) of the economic policy. The entire regulatory system is aimed at implementing the vital functions of the society that the state undertakes. Therefore, the system of state regulation of educational activities should be built in a hierarchical manner, when first the system functions are established, then the directions of economic policy aimed at implementing these functions are determined, after that, the instruments to implement this policy are selected and, finally, the measures to regulate specific processes are developed [2].

The conditions for educational activities are regulated through government orders, the tax system, financial assistance in the form of grants, subsidies and subventions to develop promising areas of education; a balanced credit policy; establishing national regulations and standards; licensing; measures to regulate state funding volumes, including market leverages. The implementation of market leverages for state regulation will help to revive educational activities in general, and move to a period of intense accumulation of intellectual capital.

It is possible to achieve the effective state regulation by using the mechanisms of different functional purposes: economic, motivational, organizational, political, legal, innovation, social and others.

The economic mechanisms should be implemented through clear reallocation of competencies between central and regional authorities for the benefit of regions and through autonomous management of educational institutions.

As for improving the current financial mechanism of state regulation of higher education transformation for today, we believe that its main task is to diversify and improve forms and methods of financing the higher education institutions by attracting investments and long-term lending into the activities of institutions and providing the heads of universities in state and municipal property with the right to reallocate public funds for the needs of these institutions autonomously.

In order to improve social mechanisms of state regulation of higher education transformation, it is advisable to create a Higher Education Support Fund, the activities of which will include paying tuitions of students at universities through mechanisms of educational insurance of individuals. The creation of this Fund will allow future

university entrants to make necessary insurance payments, which will be used for paying tuitions when applying for universities on a contractual basis, via insurance companies. This mechanism will reduce the financial burden for families in the future, when they will need to pay for educational services provided, and create the transparency and predictability of financial resources coming in higher education.

The successful implementation of motivational mechanisms of state regulation of higher education transformation is possible if it will:

1) be built according to the state policy in the field of education to meet the needs of various population groups along with regional, national and demographic characteristics;

2) take into account special features of each specific subject to management.

Problems of developing, improving the existing ones and introducing effective mechanisms of education management remain relevant. This is not about some changes in the management process, but about the significant improvement of the current management system as a state and social, fundamentally new if scientifically reasoned, resource-secured, efficient and effective set of institutional education management mechanisms to achieve the goals established by the national education policy in Ukraine.

Areas of improving a comprehensive mechanism of state regulation of higher education transformation are drafting a development concept for marketing of educational services; renewing the staffing structure in science and education and creating additional conditions to attract young talents in the field of scientific and educational technologies; raising wages of education and science employees along with social protection of scientists and prestige of scientific and educational activities. The low labor price in the national economy can not be an important indicator of the competitiveness of specialists, especially in the long term, the reduced intellectual emigration and the creation of necessary preconditions for returning scientists and experts, who have moved abroad. A conceptual approach to developing the comprehensive mechanism of state regulation of higher education transformation is a set of interrelated mechanisms of state regulation of higher education transformation, which is based on the model of public-private cooperation between government bodies, higher education institutions, businesses and the public that makes it possible to adapt the higher education system and provide its entry into the European and world educational spaces.

Ukraine's participation in the European movement of unification of the EU educational system should be considered not as a manifestation of political will, but as an objective process of improving the national educational system on the basis of summarizing the experience of highly-organized and highly-developed countries, which form the main body of this alliance. A special feature of this stage is the transformation of the institution of education in accordance with market transformations of the entire system of social and economic relations and the adaptation of the education system to market conditions as well as with the objective changes that occur globally due to the need to bring the education into compliance

with the requirements of post-industrial society.

Actually, this is a real prospect of transitive changes, which cover all areas of our society, for Ukraine. However, at the same time, such a component of the European development as a focus of priorities of main European programs is poorly analyzed. Ukraine has not come to a level of the third industrial revolution yet, while the leading countries have already implemented the fourth one. If our country chooses the priority of development towards the EU, then accordingly, the EU development goals should be reflected in the development of the Ukrainian society. Let us recall the EU development goals 2020. Today, they are dedicated for 2020, in other words, they are the roadmaps of priority and step by step changes [3].

These are three basic programmes of European development – Europe 2020 (adopted in 2010), the Bologna Process 2010-2020 (adopted in 2009) and Horizons 2020 (adopted in 2014). They serve as comprehensive integrated programmes that complement each other.

Innovations are a development priority of the Europe 2020 programmes. The goal of the second stage of the Bologna process for 2010-2020 is as follows: “In the next decade, the European higher education should make a significant contribution to building highly creative and innovative Europe of knowledge” [4]. These programmes are complemented with the HORIZON 2020 scientific programme [5].

On January 30, 2011, the European Commission officially announced the creation of a new programme called Horizon 2020 (H2020) designed to combine funding for researches and innovations in the EU. The programme will be implemented in the period from 2014 to 2020. Horizon 2020 is the eighth EU Framework Programme for Research and Innovation. The first framework programme was launched in 1984 with a limited budget in 3.75 billion euros for five years [6].

During the implementation of the Seventh Framework Programme (2007-2013), Ukraine gained a leading position among the Eastern Partnership countries and was among the top ten most active partner countries just being below the United States, Canada and BRICS countries (Brazil, Russia, India, China and South Africa). Research institutions and universities of Ukraine participated in 126 projects of the Seventh Framework Programme with the EC financing in the amount of nearly 26.5 million euros [7].

The Horizon 2020 programme launched in January 2014 is the largest transnational research and innovation

programme. The budget of the programme (nearly 80 billion euros) makes it one of the most expensive programmes of state support for science in the world.

It should be noted that 24 projects involving Ukrainian institutions won and started to receive funding already in 2014. Ukraine was among the 10 most active participants, among the then third countries [8].

On March 20, 2015, the Agreement between Ukraine and the European Union on the participation of Ukraine in the EU Framework Programme for Research and Innovation “Horizon 2020”, which differs from the Seventh Framework Programme in some aspects that should be considered when preparing project proposals, was signed [9].

According to the agreements reached, Ukraine received an unprecedented high discount of 95% on the financial contribution resulting in 35 579 782.09 euros during the next 2015-2020 [10].

The priorities of the Horizon 2020 programme are to support fundamental researches for their further market promotion, improve the competitiveness of production, nanotechnologies, new material sciences, biotechnologies and the space industry as well as find responses to the most pressing social challenges in health, environment and demography [11]. The content of priority areas is shown in Fig.1.

The Horizon 2020 programme is interdisciplinary and has several new features: 1) a clearer focus on the strategic approach to planning researches and innovations along with developing joint actions and management methods that meet the regulatory framework while going beyond traditional sectoral development programs; 2) significant simplification of funding by simplifying the structure of the programme, developing a single set of rules, reducing time-consuming bureaucracy procedures through a simple scheme of expense recoveries, the introduction of an “unified approach” for participants, rarer audits and inspections with a common goal – to reduce the average time for providing grants to 100 days; 3) integration of researches and innovations by ensuring smooth and agreed funding starting from an idea to entering the market; 4) creation of better opportunities for new participants and young promising scientists to promote their ideas and obtain funding; 5) increased support for innovative activities and the activity, which is close to the market, that leads to direct economic incentives; 6) a focus on developing business opportunities with emphasis on “social challenges” [12].

Table 1. The content of priority areas of the Horizon 2020 programme

EXCELLENT SCIENCE	INDUSTRIAL LEADERSHIP	SOCIAL CHALLENGES
European Research Council	Leadership in enabling and industrial technologies (LEIT) – ICT, KET’s, space	Health and wellbeing*
Future and emerging technologies (FET)	Access to risk finance	Food security*
Marie Skłodowska-Curie Action (MSCA)	Innovations in SMEs	Transport*
Research infrastructures		Energy*
		Society
		Security
		Climate impact*
Improving quality and increasing a circle of participants Science “with” and “for” Society*		

Bringing the Ukraine’s education level to the education level of developed countries is possible only through a complete reform of its conceptual, structural and organi-

zational principles [2]. This is possible just in case of moving from industrial policy principles to principles of creating the educational infrastructure of social transfor-

mation. In other words, it is necessary to provide a real autonomy of universities for developing their own development strategies, the competitiveness, a wide and flexible set of educational services, public access to information about higher education and the educational market, the use of international standards, the creation of education plans, the introduction of a quality assessment system, the objective record keeping, the development of effective economic policy at the local level represented by universities. Therefore, the development of a new paradigm and new conceptual approaches to higher education along with the international cooperation is a basic and priority factor of optimizing the state regulation in education.

Conclusions. To improve the situation in Ukraine, the large-scale reforming process has been started, taking in account “international standards” of education. To implement the international standards of higher education, unified criteria for assessment the quality of educational

services are developed, a system of educational loans is introduced, the transition to a two-level system of higher education and the mutual recognition of education certificates are implemented. The further reform of higher education in Ukraine provides for: broadening and solving the tasks and improving the higher education system; regulating a number and specialization of educational institutions; ensuring structural changes and the development of a private sector of higher education; introducing management innovations and new technologies; ensuring the autonomy of higher education within the state administration; imposing higher professional requirements for teachers; providing conditions for lifelong studies; enhancing creative relations with foreign higher education institutions; integrating into the European educational space; increasing scientific and constructive interaction between universities and business entities; introducing clear requirements and criteria to improve the quality and efficiency of the higher education system.

REFERENCES

1. Filippov V.M. (2004). Management in High Schools: analysis of development trends and prospects: analytical report / V.M. Filippov, 67 p. (In Russian)
2. Collection of regulations on the organization of educational process at universities: draft. The Ministry of Education and Science of Ukraine; [under general ed. of V.D. Shynkaruk; drafters: L.O. Omelenovych and others]. Kyiv (2008), 199 p. (In Ukrainian)
3. Zhuk M.V. Transit and transfer components of educational reforms / M.V. Zhuk // *Osvitnya Polityka* [Education Policy]. Portal hromadskykh ekspertiv [Portal of Public Experts] / *Tochka Zoru* (electronic resource). Available at: <http://education-ua.org/ua/articles/512-tranzitni-ta-transferni-skladovi-osvitnikh-reform>.
4. The European Higher Education Area in the new decade: Communiqué of the Conference of European Ministers Responsible for Higher Education, Leuven and Louvain-la-Neuve, 28-29 April 2009 (electronic resource). Available at: <http://www.nmu.edu.ua/>.
5. Horizon 2020 (electronic resource). Available at: https://uk.wikipedia.org/wiki/rope3OHT_2020.
6. Aliyeva P.I. (2016). Management mechanisms for the development of international scientific cooperation in Ukraine / P.I. Aliyeva // *Visnyk Natsionalnogo universitetu tsyvilnogo zakhystu Ukrainy* [Bulletin of the National University of Civil Protection of Ukraine]. Series: *Derzhavne upravlinnya* [State Management]. Issue 2 (5). pp. 62-66. (In Ukrainian)
7. Boretska N.O. (2011). Ways to optimize strategic directions and mechanisms of state regulation of the educational services market in the context of creating a European educational space (electronic resource) / N.O. Boretska // *Derzhavne upravlinnya: udoskonalennya ta rozvytok* [State Management: improvement and development]. #10. Available at: <http://www.m.nayka.com.ua/?op=1&j=derzhavne-upravlinnya-udoskonalennya-ta-rozvytok&s=ua&z=562>
8. Ukraine – an associated member of the EU research and innovation programme Horizon 2020 (electronic resource) // The Ministry of Education and Science of Ukraine. Available at: <http://mon.gov.ua/usi-novivni/novini/2015/03/20/ukrayina-%E2%80%93-asocizjovanij-uchasnik-programi-es-z-doslidzen-ta-C2%ABgorizont-2020%C2%BB>
9. B. Oleksyuk. Ukraine participated in the Horizon 2020 – prospects for science and business (electronic resource) / Bohdan Oleksyuk // *Kyiv1*. Available at: <http://kyiv1.org/news/ukrajinauvijshla-v-gorizont-2020-perspektivi-dl-041022>.
10. Ukrainian scientists have joined the European innovation programme Horizon 2020: the agreement ratified (electronic resource) // *Obozrevatel.ua*. Available at: <http://obozrevatel.com/politics/46928-ukrainskie-uchenyie-stalichastyu-evropejskoj-programmyi-innovatsij-gorizont-2020-soglashenie-ratifikirovano.htm>.
11. Ukraine has filed 55 applications for participation in the programme Horizon 2020 (electronic resource) // *Osvita.ua*. Available at: <http://osvita.ua/vnz/48762>.
12. B.Kostyuk. Ukrainian science takes a leap in Europe (electronic resource) / Bogdan Kostyuk // *Radio Svoboda*. Available at: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/27231233.html>.

Методологічні засади дослідження комунікаційних моделей презентації інновацій

I. I. Комащенко

Інститут журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна
Corresponding author. E-mail: irina.pidgorodetsky@gmail.com

Paper received 18.05.17; Accepted for publication 25.05.17.

Анотація. Стаття присвячена методологічним аспектам та особливостям дослідження комунікаційних моделей презентації інновацій в сучасному інформаційному просторі. В статті визначено відмінності між поняттями «метод», «методика» та «методологія», описано сутність соціальнокомунікаційного підходу та особливості його застосування у вивченні комунікаційних моделей презентації продуктів інноваційної діяльності. У статті в хронологічному порядку подано методологію майбутнього дисертаційного дослідження.

Ключові слова: соціальні комунікації, моделі комунікації, соціально-комунікаційні технології, презентація інновацій, методологія дослідження.

Вступ. Стрімкий розвиток наукоємних технологій є запорукою глобальних зрушень в усіх сферах життєдіяльності людини, рушієм науково-технічного прогресу, а також результатом пошуку відповідей на питання, що постають перед людством протягом усього існування. Науково-технічний прогрес – це поступовий рух науки і техніки, еволюційний розвиток усіх елементів продуктивних сил суспільного виробництва на основі широкого пізнання і освоєння сил природи, це об'єктивна, постійно діюча закономірність розвитку матеріального виробництва, результатом якої є послідовне вдосконалення техніки, технології та організації виробництва, підвищення його ефективності [3]. Тенденції інноваційної діяльності свідчать про те, що найбільш пріоритетними напрямками розвитку наукоємних технологій у сьогодення є: 1) комплексна механізація і автоматизація виробництв, широке застосування промислових роботів, систем автоматизованого проектування, створення безлюдних виробництв; 2) комп'ютеризація та електронізація, які забезпечують розробку і широке застосування в економіці, науці, промисловості, освіті, побуті, інформаційно-обчислювальній і мікропроцесорній техніці; 3) розвиток енергетики, в першу чергу атомної, а також пошук і використання нових джерел енергії; 4) створення нових засобів транспорту і зв'язку; 5) широке застосування хімізації виробництва. Важливою складовою науково-технічного прогресу є також наукові дослідження, а саме: науково-дослідницькі та експериментально-конструкторські роботи, що є каталізатором впровадження нової техніки і технологій у виробництво [2]. Становлення інформаційного суспільства передбачає перманентне вдоволення потреб аудиторії та оновлення суспільно важливої інформації, в тому числі й про наукоємні технології та інновації. Значна частина сучасної інноваційної діяльності пов'язана з комп'ютерними технологіями (розробкою операційних систем, їх програмного забезпечення, мобільних додатків тощо), яка через високу конкуренцію в цій галузі без перебільшення на пряму залежить від грамотної комунікації між винахідником (інноватором) та аудиторією (потенційними спонсорами, бізнес-інкубаторами, споживачами тощо). Вирішуваними перешкодами на шляху такої комунікації можуть бути невміння інноватора володіти інструментарієм позиціонування себе в інформаційному просторі,

непослідовність медіа у фокусуванні уваги аудиторії на наукоємних технологіях, незацікавленість аудиторії в науковій тематиці тощо. Відповідно, постає потреба вивчення сучасних комунікаційних моделей в контексті презентації інновацій, особливостей їх застосування та пріоритетності у популяризації наукоємних технологій. Однак, насамперед, для реалізації будь-якого наукового дослідження слід чітко визначити методологічну базу, яка дозволить отримати найбільш точні та валідні результати.

Аналіз останніх досліджень та публікацій показав, що чимало праць українських науковців присвячено методологічним проблемам дослідження соціальних комунікацій. Зокрема, методологічним засадам вивчення соціальних комунікацій та соціальнокомунікаційних технологій присвячені роботи В. Різуна (в тому числі особливостям соціальнокомунікаційного підходу), О. Холода, Г. Почепцова, О. Зернецької, В. Шкляра, Н. Костенко, В. Ільганаєвої, Н. Моїсєєвої, В. Іванова, Т. Скотникової (в тому числі методам наукової роботи та методології журналістичкознавчих досліджень), А. Москаленка, В. Вергун, В. Бебика, О. Белякова, О. Курбана, М. Соколян, В. Косенко (зокрема перевагам кількісних методів досліджень соціально-комунікативних процесів) та багатьох інших. Методологію досліджень інновацій, інноваційного розвитку та його пріоритетів, високотехнологічного виробництва та наукоємних технологій науковці, насамперед, пов'язують із економічним розвитком. Відтак, питанню методології оцінювання інноваційної діяльності присвячені дослідження О. Саліхової, Д. Скворцова, Ю. Іщенко, В. Костевко, О. Зозульова, О. Шепеленко та багатьох інших. В контексті популяризації інновацій більшість досліджень, зокрема Н. Чухрай, Т. Данилович та Ю. Ковтуненка, присвячені питанням створення, комерціалізації та маркетингу інноваційних продуктів, напрямам удосконалення маркетингового забезпечення процесів створення, адаптації та дистрибуції інновації, основним етапам та учасникам процесу комерціалізації та існуючим способам комерціалізації інновацій тощо.

Метою статті є визначити методологію дослідження комунікаційних моделей та алгоритмів руху інформації про інновації в сучасному інформаційному просторі. Для досягнення мети було виокремлено такі **завдання**: 1) проаналізувати імовірні методологічні

підходи до дослідження комунікаційних моделей в контексті презентації інновацій та наукоємних технологій; 2) сформувати власну методологічну базу майбутнього дослідження презентації інновацій в сучасному інформаційному просторі.

Матеріали і методи. У дослідженні застосовано такі методи: аналіз наукових джерел, компаративний аналіз понять «метод», «методика» і «методологія» (а також для порівняння імовірних методів дослідження моделей презентації інновацій), описовий метод (для дослідження сутності соціальнокомунікаційного підходу), а також узагальнення (для визначення ступеня вивченості теми).

Результати дослідження та обговорення. Проблема дослідження науково-технічного розвитку та інноваційної діяльності досить актуальна для сучасної методології науки, оскільки розглядає нову область одночасно і науково-технічного, і соціально-гуманітарного знання, яка ще не була предметом систематичного методологічного вивчення. Аналіз цих явищ особливо важливий для України, яка переживає перетворення всієї системи соціальних та економічних відносин, де такого роду оцінка науково-технічних проектів тільки формується, але стає життєво необхідною. Однак осмислити західний досвід і виробити рекомендації для вітчизняних умов можна лише на основі розвитку методологічної бази оцінки науково-технічних проектів. У той же час методологія науки здатна внести вклад в усвідомлення і розвиток цієї нової галузі знання, використовуючи свій багатий досвід змістовного методологічного аналізу різних конкретних наукових дисциплін.

Поняття *метод* можна розтлумачити досить лаконічно: це *шлях пізнання*. В. Різун і Т. Скотникова у навчальному посібнику «Методи наукових досліджень у журналістикознавстві» визначають *науковий метод* так: «Це конкретний шлях наукового дослідження, який дає змогу отримати нові наукові результати і досягти мети дослідження. Науковий метод передбачає застосування раніше накопичених знань для дослідження ще не вивчених явищ і проблем. За своєю формою науковий метод являє собою сукупність принципів і правил пізнання. Гранично широкі методи називають іноді підходами (наприклад, системний підхід, описовий, ...). Але чим конкретнішим передбачається результат дослідження, тим конкретнішим має бути і метод для його одержання» [7].

Відповідно, «система принципів наукового дослідження; сукупність методів, що застосовуються в будь-якій науці відповідно до специфіки об'єкта її пізнання» [4] називається методологією. *Методологія* – це тип раціонально-рефлексивної свідомості, спрямований на вивчення, удосконалення і конструювання методів. Поняття «методологія» має два основних значення: по-перше, це – система певних правил, принципів і операцій, що застосовуються у тій чи іншій сфері діяльності; по-друге, це – вчення про цю систему, загальна теорія метода [5]. Г. Беккер та А. Босков визначають методологію як «принципи організації та дослідження, норми, за допомогою яких обираються та формулюються процедура і техніка» [1]. На відміну від методології, *методика* – це послідовна процедура здійснення дій, операцій, впливів у

процесі здійснення конкретного наукового дослідження.

У процесі дослідження способів презентації інновацій в сучасному інформаційному просторі ми плануємо зосередитись на трьох суб'єктах цього процесу: вчених, бізнес-організаціях та медіа. Це дозволить нам отримати найбільш точні відомості про комунікаційну активність кожного з учасників процесу, а відтак, зрозуміти, які комунікаційні моделі, притаманні кожному з обраних об'єктів дослідження.

Оскільки об'єкт дослідження складатиметься з трьох доволі різних суб'єктів процесу презентації інновацій, необхідно обрати методи, що дозволять досягнути особливості взаємодії з аудиторією кожного з них (мотиви комунікації, форму подачі та канали розповсюдження інформації, можливість зворотного зв'язку, лінійність чи нелінійність комунікації тощо).

Науковим дослідженням інноваційної діяльності в Україні займається відділ інноваційної політики, економіки і організації високих технологій Інституту економіки та прогнозування НАН України. Цей напрям є одним з найактуальніших в роботі інституту й полягає у постійному аналізі нових наукових досліджень, їх трансформації у нові науково-технологічні досягнення й продукти інноваційної діяльності та виведення їх на ринок. Також інститут займається вивченням нових підходів до реалізації соціальних послуг в Україні, їх адаптацію до вимог суспільства. В роботі Інституту економіки та прогнозування НАН України застосовуються переважно методи економічного прогнозування та моделювання. Наше ж дослідження буде присвячене не виведенню наукоємних технологій на ринок (хоча венчурне інвестування, трансфер технологій та інші шляхи комерціалізації інновацій ми будемо розглядати як невід'ємну частину діяльності бізнес-організацій), а визначенню рівня зацікавленості українців в інформації про інновації та потенційним шляхам його підвищення за допомогою підбору найбільш доцільних комунікаційних моделей презентації.

На думку В. Різун, методологічним підходом до вивчення сутності, особливостей та функцій соціальних комунікацій є *соціальнокомунікаційний підхід*. «Суть цього нового для науки в цілому підходу є фіксація, моніторинг, опис, аналіз та інтерпретація даних у системі понять соціальнокомунікаційного інжинірингу, а точніше — з точки зору того, чи здійснює об'єкт дослідження на соціум той вплив, який технологічно закладався, і як соціум відреагував на об'єкт впливу» [6, 311]. На відміну від філологічного підходу, який до становлення вчення про соціальні комунікації як самостійної наукової галузі пріоритетно використовували для дослідження журналістських текстів, соціальнокомунікаційний підхід дозволяє не просто проаналізувати засоби образності тексту, але й дослідити, як саме ці засоби працюють у соціальному вимірі, простежити їх технології та впливи на соціум і його потреби.

«Учення про соціальні (суспільні) комунікації є видом практичної справи й належить до сфери соціальної інженерії (соціального інжинірингу). У системі суспільної взаємодії соціальні, або що те саме — суспільні, комунікації є її основними засобами, які ство-

рюються для забезпечення ефективного суспільного зв'язку між різними соціальними інститутами, через те проектування та впровадження таких засобів і є справою соціального інжинірингу... У підсумку можна визнати, що організація наукових досліджень у галузі соціальних комунікацій спирається на ідею проектування та конструювання соціальних мереж в системі соціального інжинірингу в частині, яка стосується комунікаційної взаємодії як виду соціального зв'язку. Це означає, що методологія нашої наукової галузі вибудовується на такій сукупності понять, тверджень, принципів, способів, які стосуються прямо чи опосередковано «об'єднання» соціуму за допомогою спілкування» [6]. Соціальнокомунікаційний підхід безумовно застосовуватиметься нами в ході дослідження, адже нашою метою є не просто визначити існуючі способи презентації наукових здобутків, але й з'ясувати, як аудиторія реагує на інформацію про наукоємні технології та інновації, яке місце посідає презентація інновацій в інформаційних потребах аудиторії, на чому медіа фокусують увагу аудиторії та наскільки вчені володіють інструментарієм позиціонування себе в інформаційно-комунікаційному просторі.

Для вивчення комунікаційних моделей презентації інновацій нами було обрано такі методи дослідження (подано в хронологічному порядку відповідно до використання в майбутньому ході роботи):

- *аналізу та синтезу* - для детального вивчення складових комунікаційних моделей презентації інновацій, принципів роботи та особливостей їх взаємодії;
- *історіографічний* - для вивчення останніх публікацій та досліджень та встановлення ступеня розробленості обраної теми;
- *термінологічний* - для встановлення різниці у підходах до розуміння понять «комунікаційна модель», «інновація», «стартап», «бізнес-інкубатор», «венчурне інвестування», «науково-технологічний парк» тощо;
- *компаративний аналіз* - для зіставлення досліджуваних об'єктів, з метою визначення спільних та відмінних тенденцій та моделей презентації інновацій;
- *класифікації* - для упорядкування та систематизації отриманих даних про комунікаційні моделі презентації інновацій, вдосконалення існуючих класифікацій моделей комунікації;
- *опитування* - для отримання даних про напрями наукоємних технологій, що найбільше цікавлять аудиторію;
- *контент-моніторинг* - для отримання даних про превалюючі тематичні напрями інновацій, представлених в медіа;
- *соціально-комунікаційний підхід* - для інтерпретації даних про інформаційні потреби аудиторії щодо інновацій та визначення ролі медіа у формуванні цих потреб;
- *моделювання* - для визначення авторської ідеальної моделі презентації інновацій (оскільки існування «ідеальної» моделі можна поставити під сумнів, метод моделювання буде застосовано у поєднанні з методом *ідеалізації*, що дозволить подати авторську модель як алгоритм покращення процесу презе-

нтації інновацій);

– *формалізації* – для схематичного зображення комунікаційних моделей та візуалізації результатів опитування аудиторії.

– *узагальнення* - для інтерпретації отриманих у ході дослідження результатів.

– *триангуляція* – для порівняння емпіричних даних, отриманих з допомогою різних методів дослідження (*методологічна триангуляція* - наприклад, порівняння результатів анкетування і фокус-груп), та для порівняння власних емпіричних даних з результатами попередніх подібних досліджень (*триангуляція даних*).

Щодо опитування аудиторії, є два варіанти його проведення: *анкетування* та *структурованих фокус-груп*. Анкетування є досить поширеним способом отримання відомостей про аудиторію медіа. Нові комунікаційні Інтернет технології дають можливість будь-кому опитати велику кількість респондентів онлайн за відносно короткий проміжок часу, а також швидко квантифікувати та візуалізувати результати опитування. Метод фокус-групового опитування хоч і вважається більш доцільним для вивчення аудиторії, проте є досить енерго- та часозатратним. У фокус-групового опитування є свої недоліки: по-перше, передбачає неодноразове проведення (репрезентативним є проведення мінімум трьох фокус-груп), по-друге, може викликати проблеми з технічним забезпеченням (адже обов'язковим є відеозапис фокус-групи для подальшої обробки результатів, приміщення для проведення, пошук модератора тощо), по-третє, кількість опитаних (8-12 чоловік в одній фокус-групі) малоімовірно буде репрезентативною вибіркою для відображення суспільного інформаційного інтересу щодо презентації інновацій. Зважаючи на це, для підвищення валідності результатів дослідження, планується проведення і анкетування (кількісного методу), і структуроване фокус-групове опитування (якісного методу) з подальшим зіставленням отриманих результатів.

Також хронологічно ми виокремлюємо два варіанти ходу дослідження відносно аналізу «медіа» (а саме медіаконтенту) як суб'єкта процесу презентації інновацій: 1) проведення фокус-груп для визначення тем, що цікавлять медіааудиторію → здійснення контент-аналізу обраних медіа для визначення відповідності представленого контенту інформаційним потребам аудиторії; 2) здійснення контент-моніторингу медіа (одиницею аналізу буде тематика інновацій у ЗМІ) → опитування (анкетування) щодо зацікавленості в темі інновацій та задоволеності представленим медіаконтентом на цю тематику. Ключовим моментом тут є зіставлення відсотку зацікавленості аудиторії в темі науки та інновацій до відсотку представленості цієї теми в медіа. На нашу думку, більш доцільним буде застосування другого з вищезазначених варіантів ходу дослідження, оскільки він дає можливість квантифікувати результати обох методів (адже результати фокус-груп, на відміну від анкетування, принципово не можна переводити в цифрові показники, лише класифікувати їх певним чином).

Щодо інших суб'єктів презентації інновацій – бізнес-організацій та вчених –, можливе застосування

відповідно експертного опитування та методу інтерв'ю для встановлення, яким комунікаційним моделям вони надають перевагу, як позиціонують себе та як взаємодіють між собою та з медіа в процесі презентації інновацій.

Висновки. Популяризація наукових досягнень та інноваційних розробок є актуальною на сьогоднішній день. Зважаючи на те, що інформаційні потреби аудиторії мас-медіа з кожним днем все більше спрямовуються у споживацьке русло, а медіа спорадично фокусують увагу аудиторії на наукоємних технологіях та

інноваціях, зацікавленість в цій тематичі імовірно є невисокою. Дослідження комунікаційної складової інноваційної діяльності також є необхідним для розвитку бізнес-середовища в Україні, яке посприє впровадженню та поширенню інновацій. Описана вище методологія безумовно може бути вдосконаленою в ході дослідження, проте, на нашу думку, вона є цілком вдалою та доцільною для вивчення комунікаційних моделей презентації інновацій в сучасному інформаційному просторі.

ЛИТЕРАТУРА

1. Беккер Г., Босков А. Современная социологическая теория (В ее преемственности и изменении) / Пер. с англ. В. М. Корзинкина и Ю. В. Семенова. Об. ред. Д. И. Чеснокова. – М.: Изд-во иностран. лит-ры, 1961. – С. 218.
2. Гайворонська О. Наукоємні технології як рушійний механізм розвитку людини і суспільства [Текст] / О. Гайворонська // Світогляд – Філософія – Релігія : зб. наук. праць. – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2012. – Вип. 3 – С. 28-36.
3. Грунвальд Ар. Роль соціально-гуманитарного познання в междисциплинарной оценке научно-технического развития / Ар. Грунвальд // Вопросы философии. – 2011. – №2. – С. 115-126.
4. Навчально-методичний посібник для студентів економічних спеціальностей денної та заочної форм навчання з дисципліни «Методологія та організація наукових досліджень» / Укладачі: Новокрещенов І. О., Бойко О. В., Дідовець І. В. – К.: Вид-во ДЕТУТ, 2009. – 175 с.
5. Основи методології та організації наукових досліджень: Навч. посіб. для студентів, курсантів, аспірантів та ад'юнтів / за ред. А. Є. Конверського. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – С. 25.
6. Різун В. В. Начерки до методології досліджень соціальних комунікацій / В. В. Різун // Психолінгвістика. – 2012. – Вип. 10. – С. 305-314.
7. Різун В. В., Скотникова Т. В. Методи наукових досліджень у журналістикознавстві: Навчальний посібник / Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут журналістики. – К., 2005. – С. 7.

REFERENCES

1. Becker H. P., Boscoff A. Modern sociological theory (in continuity and change) / Translated by V. M. Korzinkina and U. V. Semenova, M.: Publishing house of foreign literature, 1961, P. 218.
2. Hayvoronska O. The knowledge-based technologies as the driving mechanism of man and society. *Svitohlyad – Filosophiya – Relihiy*. Sumy: DVNZ "UABS NBU", 2012. № 3. P. 28-36.
3. Grunvald A. The role of social and humanitarian cognition in scientific and technical development crossdisciplinary rating. *Voprosy filosofii*. 2011. № 2. P. 115-126.
4. Novokreshchenov I. O., Boyko O. V., Didovets' I. V. *Navchal'no-metodychnyi posibnyk dlya studentiv ekonomichnykh spetsial'nostey dennoyi ta zaochnoyi form navchannya z dystsypliny "Metodolohiya ta orhanizatsiya naukovykh doslidgen"*. K.: DETUT, 2009. S. 175.
5. *Osnovy metodolohiyi ta orhanizatsiyi naukovykh doslidgen'* (za red. A. Konvers'koho). K.: Tsentri uchbovoyi literatury, 2010. S. 25.
6. Rizun V. V. *Nacherky do metodolohiyi doslidgen' sotsialnykh komunikatsiy. Psykholinhvistyka*, 2012. № 10. S. 305-314.
7. Rizun V. V., Skotnikova T. V., *Metody naukovykh doslidgen' u zhurnalistykoznavstvi: Navchal'nyi posibnyk. Taras Shevchenko National University of Kyiv, Institute of Journalism*. K., 2005. S. 7.

Methodological issues of the research in communication models of innovation presentation

I. I. Komashchenko

Annotation. This article deals with methodological aspects and research features of innovation presentation communication models in modern information space. In the article are identified the differences between the concepts "method", "methodic" and "methodology", also are given the essence of the social communicative approach and the features of its application in the study of the communication patterns in innovation products presentation. In this article also are chronologically given methods of the future research.

Keywords: social communication, communication models, social and communication technologies, presentation innovations, research methodology.

Методологические засады исследования коммуникационных моделей презентации инноваций

И. И. Комащенко

Аннотация. Статья посвящена методологическим аспектам та особенностям исследования коммуникационных моделей презентации инноваций в современной информационной среде. В статье определены отличия между понятиями «метод», «методика» и «методология», описано сущность социальнокоммуникационного подхода и особенности его использования в исследовании коммуникационных моделей презентации продуктов инновационной деятельности. В статье в хронологическом порядке подано методологию будущего диссертационного исследования.

Ключевые слова: социальные коммуникации, модели коммуникации, социально-коммуникационные технологии, презентация инноваций, методология исследования.

Теоретичні та методологічні засади здійснення реklamних заходів у сфері освіти

А. Р. Kyrychok

National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute", Kyiv, Ukraine
Corresponding author. E-mail: akrychok@ukr.net

Paper received 15.05.17; Accepted for publication 25.05.17.

Анотація. В статті розглядаються принципи рекламного просування у галузі освіти. Проводиться огляд зарубіжних наукових праць пов'язаних із дослідженням проблем. Досліджуються напрацювання вітчизняних науковців, що працювали над проблематику рекламу у галузі освіти. Визначається основний перелік проблем, які притаманні особливостям просування університетських послуг. У статті автор відокремлює сектор рекламних заходів, які необхідно здійснювати у галузі освіти та сектор комунікативних заходів, які необхідно застосовувати для просування ВНЗ. У дослідженні детально описано кожен аспект просування. Пропонуються шляхи виходу із кризової ситуації, що існує у галузі освіти та яка пов'язана із недобором абітурієнтів у деяких ВНЗ.

Ключові слова. реклама, популяризація освітніх послуг, кризова комунікація, освітні послуги, комунікації у сфері освіти.

Вступ. Вітчизняна освіта сьогодні переживає нелегкі часи з огляду на те, що кількість абітурієнтів різко скоротилась. Це відбулося з декількох причин. Перше це низькі демографічні показники народжуваності, які були зафіксовані у період з 1991 по 2005 рр. Цей фактор на пряму впливає на кількість абітурієнтів щороку. Другий фактор це спрощення міжнародних зв'язків, рівня мобільності та процес глобалізації, який дозволив великій кількості студентів виїхати за кордон на навчання. Відтак з'являється потреба у рекламуванні освітніх послуг університетів за для того, аби залучити якомога більшу кількість абітурієнтів. Лише шляхом формування ефективної рекламної стратегії сучасний ВНЗ може забезпечити собі прибуток. Відтак постає проблема створення ефективної рекламної стратегії для вітчизняних університетів.

Наявна вітчизняна практика діяльності у галузі рекламного просування освітніх послуг свідчить про недостатній рівень розробленості проблеми, що в підсумку виливається у недостатній рівень прибутку доходів університету, що у підсумку спричиняє інші похідні від цього проблеми.

Науковим базисом нашого дослідження послугував аналіз праць закордонних та вітчизняних науковців, які досліджували проблем ефективного рекламування освіти. Щодо закордонних вчених, які досліджували цю проблему, виділимо наукові напрацювання таких вчених як Е. Бернейса, Дж. Грюніга, Т. Кумбс, Л. Джонс, С. Ватсон, С. Харісона, І. Перімо, М. Сандерса та Р. Холідей. Ці вчені досліджували глобальні проблеми, які існують у галузі рекламування освіти оптимальні шляхи їх вирішення. Серед вітчизняних науковців хочемо виділити напрацювання таких вчених, як Г. Почепцов, В. Різун, В. Іванов, О. Курбан, Н. Грищюта, В. Королько, Є. Тихомирова, які досліджували проблемні аспекти рекламування вітчизняної освіти.

Метою цієї статті є дослідити основні проблеми що існують у галузі рекламування освітніх послуг

Виклад основного матеріалу. Реклама – складний феномен у соціокультурній сфері, який вивчають соціологи, економісти, філософи, культурологи. Незважаючи на величезну кількість наукових підходів до визначення реклами, достатньо складно дати однозначну, чітку та вичерпну дефініцію, яка б відобража-

ла всі грані цього явища суспільного життя в усьому комплексі його складників. Під рекламою можна розуміти і комерційну пропаганду, й діяльність з інформування людей з різною метою, і сферу діяльності рекламних агентств, і особливий елемент маркетингу, і специфічний об'єкт законодавства.

Багатовимірність сутнісного поняття реклами визначає можливості її багатоаспектного розуміння. Якщо рекламу відносити до економіки, то й визначати її можна як економічний феномен. Якщо підґрунтям реклами є соціально-психологічний вплив на споживача, то це – соціально-психологічне явище. Якщо розглядати рекламу, як необхідний компонент маркетингу, то й визначати її можна як елемент маркетингу. Якщо реклама функціонує в соціокультурному просторі, то й характеризувати її можна як соціокультурне явище.

У наявній теоретичній та емпірико-технологічній літературі з проблем реклами можна натрапити на найрізноманітніші варіанти визначення її природи та виконуваних нею соціальних функцій. Величезну кількість трактувань з різноманітних джерел доцільно згрупувати за такими двома напрямками: «реклама як послання» і «реклама як комунікація». Усе це потребує нових науково обґрунтованих пошуків того корисного потенціалу, який має реклама, щоб розвивати соціально-комунікативне середовище.

Реклама – це складне соціальне явище, яке має видові варіації. Систематизувавши її істотні ознаки, можна побачити цілісність феномену реклами, виявити дійсні зв'язки між елементами структури й спостерігати процес розвитку цих елементів (видів і форм реклами). Наведемо запропоноване американською асоціацією маркетингу визначення: «Реклама – сплачена неособиста комунікація за допомогою ЗМІ, що йде від ділових підприємств, некомерційних організацій та окремих осіб, які певним чином вказані в рекламному обігу і які сподіваються таким способом проінформувати та переконати учасників конкурентної аудиторії. Реклама включає передавання інформації стосовно товарів, послуг та ідей» [11]. Дещо інше визначення дали Ч. Сендідж, В. Фрайбургер і К. Ротцолл: «Реклама – це форма комунікації, яка намагається передати якості товарів і послуг, а також ідеї мовою потреб і запитів споживачів» [9].

Формулюючи визначення реклами, вітчизняні дослідники зазвичай урахують розглянуті вище підходи зарубіжних авторів. В. Є. Демидова та П. С. Зав'ялова вважають, що реклама – це «сплачена форма неособистого передавання інформації про товари для стимулювання продажу, причому тільки інформації, наданої точно встановленим замовником» [4].

Фактично ідентичним є визначення, яке наводить Е. А. Уткін та А. І. Кочеткова: «Реклама – будь-яка сплачена форма неособистісно пропонованих товарів і послуг, а також просування ідей від імені відомих спонсорів» [10].

Попри всю стислість наведених визначень, у них яскраво проявляються ознаки, характерні саме для реклами, на відміну від інших напрямів маркетингових комунікацій, таких як особистий продаж, стимулювання збуту, паблік рилейшнз, прямиї маркетинг, інформація на місці продажу й на упаковці.

Більшість рекламних послань призначено для великих груп населення (якщо не брати до уваги пряме поштове розсилання) і поширюються такими ЗМІ, як радіо, телебачення, газети й журнали.

За допомогою будь-яких засобів інформація про фізичну чи юридичну особу, товари, ідеї й починання (рекламна інформація), що призначена для невизначеного чи визначеного кола осіб, відкрито виходить і оплачується рекламодавцем і покликана формувати чи підтримувати інтерес до фізичних, юридичних осіб та ідей.

Щоб забезпечити успішний старт при виході на ринок, орієнтуючись на обраний цільовий сегмент, підприємство має запропонувати потенційним покупцям (споживачам) привабливий для них товар ринкової новизни. З огляду на це планують проведення заходів для формування попиту на товар, основним з яких є торгова реклама. Реклама використовує такі засоби: телебачення, радіо, пресу, зовнішню рекламу, інтернет тощо.

Реклама сприяє розвитку масового ринку збуту товарів та послуг. Вкладення підприємств у виробництво стають виправданими. Доходи від реклами повною мірою забезпечують життєдіяльність газет і журналів, що прагнуть охопити велику аудиторію читачів. Отже, мільйони людей отримують свіжі новини, а водночас і рекламні повідомлення.

В Україні реклама в її класичному вигляді з'явилася ще у ХІХ ст., але розвивалася своєрідно (не так, як у європейських культурах). Нині й масова культура, і реклама в Україні набувають форм, подібних до світових, і починають адекватно сприйматися світовим співтовариством, та стають предметом ретельного наукового аналізу.

Масова культура разом з високою (елітарною) культурою та фольклором є основними складниками культури, як самостійної підсистеми соціальної системи. Масова культура є парадигмою сучасної культури, визначає її характер, головні ознаки й тенденції розвитку, сходінки на шляху створення загальнолюдської культури [6]. Перші автори теорії елітарної культури (А. Шопенгауер, Ф. Ніцше, О. Шпенглер, М. Бердяєв, Х. Ортега-і-Гассет) різко протиставляли еліту й маси в їхній соціальній та культурній нерівно-

сті, елітарний тип естетичного сприйняття – масовому, повсякденному.

Проте в середині ХХ ст. американські та західно-європейські соціологи почали говорити про умовність розподілу культури на масову і елітарну, про рухливість кордонів між ними та стали висловлювати сумніви з приводу правомірності такого жорсткого розподілу. У критичному аналізі роблять акценти на тому, що масова культура відображає естетичні та інші потреби більшості людей [2].

Вітчизняні дослідники вважали масову культуру проблемою буржуазного суспільства та пояснювали її існування соціально-класовим розшаруванням [1]. Сучасне українське суспільство переходить до ринкової соціально-економічної моделі господарювання, що зумовлює суттєві зміни і в культурній сфері. З огляду на це питання масової та елітарної культур дедалі більше розглядається в контексті поточної вітчизняної ситуації, на відміну від попередніх часів, коли ці явища досліджувалися вітчизняними науковцями лише в контексті вивчення іноземних країн

Головні ознаки масової культури визначив Ж. Бодріара: «...через рекламу суспільство дивиться саме на себе і засвоює свій власний образ» [3].

Отже, і масова культура, і реклама нині відзеркалюють стан соціуму на певному етапі його розвитку. Реклама – це процес, який відбувається в певному соціумі та реагує на найпомітніші зміни в суспільстві й разом з тим помічає в ньому тенденції соціокультурних змін, які можуть стати актуальними і модними та, використовуючи у своїй продукції, інституалізує їх у загальні ціннісно-нормативні стереотипи.

Базовими і водночас головними ознаками діяльності певного суспільного утворення є функції, які воно виконує. Функції соціального інституту реклами багато в чому подібні до функцій масової культури. Серед них можна виділити такі: комунікативну, аксіологічну, семіотичну, регулятивно-нормативну, ідеологічну, евристичну, компенсаторно-втішальну, а також розважальну. Логічно буде припустити, що саме інформування є первинною функцією реклами. Комунікативна функція має деякі особливості, пов'язані з «життєвими циклами» реклами. Її завдання полягає не лише в передаванні інформації, що опосередковується через рекламоносій, але й в інструктуванні та мотивуванні споживача і моделюванні його поведінки. Функція регулювання соціального інституту реклами ґрунтується на поняттях етики, відповідальності, які є відповідними точками регулювання поведінки людини. Реклама контролює дотримання правил та норм глядацької аудиторії, запропонованих стандартів, допомагає пристосовуватися до бажаного результату [7].

Функції реклами, які встановлюють зв'язок між індивідом та соціальним оточенням, називають соціальними, при цьому вплив настільки значний, що нерідко відбуваються вагомі зміни в поглядах та поведінці людей. Саме рекламу можна вважати стимулом вторинної соціалізації індивіду, оскільки засвоєння та формування зразків поведінки, норм та цінностей відбуваються одночасно зі сприйняттям рекламної інформації.

Фахівці вирізняють дві функції, які підтверджують,

що реклама є складником масової культури, розважальною та компенсаторно-заспокійливою. Саме завдяки масовій культурі індивід може знімати перевантаження та позбуватися почуття самотності й невпевненості. Людина зазвичай хоче вірити в той світ мрій, який створює реклама. Саме навіювання рекламою думки, що в разі використання конкретного об'єкта «життя стане прекрасним», підсилює в людях оптимізм, віру в майбутнє.

Існує також ще одна функція реклами, яку можна визначити, якщо розглядати рекламу як складник художньої культури. Це естетична функція. Саме вона набула великої популярності в радянські часи й активно використовувалася владою для просування потрібних естетичних цінностей. Головною метою естетичної функції було виховання соціально-естетичного бачення речей, створення емоційних норм ставлення людей до предметів побуту. Сучасна реклама за допомогою художньо-виражальних засобів, використовуючи механізми імітації, навіювання, схильність до ілюзорного, укорінює у свідомості споживачів естетичні ідеали на рівні повсякденного буття [8].

Отже, можна виділити ідеологічну функцію реклами, яку нині відкрито не виокремлюють. За часів Радянського Союзу головною метою було донести людям, що цінності й устрій радянської держави є набагато кращими від зарубіжних. Не варто недооцінювати цієї функції, оскільки її реалізація може істотно вплинути на формування свідомості людини [5].

Виготовлення рекламної продукції нерідко ґрунтується на використанні принципів створення продукції масової культури. У наш час масова культура зазнала суттєвих змін у структурі та змісті, ставленні до неї споживачів та дослідників порівняно з етапом становлення. Деякі вчені вважають її парадигмою сучасної культури й розглядають як загальноцивілізаційне надбання. Наслідки функціонування рекламної продукції багато в чому схожі на результати функціонування продукції масової культури. Статична рекламна продукція відрізняється від динамічної як засобами створення та експонування, так і впливом на спосіб життя споживача, його потреби, естетичну, поведінкову, соціальну орієнтації та, як результат, – на загальну культурну модель суспільства. Динамічна реклама сприяє формуванню колективної думки, позицій масової свідомості, а статична більш орієнтована на розвиток особистісної сфери споживачів. Як соціальний інститут, реклама може відігравати значну роль у формуванні нової ціннісно-нормативної системи українського населення, пропагувати певні стереотипи життєвої поведінки, цілей, прагнень. Саме цей факт зумовлює дослідження взаємозв'язків соціального інституту реклами та способу життя населення, яке є споживачем рекламної інформації та потенційним споживачем товарів і послуг.

У наш час реклама невід'ємний елементом суспільства, її можна побачити будь-де. Загальновідома фраза «реклама – рушій торгівлі» цілком відповідає тому значенню, яке вона в собі несе. Розглянемо докладніше функції реклами і проаналізуємо, як вони впливають на свідомість людини. Стратегія маркетингу охоплює кілька напрямів, одним з яких є стимулювання збуту продукції або послуги. Саме до цієї

частини маркетингу входить реклама як один з методів стимулювання та нарощування продажу.

Реклама має різні цілі, зокрема збільшення продажів, пропагування діяльності компанії або встановлення зв'язку із суспільством.

Залежно від того, який вплив має реклама, розрізняють такі її функції.

1. *Інформативна функція* передбачає оповіщення суспільства про продукцію і послуги, зокрема про особливості й властивості продукту, а також про те, де його можна придбати. Це найголовніша функція реклами. Більшість споживачів високо цінують інформацію, яка забезпечує повне уявлення про товар, оскільки це заощаджує їхній час та кошти. Ще з давніх часів багато ремісників наносили на товар позначки, які допомагали покупцям розпізнати потрібний товар певного виробника. Нині цю функцію виконують бренди, логотипи і торгові знаки. Доведення інформації до споживача залишається актуальною дотепер.

2. *Психологічна функція* впливає на мислення споживачів, формує їхнє бачення престижу, соціального рівня і, як наслідок, визначає властивості, які регламентують вибір того чи іншого товару. У рекламі в цьому разі йдеться про те, який статус має така покупка. Вона говорить про підвищення рівня життя або про самовдосконалення (у разі придбання). У цьому сенсі реклама є ще й засобом впровадження нових винаходів і впливає на прискорення технічного прогресу.

3. *Спонування до дії* – окрім надання інформації, реклама покликана стимулювати бажання придбати певний товар чи послугу.

Якщо товар придбано, то можна стверджувати, що спрацювали всі функції реклами.

Окрім комерційної, наявна також соціальна реклама, основна функція якої – захищати людей та формувати правильні життєві цінності й установки. Інакше кажучи, вона пропагує суспільні цінності в населення. Соціальна реклама реалізує власні функції, зокрема такі:

1. Соціалізація – це пропаганда (пропагування?) суспільних цінностей, норм життя і поведінки в суспільстві. Вона стає провідником людини в сучасному співтоваристві.

2. Двигун прогресу, коли рекламуються нові технічні розробки, які вдосконалюють життя суспільства. Це може бути не пряма реклама, а підштовхування людей до змін. Певною мірою, це просвітницька функція. Можна сказати, що функції реклами взаємопов'язані.

Соціальна реклама допомагає в розвитку суспільству, оскільки вона формує масову модель поведінки, спільні для людей цінності, що закріплюються у свідомості людини.

Підбиваючи підсумки, слід сказати, що реклама відіграє важливу роль у житті суспільства не лише для окремого виробника, але й для країни в цілому. Її функції полягають не тільки в доведенні інформації до споживача і спонуканні його до певних дій, вона впливає на розвиток суспільства та економіки. (Вона не тільки доводить інформацію до споживача і спонукає його до певних дій, але й впливає на розвиток

суспільства та економіки в цілому.

Висновок. Сфера послуг сьогодні розвивається дуже швидко. Цей процес досяг і сфери освіти, яка також вимагає не лише рекламування власних послуг, але і створення нових ефективних стратегій щодо просування освітніх послуг. Окрім цього важливо виділити унікальні характеристики об'єкта просування, які без сумнівів є у кожного українського універ-

ситету. Окрім класичних форм рекламування освітні послуги можуть просуватись за допомогою різноманітних емітент засобів рекламування, що підвищить ефективність цього процесу. На нашу думку система заходів з рекламування дасть можливість українським ВНЗ залучати більшу кількість абітурієнтів на навчання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрущенко В. Сучасна соціальна філософія / В. Андрущенко, М. Михальченко. – Київ : Генеза, 1996. – 244 с.
2. Ашин Г. Современные теории элиты : критич. очерк / Г. Ашин. – М. : Междунар. отнош., 1985. – 185 с.
3. Бодрийяр Ж. Система вещей / Ж. Бодрийяр ; – М. : Рудомино, 1999. – 222 с.
4. Завьялов П. С. Формула успеха / П. С. Завьялов, В. Е. Демидов. – М. : Междунар. отнош., 1991. – 416 с.
5. Зайцев А. К. Внедрение социальных технологий в практику управления / А. К. Зайцев // Социальное развитие предприятия и работа с кадрами / – М., Экономика, 1989. – С. 89–104.
6. Калач О. Массовая культура как новая историческая парадигма культуры : автореф. дис. ... канд. филос. наук : 09.00.11 / О. Калач; Белорус. гос. ун-т. – Минск, 1996. – 16 с.
7. Лысыця Н. М. Реклама в современном обществе / Н. М. Лысыця. – Харьков : Основа, 1999. – 271 с.
8. Оленіна О. Реклама як явище художньої культури : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мистецтвозн. : спец. 17.00.01 «Графіка у видавничій справі» / О. Оленіна. – Харків : Харків. держ. акад. культури, 1998. – 19 с.
9. Сэндидж Ч. Реклама: теория и практика / Ч. Сэндидж, В. Фрайбургер, К. Ротцолл. М. : СИРИН, 2001. – 650 с.
10. Уткин Э. А. Рекламное дело / Э. А. Уткин, А. И. Кочеткова. – М. : Тандем : ЭКМОС, 1998. – 272 с.
11. Уэллс У. Реклама: принципы и практика / У. Уэллс, Д. Бернет, С. Мориарти. – СПб. : Питер, 2001. – 736 с.

REFERENCES

1. Andrushchenko V. Suhsna Socialist Philosophy / V. Andrushchenko, M. Mikhalchenko. - Київ: Генеза, 1996. - 244 с.
2. Ashin G. Modern theories of the elite: critical. Essay / G. Ashin. - Moscow: Intern. Relation, 1985. - 185 with.
3. Baudrillard J. System of things / J. Baudrillard; - М.: Rudomino, 1999. - 222 p.
4. Zavyalov PS The success formula / PS Zavyalov, VE Demidov. - М.: Intern. Attitude., 1991. - 416 p.
5. Zaitsev AK The introduction of social technologies in management practice / AK Zaitsev // Social development of the enterprise and work with personnel / - М., Eco- nomika, 1989.- P. 89-104.
6. Kalach O. Mass culture as a new historical paradigm of culture: author's abstract. Dis. ... cand. Philos. Sciences: 09.00.11 / O. Kalach; The Belarusian. State. Un-t. - Minsk, 1996. - 16 p.
7. Lysytca, NM Advertising in modern society / NM Lysytysya. - Kharkov: The basis, 1999. - 271 p.
8. Olenina O. Advertising yak yavishche artistic culture: the author's abstract. Dis. On the basis of science. Step by step. Misterstvon. : Spec. 17.00.01 "Grafika u sydavnychiy spii" / O. Olenina. - Харків: Харків. Hold. Acad. Culture, 1998. - 19 p.
9. Sandage C. Advertising: theory and practice / C. Sandage, V. Freiburger, K. Rotzoll. М.: SYRIN, 2001. - 650 p.
10. Utkin E. A. Advertising business / EA Utkin, AI Kochetkova. - М.: Tandem: EK MOS, 1998. - 272 p.
11. Wells U. Advertising: principles and practices / W. Wells, D. Burnet, S. Moriarty. - St. Petersburg. : Peter, 2001. - 736 pp.

Theoretical and methodological aspects of advertising promotion in the educational field

A. P. Kyrychok

Abstract. The article deals with the principles of advertising promotion in education. A review of international scientific research work related problems has been done. We analyzed achievements of scientists who were working on advertising problems in the field of education business. Determine the main list of problems that are inherent features of university advancement services. The author separates the sector of promotional activities to be undertaken in the field of education and communication sector activities that should be used to promote the university. The study described in detail every aspect of the promotion. This article shows us the way out of the crisis that exists in the field of education business.

Keywords: Advertising, promotion of educational services, crisis communication, educational services, communication in education.

Теоретические и методологические аспекты осуществления рекламного продвижения в сфере образования

A. П. Киричок

Аннотация. В статье рассматриваются принципы рекламного продвижения в сфере образования. Проводится обзор зарубежных научных работ связанных с исследованием этой проблем. Исследуются наработки отечественных ученых, работавших над проблематику рекламы в области образования. Определяется основной перечень проблем, которые присущи особенностям продвижения университетских услуг. В статье автор отделяет сектор рекламных мероприятий, которые необходимо осуществлять в области образования и сектор коммуникативных мероприятий, которые необходимо применять для продвижения вуза. В исследовании подробно описан каждый аспект продвижения. Предлагаются пути выхода из кризисной ситуации, которая существует в области образования и связанной с недобором абитуриентов в некоторых вузах.

Ключевые слова: реклама, популяризация образовательных услуг, кризисная коммуникация, образовательные услуги, коммуникации в сфере образования.

Ліва (соціал-демократична) партійна преса Західної України кінця XIX – поч. XX ст. у пошуках електорального поля

О. Г. Макарчук

Національний університет «Львівська політехніка», Інститут права та психології, кафедра журналістики та засобів масової комунікації
Corresponding author. E-mail: olena.makarchuk@gmail.com

Paper received 27.05.17; Accepted for publication 05.06.17.

Анотація. Європейська соціал-демократія прийшла до висновку про безперспективність насильного (революційного) шляху зміни суспільної системи. Еволюційна реорганізація суспільних відносин вимагає поєднання зусиль якомога ширшого кола adeptів, представників різних соціальних, національних, релігійних тощо груп. Їхні інтереси та переваги можуть коливатися у достатньо широкому спектрі. Завдання політичної сили – знайти спільний вектор з метою ефективного об'єднання зусиль демократичних сил. На прикладі соціал-демократичної західноукраїнської преси кін. XIX – поч. XX ст. прослідковуємо реалізацію цієї ідеї.

Ключові слова: соціал-демократична партія, партійна преса, електорат.

Вступ Одним з найбільш потужних факторів політичного життя Європи початку 3 тисячоліття є соціал-демократичні партії та рухи. Мартін Шульц, 19 березня 2017 р. обраний головою однієї з найбільш впливових політичних сил Європи - Соціал-демократичної партії Німеччини, у інавгураційній промові перед майже 3500-ю аудиторією ще раз підтвердив основні гасла соціал-демократичного руху, започаткованого ще наприкінці XIX століття: «Політика для людей та здорового суспільства, справедливість і гідність, проти ворогів свободи і демократії». У цій промові Мартін Шульц зазначив, що буде йти в руслі політики засновників соціал-демократичного руху Августа Бебеля, Отто Вельса та Віллі Брандта [10].

До осені 1918 р. Східна Галичина перебувала у складі Австро-Угорщини, а її політичні сили відчували на собі впливи передових європейських ідей. Соціал-демократія західноукраїнських земель кінця XIX – поч. XX ст., подібно до інших місцевих політичних сил ліберального чи консервативного спрямування, йшла у руслі європейських тенденцій, що помітно прослідковується на сторінках партійної преси.

Наскільки ці, європейські за духом, ідеї були близькі тогочасному українському сегменту електорату Східної Галичини і якими засобами велась їх пропаганда в суспільстві – ось два аспекти питання, які викликають найбільшу теоретичну та практичну зацікавленість сучасника.

Короткий огляд публікацій по темі: Питаннями розвитку української партійної преси загалом та соціал-демократичної зокрема в контексті відображення в ній політичних, економічних, соціальних, освітніх та інших суспільних процесів у вітчизняній науковій думці займалися такі вітчизняні науковці, як А. П. Животко, І. В. Крупський, О.І. Босак, О. Хімяк, О.І. Дей, І.Л. Моторнюк, М.Ф. Нечиталюк та ін. [1]. Однак, їх працям бракує уваги питанню пошуку шляхів розширення електорального поля, визначення конкретних прийомів такої діяльності.

Мета: Здійснити огляд соціал-демократичної преси Східної Галичини кін. XIX – поч. XX ст. під кутом пошуку «свого» виборця та вироблення стратегії виборчих кампаній в умовах несприятливого політичного середовища.

Матеріали та методи: Джерельною базою наукової розвідки стала західноукраїнська соціалістична преса кінця XIX – поч. XX ст. Використано наукові

підходи історизму та об'єктивності.

Результати та їх обговорення У другій половині XIX - початку XX ст. західноукраїнські землі – Східна Галичина, Північна Буковина і Карпатська Русь – входили до складу Австро-Угорської імперії. В адміністративному відношенні Галичина і Буковина перебували в Цислейтанії (Австрії), Закарпаття – в Транслейтанії (Угорщина). Саме в цей час склався ряд об'єктивних і суб'єктивних передумов для появи в Галичині соціал-демократичної партії. Її утворенню передувало виникнення робітничих партій у Німеччині, Франції, Іспанії, Бельгії, Данії, Норвегії, відновлення СДРП Австрії на з'їзді в Гайнфельді 30 грудня 1888 – 1 січня 1889 р. та організація того ж 1889 р. ПІ Інтернаціоналу.

Відомий австрійський дослідник Еріх Цольнер зазначав, що більшість австрійських робітників в цей час поділяла погляди соціал-демократів. «Робітничі освітні та фахові об'єднання мали здебільшого соціальну орієнтацію: у цьому середовищі активною була преса» [2] (12 липня 1889 р. вийшов перший номер партійної газети «Arbeiter-Zeitung» – О. М.).

Об'єктивно наприкінці XIX ст. у Східній Галичині починає формуватися класична масова база соціал-демократії – промисловий пролетаріат (у 80–90-х роках XIX ст. вступають у дію Дрогобицько-Бориславський нафтовий та Краківсько-Хшанувський вугільний басейни, інші промислові райони).

Такий розвиток подій підштовхнув польських соціалістів до створення в листопаді 1890 р. Галицької робітничої партії (ГРП) як складової частини австрійської соціал-демократії, що стало лише початковим етапом організаційного оформлення галицької соціал-демократії.

3 січня 1892 р. західно-галицькі соціал-демократи розпочали видавати в Кракові польсько-мовну газету “Naprzyd” («Уперед»), у програмовій статті першого номера якої обґрунтовувалась необхідність створення в Галичині польської соціал-демократичної партії в складі СДРПА.

31 січня – 2 лютого 1892 р. у Львові, в приміщенні ратуші відбувся перший з'їзд галицьких соціалістів, який ухвалив рішення про утворення Польської соціал-демократичної партії Галичини і Силезії – Цешина. (ППСДГС) [3], що стало ще одним поштовхом на шляху утворення власне української соціал-демократії.

У вересні 1896 р. один з ідеологів української соціал-демократії Микола Ганкевич став ініціатором загального зібрання українських робітників у Львові, на котрому було прийнято рішення про утворення окремої Української соціал-демократичної партії. У «Поклику до робітників – русинів» (17 вересня 1896 р.) обґрунтовувалася необхідність такої партії. Ініціаторами її створення стали І. Франко, М. Павлик, М. Ганкевич та інші відомі на той час діячі української лівиці, що уже мали вагомий досвід політичної боротьби в лавах Русько-Української радикальної партії.

1 січня 1897 р. у Львові за редакцією М. Ганкевича почав виходити друкований орган українських соціал-демократів газета «Robotnyk». З підзаголовком «Organ rusko-ukrajinskoji socyjalno-demokratycznej partyji» часопис передбачалося видавати двічі на місяць латинкою. Редакція пояснювала це тим, що робітники в містах дуже часто не знають «tuskoho rumsa», і бажанням донести свою думку до представників робітництва інших національностей (поляків та євреїв [4] З першого номеру домінують статті на важливі суспільно-політичні теми. У передовій статті «Naszi cilu» було заявлено, що УСДП є складовою Соціал-демократичної робітничої партії Австрії та стоїть «на основі програми, сформульованої конгресом австрійської соціал-демократії у Гайнфельді (Hajnföld) 1886 (...) і на думку сеї програми, ясної і точно означеної, поведе свою діяльність [5].

Поряд з іншими, важливими для життя краю питаннями, редакція широко висвітлювала проблеми виборчої системи в Австро-Угорській державі. Зокрема, гостро критикувався виборчий закон, за яким у парламент вперше отримали змогу потрапити й міські робітники. Однак, широко рекламована австрійськими властями виборча реформа була проведена на користь панівної верхівки (обмежена кількість виборчих округів, зміцнені привілейовані «класові» права певних груп тогочасного населення тощо), що не дозволило утворити у парламенті представництво західноукраїнського робітництва.

З 1900 р. на зміну «Robotnik»у приходить рупор української соціал-демократичної партії – газета «Воля» за редакцією М. Ганкевича та С. Вітика. Редакція відмовляється від латинки «Robotnik»а і це, на наш погляд, було правильним рішенням, оскільки залучало до кола потенційних читачів національно-свідому частину західноукраїнського суспільства, недружно налаштовану до польських впливів.

Практично з перших номерів партійний часопис звертає увагу на найбільш болюче для українців питання - відміну анахронічної куріальної системи, введення загального, рівного і прямого виборчого права. Це був безпрограшний крок, оскільки, на відміну від консервативних українських політичних сил, передусім клерикальних, акцент робився на «несправедливості» виборчого законодавства. Питання ж власної гідності, цінності кожного громадянина для держави і суспільства, його рівності з іншими – більш заможними чи освіченими громадянами в силу психологічних особливостей кожного людського індивіда завжди стоятимуть гостро.

Так, «Воля» від 15 травня 1900 р. писала про спільні робітничо-селянські збори у Бучачі, на яких висту-

пили організатор робітничого руху в Галичині М. Ганкевич та засновник робітничого товариства в Бучачі Мозлер. Доповідачі розказали про «значіне політичних прав, політичних свобод і загального права виборчого» [6]. Місцеві робітники та селяни «притакували виводам обох речників» [6].

Певну складність для українських соціал-демократів являло чітке визначення власного електорального поля. На початках діячі партійного руху намагалися спиратися на сільський пролетаріат, який складав основну масу працюючого українського населення. Разом з тим, вони не могли нехтувати зростаючою вагою (чисельною та політичною) і міських робітників. Перша електоральна група відчувала сильні впливи національного відродження, друга – інтернаціональні, пропаговані II Інтернаціоналом.

Це найкраще можна побачити на прикладі редагованого Семеном Вітиком соціал-демократичного часопису «Добра Новина». Видання розпочало свою діяльність як газета, призначена передусім для сільських пролетарів. Однак, уже з 4/5 номеру «Добра Новина» виходить під гаслом «Пролетарі усіх країв єдняйтеся!», а зміст її стає спрямованим на висвітлення питань робітничого життя в місті, причому не лише австрійському (Львів, Станіславівтощо), а й європейському, світовому. Зокрема, на шпальтах часопису з'являється окремий відділ (рубрика), призначений для працівників залізниць, – «Залізо-дорожний відділ», призначений для огляду проблем і фахового профспілкового руху залізничників [7, с. 138]. Зрозуміло, що принаймні в царині організації залізничного сполучення профспілка, утворена за національною ознакою, була б політичним абсурдом.

Часопис «Земля і Воля», що з першого номеру (1906 р.) позиціонував себе як «орган української соціал-демократичної партії для сільського робучого люду» [8] вже через рік (у 1907 р.) виступає як «орган української соціальної демократії для робочого люду» [9]. Втім така переміна мало дається взнаки на головному програмному гаслі – реформування австрійської виборчої системи на основі загального прямого виборчого права: «Виборчою картою ви рішете, – закликає часопис – чи доля робітника на старість, доля калік, вдів і сиріт має бути забезпечена чи ні, чи хочете суспільного ubezpieчення (...) Виборчою картою рішете, чи працююча маса має мати свободу стоваришування (тобто зборів), свободу слова та свободу боротьби при допомозі страйків» [11].

Продовженням «Доброї Новини» став часопис журнального типу «Праця». Про «інтернаціональний» зміст видання свідчать уже назви редакційних статей: «Шостий міжнародний соціалістичний конгрес в Амстердамі», «Відозва японських соціалістів до російських», «Загальний страйк залізничних служасіх на Угорщині» тощо. Газета не приховує, що основним своїм завданням бачить «об'єднувати пролетарів всіх країн» та «викрешувати "іскру" революції в Галичині» [7, с. 177].

Вплив політичної сили та її електорату виражається у поданих за неї голосах на виборах. На парламентських виборах 1907 р. УСДП отримала близько 29 тис. голосів (8% відданих за українські партії) і 2 посольські мандати (С. Вітик і Я. Остапчук). Також

від 1907 р. УСДП одержала 2 постійні місця на конгресах II Інтернаціоналу у складі австрійської делегації.

На 1911 р. партія налічувала 1366 членів і мала місцеві комітети в 13 містах. На виборах 1911 р. здобула близько 25 тис. голосів (у тому числі 3 тис. на Буковині) і один посольський мандат (С. Вітик). М. Гавришук став послом буковинського сейму.

Висновок. Політичні цінності, якими керувалася у своїй діяльності УСДПГ і Б – це органічне поєднання соціальних і національних ідеалів у визначенні цілей політичної боротьби, опора у досягненні практичних завдань руху на широкі верстви трудового люду (при чому не тільки класичного міського пролетаріату) через організацію багатолюдних віч, демонстрацій,

страйків.

Важливо було не просто запропонувати цій масі прості і зрозумілі лозунги, як-от запровадження прямого рівного виборчого права, але й уміло «балансувати» між національним та інтернаціональним, між містом та селом, між повагою до традиційних цінностей (включаючи й релігійні цінності частини електорального поля) та свободою совісті тощо.

Постійна турбота про піднесення інтелектуально-культурного рівня українського робітництва та інтелігенції, виховання електорального поля в дусі поваги до інших народів, солідарності з працюючими верствами інших країн тощо не втратили своєї привабливості і у наші дні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Животко А.П. Історія української преси — Київ: Наша культура і наука, 1999. — 368 с., Історія української дожовтневої журналістики / [Дей О.І., Моторнюк І.Л., Нечитайло М.Ф. та ін.]; під ред. Й.Т. Цюха. — Львів: Вища школа, 1983. — 511 с.; Хімяк О.Українська соціал-демократична партія: періодичні видання та діяльність (кінець XIX – початок XX ст.) / О. Хімяк // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку: Зб. наук. пр. — Львів, 2008. — Вип. 20 — С. 144-149; Босак О.І. Відображення боротьби за виборчі реформи галицькою пресою напередодні I світової війни/О.Босак/Поліграфія і видавнича справа. — Львів. - 2006. - №2 (44). — 344 с., с.138 – 145.
2. Цюльнер Еріх. Історія Австрії / Пер. з нім. Роман Дубасевич. — Львів: Літопис. 2001. — С. 405
3. Himka J.-P. Socialism in Galicia. The Emergence of Polish Social Democracy and Ukrainian Radicalism. — Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1983, s. 283
4. Robitnyk (Lwiw). — 1897, Rik I. — 1. Sieznia, 1 nr. s.4.
5. Robitnyk (Lwiw). — 1897, Rik I. — 1. Sieznia, 1 nr., s. 3
6. Воля. — 1900, Рік I. — Ч. 10. - 15 мая. - с.3
7. Українські часописи Львова 1848-1939 pp.: Історико-бібліографічне дослідження. У 3 т. Т. 2. 1901–1919 pp., уклад.: М. В. Галушко, М. М. Романюк. — Львів, 2002. — 692 с.
8. Земля і Воля Рік I, 1906, Ч.1, с.1
9. Земля і Воля Рік II, 1906, Ч.8, с.1
10. <https://martinschulz.spd.de>
11. <http://pvs.uad.lviv.ua/static/media/44/26.pdf>

REFERENCES

1. Zhyvotko AP History Ukrainian press - Kyiv: Our Culture and Science, 1999. - 368 p., Prerevolutionary history of Ukrainian journalism / [OI Day, Motornyuk IL, Nechytalyuk MF etc.]; ed. Y.T. Tsoha. - Lviv: High School, 1983. - 511 p; Himyak O. Ukrainian Social Democratic Party, periodicals and activities (late XIX - early XX century.) / O. Himyak // Ukrainian national idea: reality and prospects of development: Coll. Works - Lviv, 2008. - Vol. 20 - p. 144-149; Bosak O.I. Displaying the Galician press struggle for electoral reform before the World War I / O.Bosak / Printing & Publishing. - Lviv. 2006. №2 (44). - 344 pp., p.138 - 145.
2. Tsolner Erich. The History of Austria / Translation from German language Roman Dubasevych. - Lviv: Chronicle. 2001. - P. 405
3. Volya. - 1900, Year I. —Part 10. . - 15 May. p.3
4. Ukrainian periodicals of Lviv in 1848-1939. Historical and bibliographic research. In 3 v. V. 2. 1901-1919. .: M. V. Halushko, M.M. Romaniuk. - Lviv, 2002. - 692 p.
5. Zemlyia i Volya. - 1906, Year I, Part 1, p.1
6. Zemlyia i Volya. - 1906, Year II, Part 8, p.1

Left (Social Democratic) Party press in western Ukraine in search of the electoral field in late XIX – early XX centuries

О. Н. Makarchuk

Abstract .European Social Democracy concluded the futility of violent (revolutionary) way of social system changing. Evolutional reorganization of public relations requires combining the efforts of the as wide as possible circle of followers, representatives of different social, ethnic, religious, etc. groups. Their interests and preferences can vary in a wide range. The political force task is to find common vector for effective joint of the democratic forces. The realization of this idea is traced on the example of Western Social Democratic press of the late XIX – early XX centuries.

Keywords: Social Democratic Party, the party press, electorate.

Левая (социал-демократическая) партийная пресса Западной Украины конца XIX - поч. XX ст. в поисках электорального поля

Е. Г. Макаrchuk

Анотация. Европейская социал-демократия пришла к выводу о бесперспективности насильственного (революционного) пути изменения общественной системы. Эволюционная реорганизация общественных отношений требует объединения усилий как можно более широкого круга adeptов, представителей различных социальных, национальных, религиозных и т.д. групп. Их интересы и предпочтения могут колебаться в достаточно широком диапазоне. Задача политической силы - найти общий вектор с целью эффективного объединения усилий демократических сил. На примере социал-демократической западно-украинской прессы кон. XIX - нач. XX в. отслеживаем реализацию этой идеи.

Ключевые слова: социал-демократическая партия, партийная пресса, электорат.

Ukrainian Market of Biography Book during 2010-2013: the Main Statistical Indicators

A. Zelinska

Taras Shevchenko National University, Kyiv, Ukraine
Corresponding author. E-mail: a.zelinska@ukr.net

Paper received 16.05.17; Accepted for publication 25.05.17.

Abstract: The article analyzes statistical indicators of diversity of Ukrainian publishing houses which published non-fiction books (a case study of biography books) during 2010-2013. Following the analysis the main subjective and objective indicators of Ukrainian non-fiction books during this period have been identified. The results have been compared with data of previous years.

Keywords: non-fiction book, biography book, subjects and objects of publishing market.

Introduction. Nowadays Ukrainian publishing industry is extremely comprehensive and diverse as well as fast growing and tending to European integration. It is extremely important but at the same time hard to follow all the processes taking place with the subjects and objects on the publishing market. There is a lack of precise information on figures at Ukrainian book market, but we are trying to research on this issue, tracing the history of the modern market of non-fiction through statistical work with biography books, published during 2010-2013 in Ukraine.

Analysis of recent researches and publications. Ukrainian science has insufficient publications on this issue. Non-fiction book has not been studied in the theory of Ukrainian publishing industry yet. L. Shutiak and N. Myroshkina investigate briefly this issue in social communication and journalism studies. Such Ukrainian scholars as N. Koloshuk, M. Varykasha, I. Savenko, L. Reva, A. Sknarina etc. research non-fiction more thoroughly. The works of V. Teremko and A. Afonin are focused on publishing business and situation on publishing market.

The purpose of the study. The paper aims at clarifying the market of statistical criteria of diversity of Ukrainian publishing houses that published biography non-fiction books during 2010-2013.

Taking into account this purpose the tasks are the following: to collect and summarize data on all biography books, published in Ukraine during 2010-2013 following the work with the State Bibliographic index of *Books Chronicle* of the State Research Institution "Ivan Fedorov Book Chamber of Ukraine"; to identify the main statistical indicators of Ukrainian non-fiction books of that period and to analyze obtained data.

The object of this study is Ukrainian non-fiction books (based on biography publications) published during 2010-2013. The subject is to describe objects and subjects of the publishing market.

Materials and methods. We referred to the method of selective statistical observation to collect statistical data using the records as well as the method of summary statistics, and typological grouping to identify and study common features and trends of a non-fiction biography book.

120 issues of Bibliographic Index *Books Chronicle* [1] of the State Research Institution "Ivan Fedorov Book Chamber of Ukraine" containing information on all the books that were published during 2010-2013 have been processed. It could help to understand a general idea of publishing activity related to biography publications during this period.

Data published in the *Books Chronicle* are based on the working results of the Book Chamber of Ukraine that keeps a record on copies of the books, which the publisher must send to it. Ukrainian publishers do not always follow all the rules and forward a mandatory copy of their book on time. Sometimes they even fail to do it. Therefore, data we refer to in our study may not be complete; however, it is the only official data available for today's analysis.

Results of research.

Overview of Non-Fiction Biography Books

According to our calculations, the total amount of published biography books during the study period is 71 titles. Most of the books were published in 2010 which is 30 titles. Then we observe a downward trend (see Table. 1).

Table 1. Number of issued non-fiction biography books during 2010-2013.

Year of publication	Number of printed items
2010	30
2011	13
2012	5
2013	3

Today it is possible to analyze the number of published books only by titles, because there is a lack of data on total circulation of biography books during this period.

Table 2. Published books and brochures in Ukraine during 2006-2013 years.

Year	Number of printed items	Circulation, million copies
2006	15867	54
2007	17987	56
2008	24040	58
2009	22491	49
2010	22557	45
2011	22826	47
2012	26036	62
2013	26323	70

If we compare the number of biography items published within 4 years until this year such a trend becomes significant. In our recent research [2] we have calculated that during 2006-2009 Ukrainian publishers published 1380 biography titles. It is possible to say that the number of biography books during this period has reduced by almost half. How can this tendency be explained? According to the State Statistics Service of Ukraine [3] the number of books

published during 2010-2013 increases by names and number of copies (see Table. 2). Special breakthrough of circulation can be observed during 2012-2013.

Such a low percentage of biography books among all the published books can be explained by the increased interest of readers to fiction. For example, in 2006, 2.4 thousand

fiction books were published, and in 2012 — already 4 thousand. Figure 1 compares the number of biography books (non-fiction in a narrow sense), non-fiction books (in a broad sense) and fiction books with the total amount of all published books.

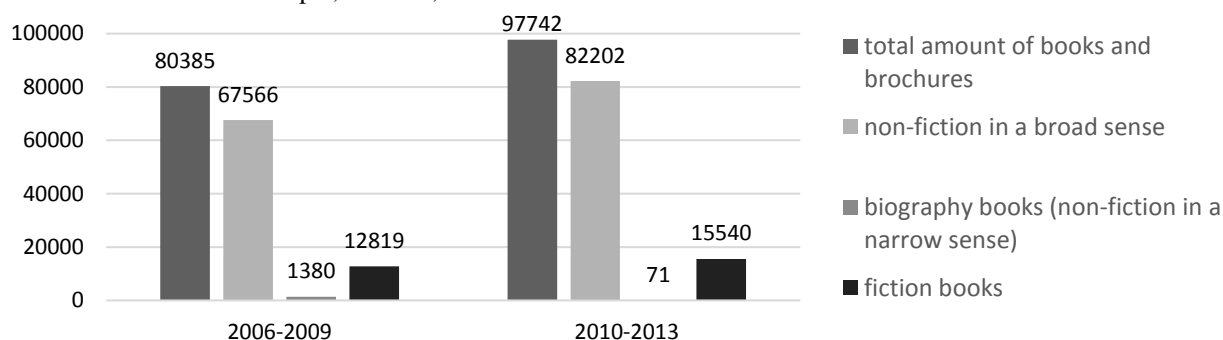

Figure 1. Comparison of the number of published non-fiction and fiction during 2005-2009 and 2010-2013, printed items

Figure 1 shows that a total amount of published books in Ukraine increases together with fiction and non-fiction books in a broad sense. At the same time the number of biography books goes down significantly. In this regard, a conclusion can be drawn that Ukrainians preferred non-fiction in a broad sense and fiction although non-fiction biography was not so popular among readers.

Regional distribution of non-fiction publishing activity during 2010-2013

As for regional distribution several main trends can be seen. Table. 3 shows that Kyiv publishers lead in non-fiction which is 29 %, followed by Kharkiv (11 %). Uzhhorod, Ternopil, Lviv and Simferopol published from 6 to 4 titles during four years. It should be mentioned that 13 regional centers published 1-2 biography books, and no publishing activity took place in other Ukrainian regions.

Table 3. Publication of non-fiction biography books during 2010-2013 in Ukrainian cities

City	Number of printed items
1. Kyiv	21
2. Kharkiv	8
3. Uzhhorod	6
4. Ternopil	5
5. Lviv, Simferopol	4
6. Khmelnytskyi, Chernivtsi, Zaporizhzhia, Kirovohrad	2
7. Donetsk, Poltava, Lutsk, Cherkasy, Vinnytsia, Zhytomyr, Luhansk, Mykolaiv, Chernihiv	1

If we compare these numbers with the previous four years, the leader is the same, but during 2010-2013 all regions of the country reduced significantly their activity. Such big non-fiction centers as Odessa and Kamenets-Podilskyi disappeared from publishing maps. At the same time Uzhhorod and Ternopil remained active enough.

Language Policy in Biography

Analyzing the language aspect of publication of non-fiction biography books during 2010-2013, it is essential to pay attention to the general language policy of that time. During V. Yanukovich cultural policy subordinated to the idea of Ukraine’s approximation to Russia, what did not

ensure an active development of Ukrainian language programs in various spheres of public life. On the contrary, in 2012 the law *On Principles of the State Language Policy* (known as “Kolesnichenko Kivalov Law”) was adopted. It provided Russian with the status of regional language [4]. This situation influenced book publishing. After adoption of this law the number of Ukrainian publications decreased to 61 %, and circulation of books and brochures in other languages was more than 57 % of the total amount of published books. For example, in 2012, 16 949.3 thousand copies were published in Ukrainian, and 17 386, 2 thousand copies in Russian [5].

President of Ukrainian Association of Publishers and Booksellers Alexander Afonin commented on the situation: “In 2012 the number of Ukrainian books in the domestic market decreased by 15 % compared to 2011. Now Ukraine publishes one book per person per year, whereas Russia — 5 books, Belarus — 4.5, the EU — 7. The index of less than 2.5 copies per person per year is considered a threshold, the overcoming of which affects the mental level of population” [6].

According to statistics of the Book Chamber of Ukraine, there is a significant decrease of books with Ukrainian titles during 2012-2013 (See Figure 2). If at the beginning of V. Yanukovich more than 14 thousand titles were published in Ukrainian, in 2012 this number went down to 10 thousand items. Number of titles that were published in Russian, ranged between 4 and 6 thousand per year.

Among biography books about 58 % are books in Ukrainian, other 40 % are publications in Russian and 2 % are publications in other languages. Translated literature was not significantly represented among the studied publications and was less than 1 %.

Absence of the Leader as a Problem of Publishing Market

The main feature of non-fiction biography literature during 2010-2013 is no leading publishing centers. This conclusion can be drawn by analyzing the number of books published in various publishing houses during the study period, and comparing them with the situation during 2005-2009.

Ukrainian market of non-fiction books during 2010-2013 can be generally summarized as follows: during that

time biography books were published by both universal and specialized publishers.

Universal publishers are:

- diversified publishing houses, which publish fiction and non-fiction;

- small publishing houses which cooperate with private customers and publish biographies at the author's expense.

Specialized publishers:

- publishing houses focused on non-fiction;
- university publishing houses that publish biography books.

Figure 2. Number of Ukrainian and Russian books and brochures by the number of titles during 2010-2013, printed items

The first group of universal publishers can include the following publishing houses: “Folio” (Kharkiv), “Tempora” (Kyiv), “Nash Chas” (Kyiv) etc. Their publishing policy does not primarily aim at biography books. However, they publish biographies of famous people in order to satisfy the readers’ interests and meet the needs of time. These publishers mostly launch profitable projects. In this regard, they bring the subject of their biography books into compliance with the readers’ needs.

Apart from diversified publishers which publish books on various topics the first group can also include small private publishing houses which are the most numerous among biography publishing houses because they mostly agree to publish any books on the condition that the author or sponsor bear a full financial responsibility. Among these publishers are “Druk Art” (Chernivtsi), “Prut Print” (Sniatyn, Ivano-Frankivsk region), “Tsiupak” (Khmelnyskyi) etc.

The second group (specialized publishing houses) consists of much fewer publishers in Ukraine. However, they publish non-fiction more often. Among these publishers are “Navchalna Knyha Bohdan” (Ternopil), “Znannia” (Kyiv), “Imidzh Ukrainy” (Kyiv). This group can also include university publishing houses and the publishing house of the National Academy of Science of Ukraine (the Institute of History). This group represents all publishers and publishing centers that operate at the universities (Kyiv National University of Construction and Architect (KNUCA), Lesya Ukrainka Eastern European National University). Most of the time the leading experts of these institutions as well as prominent scholars write biographies published by these centers.

According to our calculations Kharkiv Publishing House “Folio” published the most biographies during the study period which is 4 books. However, as compared with the results over the previous five years (35 titles during 2005-2009) [2], this number is extremely low. The rest of Ukrainian publishing houses published no more than two biography books during 2010-2013.

No leader among publishers causes ambiguous tendencies. This situation can influence the quality of publications, because there is no example to follow and no goal to achieve. Of course, the number of published books does not always correspond to the best quality indicators. Nevertheless, the leaders in quality inspire the others in this sphere.

There is also no explicit leader among the authors. 71 books published during the study period were written by different authors. This situation could be caused by economic crisis which influenced the price of publication itself. Most small publishing houses agree to publish a book only if the author covers all the expenses. This approach depends directly on the financial situation and opportunities of the authors. Increased prices for publishing and printing resulted in a smaller amount of books published by one author during a short period of time.

Conclusions. Taking into account the above mentioned conclusion can be drawn that the market of biography books was not big enough during 2010-2013 (the total amount of items was 71 books). It also had a downward trend (observed maximum in 2010 was 30 books, observed minimum in 2013 was 3 books).

Under the regional distribution principle we can sum up that the capital region was the most active (29 %), the second place goes to Kharkiv region (11 %). Uzhhorod, Ternopil, Lviv and Simferopol published from 6 to 4 titles during four years. Other regions were not as active during the study period.

The language statistics is as follows: about 58 % are books in Ukrainian, other 40 % are in Russian language and 2% are other languages.

Publishing houses which published non-fiction books can be divided into universal (small and big diversified) and specialized (university and specialized in biography) publishers. No key leaders according to the number of published books have been found. The number of titles of biography books published during 2010-2013 in the same Ukrainian publishing house does not exceed four pieces.

The authors of these books were mainly leading historians, ethnographers and anthropologists, however, writers

and public figures of modern Ukraine were also active. The leader among the authors who would publish more than one book during this period has not been identified.

Due to unavailable data, the paper could not solve all the problems of objective and subjective relations at Ukrainian

market of biography book. At the same time the issue regarding circulation and financial aspects of non-fiction publications during 2010-2013 is also unclear.

Further research on non-fiction books during 2010-2013 is promising in terms of discursive features of these publications.

REFERENCES

1. Book Chronicle: National bibliography index of Ukraine / State Research Institution "Ivan Fedorov Book Chamber of Ukraine". — K.: 2010-2014. — (Series: The National Bibliography of Ukraine).
2. Zelinska A. The market of Ukrainian biography books in 2005-2009: the main statistic characteristics [Text] / A. Zelinska // Bulletin of Book Chamber, scientific journal / heads. ed. M. Senchenko; State Research Institution "Ivan Fedorov Book Chamber of Ukraine". — K., 2016. — Vol. 12. — P. 9-13.
3. The State Statistics Service of Ukraine [Electronic resource]: ukrstat.gov.ua. — K. 2017. — Access: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (date of request 23.04.2017).
4. Duda A. Kolesnichenko-Kivalov Law makes Ukrainian language stateless [Electronic resource] // Tyzhden.ua. — Access: <http://tyzhden.ua/Politics/51307> (date of request 23.04.17).
5. Statistical information [Electronic resource] // Print media / State Committee for Television and Radio Broadcasting of Ukraine. — Access: http://comin.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=99439&cat_id=85717 (date of request 04.23.17).
6. Ukraine — European outsider by the number of books published [Electronic resource] // News: Education of Ukraine. — Access: <http://osvita.ua/news/30947> (date of request 23.04.17).

Рынок украинской биографической книги в 2010-2013 гг.: основные статистические показатели

А. А. Зелинская

Аннотация. В статье осуществлен анализ статистических показателей репертуара украинских издательств, которые в период 2010-2013 гг. издавали книги нон-фикшн (на материале биографических изданий). По результатам анализа определены основные субъектно-объектные показатели украинских книг нон-фикшн этого периода и проведено сравнение данных с показателями предыдущих годов.

Ключевые слова: книга нон-фикшн, биографические издания, субъекты и объекты издательского рынка.

SOCIAL SCIENCES

Многоаспектность знания как фактора развития общества

Н. Н. Брюховецкий

Криворожский государственный педагогический университет
Corresponding author. E-mail: nicko2004@rambler.ru

Paper received 21.05.17; Accepted for publication 25.05.17.

Аннотация. В статье исследуется вопрос многоаспектной природы знания в контексте его рассмотрения как фактора развития общества. Делается вывод о существовании знания как фактора развития общества, по меньшей мере, в трех формах. В первой, субъективной форме знание, как состояния сознания, выступает субъективным духовным фактором общественного развития. Во второй, кодифицированной форме знание, как вид информации, в знаковом, символическом проявлении, предстает в роли объективного духовного фактора. В третьей, материализованной форме знание как средства и другие элементы общественного производства, является материальным опосредствованным практикой фактором развития общества.

Ключевые слова: Знание, фактор развития общества, субъективное знание, кодифицированное знание, материализованное знание.

Введение. В связи с такими глобальными тенденциями развития современной мировой экономики как информатизация и технологизация производства, а также сопутствующими социальными изменениями, в современном научном дискурсе все чаще участвует феномен знания. Этот феномен попадает в поле интереса разного типа исследований. Не исключением являются и социально-философские исследования, которые рассматривают знание с наиболее широкой точки зрения, пытаясь установить его роль в общественных процессах.

Пожалуй, одним из наиболее бесспорных постулатов в социальной философии является понимание знания как важнейшего фактора развития общества. Тем не менее, уже следующий шаг – отнесение знания к какой-то определенной категории названных факторов – будет весьма неоднозначным актом. Ключевыми же причинами такой неоднозначности выступают сама природа знания, а также характер и формы его связи с обществом.

Краткий обзор литературы по теме. Собственно факторы развития общества практически постоянно вызвали интерес историков и философов. Так, с исследованием отдельных факторов общественного развития связаны такие колоритные имена как Г.Гегель (мировой дух), Ж.Б. Боссюэ (провидение), Дж. Вико (население), А.Сен-Симон (человеческий разум), Н. Макиавелли (рок-фортуна), М. Вебер (капиталистический дух), Ж. Боден (климат), К. Маркс (производство и классовая борьба). Но невзирая на большое количество работ, посвященных рассмотрению факторов развития общества по-отдельности, в современной научной литературе ощущается явный недостаток общих исследований – связанных с выявлениями закономерностей, признаков, классификацией общественных факторов и т.д. В качестве положительного примера такой работы можно сослаться на исследование Ю. Семенова «Философия истории. (Общая теория, основные проблемы идеи и концепции от древности до наших дней)».

Особенность же проблемы знания как фактора развития общества заключается в том, что она рассматривается на стыке гносеологии и социальной философии. Здесь следует остановиться на ряде таких фун-

даментальных работ как «Субъект, объект, познание» В. Лекторского, «Теоретическое знание» В. Степина, «Личностное знание» М. Полани, «Объективное знание» К. Поппера. Также, на наш взгляд, для рассмотрения проблемы знания как фактора развития общества достаточно важной является работа С. Климова «Интеллектуальные ресурсы общества», в которой автор предлагает оригинальную классификацию знания как фактора общественного развития.

Отдельно следует обратить внимание на так называемую «теорию информационного общества», в пределах которой знание рассматривается как важнейшая движущая сила, иногда сама суть нового типа социума. В пределах данного аспекта, роль знания как сущностного фактора развития общества раскрывалась в трудах М. Хардта и А. Негри («Множество: война и демократия в эпоху империи»), М. Кастельса («Конец тысячелетия»), Д. Белла («Грядущее постиндустриальное общество»), В. Иноземцева («Современное постиндустриальное общество: природа, противоречия, перспективы»), Ф. Махлупа («Производство и распространение знаний в США»), П. Дракера («Посткапиталистическое общество»), Э. Гидденса («Последствия современности»).

Тем не менее, считаем, что проблема природы знания как фактора развития общества требует более внимательного изучения.

Цель. Подобная ситуация определяет цель данного исследования – выявление многоаспектности знания как фактора развития общества и обоснование его двойственной природы.

Методы исследования. Приоритетными в обширной методологии исследования являются системный, диалектический и междисциплинарный методы. Благодаря системному методу категории «общества» и «знания» рассматриваются как сложные и многоуровневые явления в целостности их компонентов. Диалектический метод (при условии отстранения от догматических и идеологических ненаучных искажений) позволяет учесть постоянную изменчивость социальной реальности, ее сложность и противоречивость. Междисциплинарная методология дает возможность интегрировать знания из разных сфер – социальной

философии, гносеологии, экономики, социологии и т.д.

Результаты и их обсуждение. Для начала, мы сочли нужным остановиться на самом понятии факторов развития общества. Под такими факторами мы понимаем определенные агенты влияния, которые находятся в детерминационной (обусловленной) связи с обществом. Учитывая большое количество факторов, в социальных науках существует ряд классификаций. Но прежде всего, выделяют факторы материальные и идеальные (духовные) [1, с. 422; 2, с. 11–23]. К идеальным или духовным факторам общественного развития относят религию, мораль, право, идеологию, менталитет [1, с. 390–402], «дух народа», то есть национальный характер, национальные чувства, национальное самосознание, а также более широкое понятие – национальную психологию [3]. Также история науки знала примеры выделения и такого рода идеальных факторов, как рок-фортуна Н. Макиавелли [1, с. 263], провидение Ж.Б. Боссюэ [1, с. 262–264, 284], мировой дух Гегеля [5, с. 70–73, 102–103; 1, с. 284] и капиталистический дух М. Вебера [6, с. 70–71, 76–77; 1, с. 396] и т.д. В качестве материальных факторов чаще всего называют природные условия существования социального организма: климат, ландшафт, количество населения, экологию, экономику и т.д. [4, с. 115, 117, 120; 1, с. 366–477; 7, с. 27–28, 80].

Но как мы упоминали, исходя из традиционной для науки классификации факторов на материальные и духовные, возникают определенные трудности с отнесением знания к той или иной группе факторов.

Так, в эпистемологии знание традиционно определяется как обоснованное истинное убеждение (мнение, утверждение). Указанное понимание имеет достаточно давнюю традицию и уходит своими корнями в диалог Платона «Теэтет» [8, с. 313], но является весьма актуальным и до сих пор [8, с. 16; 9, 10, с. 34; 11, с. 121; 12, с. 79–80; 13, с. 4]. Однако использование указанного понимания знания связано с определенными ограничениями. Речь о том, что опираясь только на вышеназванное определение знания, мы ограничиваемся рамками лишь субъективного понимания этого явления. В частности, философия еще со времен Платона тесно связывает понятие «знание» с понятием «обоснования» [13, с. 4; 14, с. 213]. Вообще, в понимании знания как истинного обоснованного убеждения (мнения), как, собственно, «убеждение» (или «мнение»), так и его «обоснованность», имеют такие атрибуты, которые невозможны вне сознания человека.

В данном случае мы полностью разделяем точку зрения Карла Поппера о том, что теорию познания, основанную только на таком понимании знания следует считать по своей сути субъективистской [12, с. 81] и во многом игнорирующей объективную составляющую знания [12, с. 80]. Безусловно, если даже ограничиться только указанным пониманием знания, то вполне очевидным будет отнесение его к духовным факторам развития общества, причем к исключительно к субъективной разновидности таких факторов.

На первый взгляд, указанная точка зрения может показаться в полной мере обоснованной. Так, декар-

товское «мыслю – следовательно существую» заложило фундаментальное представление о том, что познавательная деятельность невозможна без субъекта познания. Даже последовательно материалистическая эпистемология не может игнорировать тот факт, что познавательные мыслительные операции осуществляются в человеческой психике, сознании, человек мыслит «про себя», «в уме» [15, с. 169]. Кроме того, на тесной даже неразрывной связи с сознанием, а затем и на «молчаливом» характере знания, его «невяной» и «личностной» природе акцентировал внимание известный исследователь природы знания Майкл Полани [16, с. 19, 101, 140].

Действительно, знание не обязательно должно быть выраженным и переданным кому-то. Более того, знание содержит моменты, которые сложно выразить объективно [15, с. 169]. Такое знание основано на своего рода «неактуализированной», «невербальной» информации [17, с. 40–41]. Даже последовательный критик «субъективистской» эпистемологии Поппер, признавал атрибутивным компонентом знания его субъективную составляющую – то есть то, что состоит из состояний ума, сознания или диспозиций действовать определенным образом [12, с. 111].

Личностные и сознательные признаки знания, казалось бы, дают бесспорное основание, чтобы отнести его к духовной группе факторов развития общества. Однако, безусловно, названными признаками вся полнота феномена знания не исчерпывается.

Вступить в детерминационную связь с социумом знание может лишь в случае его объективизации, только когда знание становится по выражению С. Баттицева, «достоянием бессубъектного фонда знания, более того – фонда информации» [18, с. 253]. Только так знание становится доступно человеческому сообществу, а значит существует возможность его влияния в роли значимого общественного фактора.

Необходимость такого понимания знания подчеркивал К. Поппер в работе «Объективное знание. Эволюционный подход», в том числе отмечая простой способ объективации знания: «Критике доступно только объективное знание: субъективное знание становится доступным критике, только когда становится объективным. А объективным оно становится тогда, когда мы говорим то, что мы думаем, и еще больше – когда мы записываем это или печатаем» [12, с. 34].

То есть, согласно Попперу, знание существует в двух разновидностях – знание в объективном смысле, состоящее из проблем, теорий, рассуждений, аргументов как таковых [12, с. 111], что представляет собой основу «третьего мира» [12, с. 108], а также знание в субъективном смысле, состоящее «из состояний ума, сознания или диспозиций действовать определенным образом» [12, с. 71, 78, 111, 122].

Подобное разделение знания конструктивно не только в аспекте классификации факторов развития общества, но и позволяет решить проблему соотношения знания и информации, актуальную, в частности, для современной теории информационного общества. Так, в работах многих исследователей нового (информационного, постиндустриального) типа социума между понятиями знания и информации отсутствует различие, и они имплицитно используются

практически как синонимы. Указанный недостаток в большей или меньшей степени присущ исследованиям таких теоретиков как М. Хардт и А. Негри [19, с. 166], М. Кастельс [20, с. 77–78], Д. Белл [21, с. СLI], В. Иноземцев [22, с. 118–122]. И хотя в ряде случаев отдельные исследователи информационного общества также неявно подходят к различению указанных понятий, однако не совсем правильно, как нам представляется, проводят такое разграничение.

Так, например, Ф.Махлуп приходит к не совсем корректному, по нашему мнению, выводу о том, что вся информация в «обычном смысле этого слова» представляет собой знание [23, с. 15]. П. Дракер считает, что знание – это информация, которая имеет практическую ценность и служит для получения конкретных результатов, проявляющихся в обществе, экономике и т.д. [24, с. 99]. Другой типичный недостаток подобного направления отдельных работ исследователей связан с подменой понятий. Так, из контекста работ Энтони Гидденса следует, что знания, полученные в результате рефлексии и саморефлексии общества, являющиеся механизмом создания этого общества, представляют собой на самом деле не знания, а простую информированность. В частности, приводя пример «переосмысления социальной практики в свете знания о ней», автор «Последствий современности» указывает на «официальные статистические данные о, например, численности населения, количестве браков, разводов, преступлений и правонарушений» [25, с. 42]. Надо ли доказывать, что указанные сведения на самом деле принадлежат по своему характеру больше к категории информации, чем к знанию? Такой подход характерен не только для отмеченного выше частного случая, но и для всей концепции исследователя и, говоря о «рефлексивности современности», автор скорее подразумевает информированность в принятии решений на основе такой информированности.

Исходя из этого, по нашему мнению, при решении проблемы соотношения знания и информации конструктивнее руководствоваться классификацией К. Поппера, которая имеет в своей основе разделение знания на субъективное и объективное. Собственно субъективное знание, проходя процесс объективизации через устную речь, печатный текст, изображения и т.д., начинает существовать в форме информации. То есть, объективная форма существования знания означает его существования в виде информации, которая может быть передана, сохранена, зафиксирована. Конечно, это не означает, что любая информация представляет собой знание в объективной форме существования. Понятие информации гораздо шире: к ней можно отнести сведения, которые не имеют никакого отношения к знанию. Мы не можем отождествить информацию со знанием даже в случае сужения только до семантической информации – осмысленной ее разновидности [26, с. 48].

Следует отметить, что даже объективное знание в попперовском смысле, которое существует в форме информации, также есть основания отнести к духовным факторам развития общества – таким, как право, мораль, религия и т.д., которые тоже могут существовать в подобных формах. Однако, на наш взгляд, от-

несение знания только к группе духовных факторов развития общества, пусть и в обоих видах – субъективном и объективном, – значительно сужает поле влияния знания как общественного фактора. В действительности же это влияние гораздо шире: мы усматриваем в знании также и социально-экономический фактор развития общества.

К подобному пониманию социальной функции знания приближает его толкование в русле материалистической концепции. Так, согласно психологическим разработкам и научным поискам в области природы сознания, знание является следствием и результатом интериоризации внешнего мира и развернутых действий индивида [27, с. 131]. В результате такой интериоризации, знания, согласно А.Н. Леонтьеву, попадают на внутренний план, приобретая характер свернутых операций и умственных актов [27, с. 131]. При этом внешняя деятельность в виде оперирования объектами является не только простым средством объективации истинной деятельности мышления. Как справедливо замечает В.А. Лекторский, эта деятельность и является подлинной основой мышления [15, с. 171]. То есть знания, по мнению философа, существуют прежде всего в опредмеченной форме и опосредованы общественно сложившимся миром предметов [15, с. 169–181]. Близок к этой мысли и другой известный российский исследователь гносеологической проблематики В.С. Степин, по мнению которого знание формируется на основе практики и представляет собой идеализированную схему практически преобразованных материальных объектов [28, с. 36–37]. Названные процессы часто связывают с понятиями опредмечивания и распредмечивания [29, с. 155–156].

Учитывая подобное понимание социальной природы знания, интересную и весьма плодотворную, как нам представляется, классификацию предлагает С.М. Климов [30, с. 52]. По его мнению, знание может существовать в не только в субъективной и объективной форме, а и в кодифицированной. Субъективная форма представлена системой усвоенных или произведенных понятий, которые опосредуют отношение человека к действительности и могут быть организованы в модели действительности, схемы и алгоритмы деятельности. Кодифицированное знание представляет собой знаковую форму или форму символов (устный или письменный текст, формулы, изображения), которые передаются в процессе коммуникации, фиксируются и сохраняются. Объективированное знание – это интеллектуальные модели, воплощенные в объективной форме процессов деятельности, ее инструментов и результатов. Так, любой «промышленный продукт», по мнению С.М. Климова, представляет собой объективированное знание [30, с. 52]. Как видим, указанная классификация во многом перекликается с попперовским разделением знания на субъективное и объективное.

Важным преимуществом данной классификации является фиксация вида знания, которое воплощено в промышленных продуктах, средствах производства, орудиях труда. Однако мы видим определенную непоследовательность авторского названия такого вида знания как объективированное знание. Очевидно, что

второй вид знания в указанной классификации – знание кодифицированное – является также объективированным знанием, поскольку, например, в знаковом или символическом виде, знание получило объективную форму своего существования. Учитывая это, кодифицированное знание реально тоже подпадает под вид объективированного. Поэтому, чтобы выделить последний вид знания как относительно самостоятельный, по нашему мнению, более удачным был бы термин «материализованное знание». Таким образом, в случае выделения трех видов знания – субъективного, кодифицированного и материализованного (последние два вида являются по сути объективированной формой) – мы, во-первых, избежим путаницы в классификации и, во-вторых, охватим знание в качестве фактора развития общества во всех его проявлениях.

Остановимся на последней – материализованной форме существования знания. Процесс материализации знания приводит к воплощению его в определенном результате практической деятельности и непосредственного участия в производстве. Собственно в этом смысле материализованное знание в социуме выступает в качестве элементов общественного производства. «Техника, которую использует человек – по мнению Т.И. Ойзермана – является реализацией, объективацией, материализацией человеческих способностей, единством материального и идеального [31, с. 177]». И, следовательно: «Машина, с этой точки зрения, – «реализованная наука» [31, с. 185]». Такое понимание знания как результата и одновременно фактора практической деятельности человека, то есть, деятельности по преобразованию материальных объектов, позволяет включить знание в группу матери-

альных, опосредованных практикой, факторов развития общества.

Выводы. Следовательно, на наш взгляд, есть все основания говорить о своеобразной двойственности природы знания как фактора развития общества. Эта двойственность знания воплощается в его принадлежности к духовным и в то же время к опосредствованным практикой материальным факторам развития общества:

- в субъективной форме существования знание является духовным субъективным фактором развития общества;

- в кодифицированной форме знание можно отнести к духовным объективным факторам развития общества;

- в материализованных формах знание принадлежит к опосредствованным практикой материальным факторам развития общества.

Личностный характер и неразрывная связь с сознанием дают возможность говорить о субъективной форме существования знания и отнести его к субъективным духовным факторам развития общества. Существование знания в форме информации образует его кодифицированную разновидность и позволяет определить как объективный духовный фактор развития общества. В материальной форме существования знание предстает как опосредствованный практикой фактор общественного развития, воплощаясь во всех составных элементах общественного производства – средствах и предметах труда, технологии и организации производственных процессов. Подобное разнообразие форм существования знания как фактора развития общества выражают сложность и многоаспектность этого феномена.

ЛИТЕРАТУРА

- Семенов Ю. И. Философия истории. (Общая теория, основные проблемы идеи и концепции от древности до наших дней). М.: Современные тетради, 2003. 776 с.
- Алексеев П. В. Социальная философия: учебное пособие. М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2004. 256 с.
- Гнатенко П. И. Национальная психология. Днепропетровск: Полиграфист, 2000. 213 с.
- Вико Дж. Основания Новой науки. Перевод с итал. М. – К.: REFL-book – ИСА, 1994. 656 с.
- Гегель Г. В. Ф. Лекции по философии истории. СПб.: Наука, 2000. 480 с.
- Вебер М. Избранные произведения. Перевод с нем. М.: Прогресс, 1990. 808 с.
- Боден Ж. Метод легкого познания истории. М.: Наука, 2000. 412 с.
- Платон. Тезет // Платон. Сочинения в 4 томах. Том 2. / Под общ. ред. А. Ф. Лосева и В. Ф. Асмуса. Перевод с древнегреч. СПб.: Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2007. 626 с.
- Chisholm R. M. *Percieving: A Philosophical Study*. N.Y.: Valley offset, inc., 1969. 215 p.
- Ayer A. J. *The Problem of Knowledge*. London: Macmillan & Co Ltd, 1956. 258 p.
- Gettier E. *Is Justified True Belief Knowledge? Analysis*, 1963. Vol. 23. pp. 121–123.
- Поппер К. Р. Объективное знание. Эволюционный подход. Перевод с англ. М.: Эдиториал УРСС, 2002. 384 с.
- Шрамко Я.В. Знания и убеждения: их развитие и критический пересмотр // Философия науки. 2005. № 1 (24). С. 3–19.
- Козаченко Н. Сокращение «Трилеммы Мюнхаузена»: проблема бесконечности и современные теории обоснования // Актуальні проблеми духовності. Кривий Ріг, 2012. Випуск 13. С. 213–231.
- Лекторский В.А. Субъект, объект, познание. М.: Наука, 1980. 360 с.
- Полани М. Личностное знание. Перевод с англ. М.: Прогресс, 1985. 344 с.
- Полішук О. П. Інтуїтивне мислення // Практична філософія. 2003. № 2. С. 37–44.
- Батищев Г.С. Проблема овещнения и ее гносеологическое значение // Гносеология в системе философского мировоззрения / Отв. ред. В.А.Лекторский, М.: Наука, 1983. С. 250–272.
- Хардт М., Негри А. Множество: война и демократия в эпоху империи. Перевод с англ. М.: Культурная революция, 2006. 559 с.
- Castells M. *End of Millennium. Volume III: The Information Age: Economy, Society and Culture*. Chichester: Wiley-Blackwell, 2010. 488 p.
- Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Перевод с английского. М.: Academia, 2004. 788 с.
- Иноземцев В.Л. Современное постиндустриальное общество: природа, противоречия, перспективы. М.: Логос, 2000. 304 с.
- Machlup F. *The Production and Distribution of Knowledge in the United States*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1962. 416 p.

24. Дракер П. Посткапиталистическое общество // Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология / Под редакцией В. Л. Иноземцева. М.: Academia, 1999. С. 67–100
25. Giddens A. *The Consequences of Modernity*. Cambridge, Polity Press, 1996. 186 p.
26. Попович М.В. Философские вопросы семантики. К.: Наукова думка, 1975. 299 с.
27. Леонтьев А.Н. Избранные психологические произведения. В 2-х тт. Т. I. М.: Педагогика, 1983. 392 с.
28. Степин В.С. Теоретическое знание. М.: Прогресс-Традиция, 2000. 744 с.
29. Афонов А.П. Социально-философский аспект социализации индивида в системе общественного производства // Практична філософія. № 1. 2002. С. 150–157.
30. Климов С. М. Интеллектуальные ресурсы общества. СПб.: Знание, 2002. 199 с.
31. Ойзерман Т.И. Марксизм и утопизм. М.: Прогресс-Традиция, 2003. 568 с.

REFERENCES

1. Semenov Yu. I. *Philosophy of history. (General theory, basic problems, ideas and concepts from antiquity to the present day)*. Moscow, Sovremennye tetrady Publ., 2003. 776 p. (in Russian).
2. Alekseev P. V. *Social Philosophy: Textbook*. Moscow, TK Velbi, Prospekt Publ., 2004. 256 p. (in Russian).
3. Gnatenko P. I. *National Psychology*. Dnepropetrovsk, Poligrafist Publ., 2000. 213 p. (in Russian).
4. Viko Dzh. *Foundations of the New Science*. Translation from Italian. Moscow – Kiev: REFL-book – ISA Publ., 1994. 656 p. (in Russian).
5. Gegel' G. V. F. *Lectures on the philosophy of history*. St. Petersburg, Nauka Publ., 2000. 480 p. (in Russian).
6. Veber M. *Selected Works*. Translation from German. Moscow, Progress Publ., 1990. 808 p. (in Russian).
7. Boden Zh. *The method of easy knowledge of history*. Moscow, Nauka Publ., 2000. 412 p. (in Russian).
8. Platon. *Teetet // Plato. Works in 4 volumes. Volume 2*. Translation from Ancient Greek. St. Petersburg, St. Petersburg University Publ., 2007. 626 p. (in Russian).
12. Popper K. R. *Objective knowledge. Evolutionary approach*. Translation from English. Moscow, Editorial URSS Publ., 2002. 384 p. (in Russian).
13. Shramko Ya.V. Knowledge and belief: their development and critical revision. *Philosophy of Science*. 2005. № 1 (24). pp. 3–19. (in Russian).
14. Kozachenko N. The reduction of the "Mühchhausen's Trilemma": the problem of infinity and modern theory of justification. *Actual problems of spirituality. [Aktual'ni problemi dukhovnosti]*. Kryvyi Rih, 2012. Volume 13. pp. 213–231. (in Russian).
15. Lektorskiy V.A. *Subject, object, knowledge*. Moscow, Nauka Publ., 1980. 360 p. (in Russian).
16. Polani M. *Personal knowledge*. Translation from English. Moscow, Progress Publ., 1985. 344 p. (in Russian).
17. Polishchuk O. P. Intuitive thinking. *Practical philosophy [Praktichna filosofiya]*. 2003. № 2. pp. 37–44. (in Ukrainian).
18. Batishchev G.S. The problem of omnification and its epistemological significance. *Gnoseology in the system of philosophical worldview*. Moscow, Nauka Publ., 1983. pp. 250–272. (in Russian).
19. Khardt M., Negri A. *Multitude: War and Democracy in the Age of Empire*. Translation from English. Moscow, Kul'turnaya revolyutsiya Publ., 2006. 559 p. (in Russian).
21. Bell D. *The Coming of Post-Industrial Society. A Venture in Social Forecasting*. Translation from English. Moscow, Academia Publ., 2004. 788 p. (in Russian).
22. Inozemtsev V.L. *Modern post-industrial society: nature, contradictions, perspectives*. Moscow, Logos Publ., 2000. 304 p. (in Russian).
24. Draker P. *Post-capitalist society. A new post-industrial wave in the West. Anthology*. Moscow, Academia Publ. 1999. pp. 67–100 (in Russian).
26. Popovich M.V. *Philosophical questions of semantics*. Kiev, Naukova dumka Publ., 1975. 299 p. (in Russian).
27. Leont'ev A.N. *Selected psychological works. In 4 volumes. Vol. 1*. Moscow, Pedagogika Publ., 1983. 392 p. (in Russian).
28. Stepin V.S. *Theoretical knowledge*. Moscow, Progress-Traditsiya Publ., 2000. 744 p. (in Russian).
29. Afonov A.P. Socio-philosophical aspect of the socialization of the individual in the system of social production. *Practical philosophy [Praktichna filosofiya]*. 2003. № 1. pp. 150–157. (in Russian).
30. Klimov S. M. *Intellectual resources of society*. St. Petersburg, Znanie Publ., 2002. 199 p. (in Russian).
31. Oyzerman T.I. *Marxism and utopianism*. Moscow, Progress-Traditsiya Publ., 2003. 568 p. (in Russian).

Multidimensional nature of knowledge as a factor of social development

N. N. Briukhovetskiy

Abstract. The paper explores the multidimensional nature of knowledge in the context of its consideration as a factor in the development of society. It is concluded about the existence of knowledge as a factor of social development at least in three forms. In the first subjective form the knowledge, as states of mind, is the subjective spiritual factor of social development. In the second codified form the knowledge, as the type of information in the sign, symbolic kind, acts as an objective spiritual factor. In the third materialized form the knowledge as the means and other elements of social production, is the mediated by practice material factor in the development of society.

Keywords: knowledge, factor of social development, subjective knowledge, codified knowledge, materialized knowledge.

Կնոջ կերպարը Հայաստանի ԱԺ 2017թ. ընտրությունների նախընտրական քարոզարշավի քաղաքական տեսահոլովակներում

Սոնա Մխիթարյան Միսակի

Մադրիդի Կոմպլուտենսե համալսարանի «Քաղաքական հաղորդակցություն» մասնագիտությամբ մագիստրոս
Corresponding author.E-mail: sona.mkhitaryan.92@gmail.com

Paper received 27.05.17; Accepted for publication 05.06.17.

Ամփոփագիր: Կանանց առաջխաղացումը քաղաքականության մեջ դեռևս ուղեկցվում է մի շարք խոչընդոտներով, ինչն ավելի ակնհայտ է դառնում նախընտրական շրջանում: Սույն հոդվածում ուսումնասիրվում է կնոջ կերպարը Հայաստանի ԱԺ 2017 թ. ընտրություններին մասնակցած ինը քաղաքական ուժերի նախընտրական քարոզարշավի տեսահոլովակներում: Չնայած կանայք կազմում են պատգամավորական թեկնածուների մոտ 30%-ը, կին թեկնածուները զգալիորեն քիչ են ներկայացվել նախընտրական տեսահոլովակներում: Տեսահոլովակներում ներկայացված կանանց կերպարը մեծ մասամբ համապատասխանում է հասարակության մեջ առկա գենդերային կարծրատիպերին:

Բանալի բառեր: քաղաքական տեսահոլովակներ, կին թեկնածուներ, գենդերային կարծրատիպեր

Հայտնի է, որ սովետական ժամանակաշրջանում նախկին ՍՍՀՄ-ի հանրային ոլորտը գրեթե ամբողջովին գտնվում էր տղամարդկանց ազդեցության ներքո, իսկ մասնավոր՝ ընտանեկան ոլորտը՝ հիմնականում կանանց, և կանայք գրեթե չէին մասնակցում սոցիալական և քաղաքական ոլորտներում կարևոր խնդիրների քննարկմանն ու որոշումների կայացմանը: Գենդերային անհավասարությունը հատկապես նկատելի էր աշխատանքային շուկայում, որտեղ կանանց մեծ մասը զբաղվում էր ցածր վարձատրվող աշխատանքով: Վերջին քսանհինգ տարվա ընթացքում Հայաստանում անկախության հաստատումից հետո կանայք հնարավորություն ստացան ակտիվորեն մասնակցելու երկրի քաղաքական կյանքին, չնայած որ ծանր տնտեսական պայմանները, հետպատերազմյան ժամանակաշրջանը, ինչպես նաև հասարակության անպատրաստ լինելը խոչընդոտում էին քաղաքական դաշտում կին քաղաքական գործիչների և առաջնորդների առաջխաղացմանը:

Մեր հոդվածի նպատակն է վերլուծել Հայաստանի 2017թ. ԱԺ ընտրությունների նախընտրական քարոզարշավի շրջանում ինը քաղաքական ուժերի ներկայացրած հեռուստատեսահոլովակներում կնոջ և մասնավորապես կին պատգամավորական թեկնածուների կերպարը:

2017 թ. Ազգային Ժողովի ընտրություններում նախկինում կանանց 20% ընդգրկվածության փոխարեն սահմանվել էր 25% ընդգրկվածություն կուսակցական ցուցակներում [3]: Միաժամանակ ընտրական նոր օրենսգիրքը սահմանում է, որ եթե պատգամավորական մի թեկնածու հրաժարվի կամ կորցնի իր մանդատը, ապա այն պետք է փոխանցվի նույն սեռի հաջորդ թեկնածուին: Հարկ է նաև նշել, որ ընտրություններում առաջադրված

ինը քաղաքական ուժերից որևէ մեկի ցուցակը կին չի գլխավորում:

«Ելք» դաշինքում կին թեկնածուները կազմել են 33%, «Ազատ դեմոկրատներ»-ում՝ 38%, «Հայկական Վերածնունդ»-ում՝ 30%, «Ծառուկյան դաշինք»-ում՝ 28%, ՀՀԿ-ում՝ 29%-ը, «Օձանյան-Ռաֆֆի-Օսկանյան» դաշինքում՝ 27%, ՀՅԴ-ում՝ 28%-ը, «Կոնգրես-ՀԺԿ»-ում՝ 32%, Կոմունիստական կուսակցության ընտրական ցուցակում՝ 25% [4]:

Թեև ըստ պաշտոնական տվյալների՝ կանայք կազմում են Հայաստանի Հանրապետության բնակչության 52%-ը, այնուամենայնիվ կանանց ընգրկվածությունը երկրի քաղաքական կյանքում ուղեկցվում է մի շարք խոչընդոտներով և մարտահրավերներով: Ուսումնասիրությունները ցույց են տվել, որ նահապետական՝ ավանդական արժեքները, կանանց ֆինանսական անկայունությունը, հանրության ոչ պահանջկոտ վերաբերմունքը կանանց ակտիվ քաղաքական մասնակցության հանդեպ Հայաստանում այդ ներգրավվածությանը խոչընդոտող հիմնական գործոններն են [6, էջ7]:

Սապիրոն մի շարք ուսումնասիրությունների հիման վրա գալիս է այն եզրակացության, որ ավելի հավանական է կին թեկնածուներին իրավասու (կոմպետենտ) ընկալել հետևյալ բնագավառներում [8, էջ 71].

- 1) բարեփոխումներ կրթական ոլորտում,
- 2) ազնվության և ամբողջականության պահպանում կառավարման համակարգում,
- 3) առողջապահության ոլորտում տարբեր խնդիրների լուծում:

Ըստ նույն ուսումնասիրությունների՝ ընտրողները տղամարդ թեկնածուներին դիտարկում են որպես ավելի իրավասու և գիտակ հետևյալ ոլորտներում.

- 1) զինվորական/ռազմական ոլորտ,

2) գյուղատնտեսական/տնտեսական խնդիրների ոլորտ:

Նույն հարցման ընթացքում մասնակիցները, չնայած որ պատրաստ էին քվեարկելու կին թեկնածուների օգտին, կարծում էին, որ ամենայն հավանականությամբ ընտրություններում առավելագույն ձայներ հավաքելու էին և հաղթելու տղամարդ թեկնածուները [8, էջ 74-75]:

Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ ընտրողները երկրի առավել կարևոր խնդիրների լուծման գործում իրենց նախապատվությունը տալիս են տղամարդ թեկնածուներին, մի շարք հետազոտողներ, որոնց շարքում են նաև Ռոզենվասերն ու այլոք [7], Ֆոլկսը [5], կարծում են, որ ընտրողների այսպիսի նախապատվությունը սեքսիզմի (sexism) դրսևորում է:

Հայաստանի հանրապետական կուսակցության նախընտրական տեսահոլովակներում շեշտը հիմնականում դրվում է տղամարդ թեկնածուների ելույթների վրա, որոնց հիմնական թեման ընդհանուր առմամբ արտացոլում է կուսակցության կողմից ընտրված «Անվտանգություն և առաջընթաց» կարգախոսը: Տեսահոլովակներն առավել հաճախ ընդգրկում են դրվագներ վարչապետ Կարեն Կարապետյանի կատարած քարոզարշավից, որը ՀՀԿ համամասնական ցուցակում ընդգրկված չէ, սակայն հանդիսանում է կուսակցության առաջին փոխնախագահը: Առաջին ընտրական տեսահոլովակը, որն անդրադառնում է կանանց դա նրանց տոնի՝ մարտիության շնորհավորական կարճ տեսառոլերձ է: Տեսահոլովակում Կարեն Կարապետյանն է, հնչում են շնորհավորանքներ կուսակցության անունից: Հետաքրքիր է այն հանգամանքը, որ հաջորդ տեսահոլովակը, որը ներկայացնում է ՀՀԿ փոխնախագահ Կարեն Կարապետյանի այցը Արմավիր, որտեղ ընտրազանգվածն առաջին անգամ հանդիպում է ՀՀԿ կին պատգամավորական թեկնածուին՝ Արփինե Հովհաննիսյանին, որը համամասնական ցուցակում երրորդ տեղն է զբաղեցնում, ներառում է քաղաքական գործիչների ելույթներից այնպիսի հատվածներ, որոնցում նրանք անդրադարձել են կանանց: Մոտեցումները տարբեր են. Արփինե Հովհաննիսյանն օգտագործում է «կանայք հասարակության իրական ճարտարապետներն են» բնորոշումը և համոզված է, որ «միասին կարողանալու են կառուցել մեր պետությունն ու հասարակությունը»: Թեկնածուն այս ելույթով ստեղծում է ուժեղ, պատասխանատվություն ստանձնելու ունակ կնոջ կերպար, խոսում է կանանց մասին ոչ թե որպես թույլ էակներ՝ մայրեր և քույրեր, այլ որպես հասարակության հիմք և լիիրավ անդամներ: Կանանց ներկայացնելով այդ տեսանկյունից՝ Արփինե Հովհաննիսյանը

միաժամանակ, տրված բնորոշմանը համապատասխան, կերտում է իր կերպարը՝ պատասխանատու և պատրաստ հասարակությանն ու պետությանն ամեն կերպ աջակցելու: Կ. Կարապետյանն իր ելույթում հատուկ ձևով չի անդրադառնում կանանց, այլ խոսելով անվտանգության, Ղարաբաղյան հակամարտության մասին ասում է. «Արցախն այն ֆրոնտային գիծն է, որտեղ մեր դուստրերի և կանանց արժանապատվությունն ու ինքնասիրությունն է որոշվում»՝ այսպիսով ընդգծելով այդ խնդրի կարևորությունը: Այսպիսի համեմատությունը ենթադրում է կանանց ավելի նուրբ, թեև ոչ այդքան ինքնուրույն, ինչպես նաև արժանապատվության բարձր զգացումով, սակայն պաշտպանության կարիք ունեցող կերպար:

Անդրադառնալով տեսահոլովակներում ընդգրկված կին թեկնածուներին՝ հարկ է նշել, որ նրանք այդքան էլ հաճախ չեն հանդիպում: ՀՀԿ առաջատար եռյակն պատկերող առաջին հոլովակում ներկայացվում են դրվագներ Արփինե Հովհաննիսյանի ամենօրյա աշխատանքային գործունեությունից որպես ՀՀ արդարադատության նախարար՝ շեշտը դնելով նրա մասնագիտական ունակությունների և աշխատասիրության վրա: Իր ելույթներում Ա. Հովհաննիսյանը հանդես է գալիս իր կուսակցության անունից, ինչը կարելի է հանդիպել նաև տղամարդ թեկնածուների ելույթներում, գերակշռում է «մենք»-ը՝ ի դեմս «ես»-ի: Համամասնական ցուցակի առաջին եռյակի այլ թեկնածուները ևս չեն անդրադառնում կանանց հուզող խնդիրներին: Տեսահոլովակներում ավելի շատ հանդիպում են Վիգեն Սարգսյանի ելույթները անվտանգության, բանակի և սահմանների պահպանման մասին: Տեսահոլովակներից մեկում արձանագրվում է եզակի դեպք, երբ խոսվում է կանանց մասին. թեկնածուն կին քաղաքացու բանակային ծառայողների արտոնություններին վերաբերող հարցին պատասխանելիս նշում է, որ «բազմազավակությունը նույնպես հերոսության օրինակ է»:

«Հայկական Վերածնունդ» կուսակցությունն այլ քարոզչական մոտեցում է ցուցաբերել տեսահոլովակների պատրաստման հարցում: Տեսահոլովակներից յուրաքանչյուրը անդրադառնում է կուսակցության տարբեր ծրագրային կետերին. դրանցից մեկում խոսվում է հողատարածք ունեցող կանանց աշխատանքի հաշվարկումը որպես աշխատանքային ստաժ համարելու մասին, որն էլ պատկերվել է քարոզչական տեսահոլովակներից երկուսում: Հետաքրքիր է այն հանգամանքը, որ տեսահոլովակներից մեկում, որտեղ խոսվում է մարզիկների մասին, հեռուստադիտողը հանդիպում է ոչ թե տղամարդ, այլ կին մարզիկի,

որով և այս կուսակցության տեսահոլովակները տարբերվում են մյուս քաղաքական ուժերի տեսահոլովակներից: Պատգամավորական թեկնածուն մարտի ութի տոնի կապակցությամբ նույնպես տեսահոլովակում հանդես է գալիս շնորհավորական ուղերձով. կինը բնորոշվում է որպես հասարակության կարևոր անդամ, որն ունի ազգապահպան մեծ դերակատարում: Նշենք, որ թեկնածուն նախընտրական քարոզարշավներից մեկի ժամանակ խոսում է նաև գենդերային իրավահավասարության խնդիրների մասին:

Չնայած Հայ հեղափոխական դաշնակցությունը և «Ելք» դաշինքն ունեն մի շարք գաղափարախոսական տարբերություններ և առաջարկում են երկրի հասարակական, տնտեսական և այլ խնդիրների լուծման տարբեր եղանակներ, երկուսն էլ նախընտրական քարոզարշավում իրենց կուսակցությունների կին թեկնածուներին ներկայացնող տեսահոլովակներ էին պատրաստել: «Ելք»-ի դեպքում դրանք Ջառա Բաթոյանին և Մանե Թանդիլյանին ներկայացնող տեսահոլովակներն են: Մանե Թանդիլյանը ներկայացվում է որպես կուսակցության ակտիվ անդամ, նախաձեռնող, պատասխանատու և վստահելի քաղաքացի, պատգամավորական թեկնածու, սակայն ինչպես և մյուս տեսահոլովակների դեպքում, որտեղ ներկայացված են տղամարդ թեկնածուները, չեն առաջադրվում գենդերային իրավահավասարությանն ու կանանց վերաբերող խնդիրները: Նշենք, որ Մ. Թանդիլյանը միակ կին թեկնածուն է, որ ընտրվել է ռեյտինգային ընտրակարգով: «Ելք» դաշինքի մյուս անդամին՝ Ջառա Բաթոյանին ներկայացնող տեսահոլովակը բարձրաձայնում է հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց խնդիրները: Այստեղ նույնպես բացակայում են թեկնածուի՝ որպես կին քաղաքական և հասարակական գործիչի բնորոշումները, շեշտը դրված է նրա՝ որպես հաշմանդամություն ունեցող անհատի և հաշմանդամների խնդիրները բարձրաձայնող պատգամավորական թեկնածուի բնորոշման վրա:

ՀՅԴ տեսահոլովակներից մեկը ներկայացնում է Անահիտ Հարությունյանին: Ի տարբերություն «Ելք» դաշինքի տեսահոլովակների՝ թեկնածուն ներկայացվում է ոչ միայն իր աշխատանքային և կուսակցական գործունեության շրջանակներում, այլ նաև կան որոշ դրվագներ նրա ընտանեկան կյանքից: Իր ելույթում Ա. Հարությունյանը ներկայացնում է թեկնածուի՝ իր կերպարը ոչ միայն իր մասնագիտական, մանկավարժական և քաղաքացիական դիրքորոշման տեսանկյունից, այլ նաև հանդես գալով որպես մայր: Կնոջ նման նկարագիրը թեկնածուին օժտում է հոգատարության և բարիության հատկանիշներով,

և հեռուստադիտողը՝ ընտրողը ծանոթանում է ոչ միայն թեկնածուի կուսակցական դիրքորոշմանը, այլ նաև նրա անհատական և գենդերային հատկանիշներին:

Երկու կուսակցությունների դեպքում էլ կին թեկնածուներին ներկայացնող տեսահոլովակները անհամեմատելիորեն քիչ են հեռարձակվել և ընդգրկվել կուսակցությունների նախընտրական քարոզարշավներում, քան տղամարդ թեկնածուների տեսահոլովակները: Հարկ է նշել, որ այդ կուսակցություններն ընտրել են տարբեր քարոզչական մարտավարություններ՝ «Ելք» դաշինքը քարոզարշավը կենտրոնացրել էր սոցիալական ցանցերում, իսկ ՀՅԴ-ն, ունենալով կայուն ընտրազանգված, դիմել էր ավանդական քարոզչական միջոցներին:

«Ազատ դեմոկրատներ» կուսակցությունը քարոզարշավի ընթացքում թողարկել է ընդամենը երկու տեսահոլովակ: Երկուսն էլ հեռարձակվել են Հ1 հեռուստաալիքով, որն անվճար հեռուստաժամանակ էր տրամադրում կուսակցություններին: Չնայած որ «Ազատ դեմոկրատները», ի տարբերություն մյուս կուսակցությունների, ունեն կանանց բարձր ընդգրկվածություն, այնուամենայնիվ նրանց տեսահոլովակներից ոչ մեկը չի անդրադարձել գենդերային իրավահավասարության խնդիրներին կամ առանձնացրել կին պատգամավորական թեկնածուներին:

«Կոնգրես-ՀԺԿ» դաշինքը նախընտրական քարոզարշավի ընթացքում հանդես էր եկել մի շարք տեսահոլովակներով և տեսաուղերձներով: Այնուամենայնիվ, կանանց ներկայացնող միակ տեսահոլովակը հեռարձակվել էր մարտի ութին: Տեսահոլովակում կարճ ելույթներով հանդես են գալիս կուսակցության մի շարք տղամարդ և կին անդամներ: Նշենք, որ տղամարդ թեկնածուները կանանց ներկայացնում են միմիայն որպես մայրեր, քույրեր և դուստրեր, այսինքն՝ անդրադառնում են նրանց ընտանեկան, հասարակական և ոչ թե քաղաքական դերին: Մինչդեռ կին թեկնածուները ցուցաբերում են այլ մոտեցում: Ելույթներից մեկում նշվում է, որ երկրի քաղաքական և սոցիալական ճգնաժամի պատճառը մի տղամարդու սխալ կառավարումն է, և կանայք պետք է ուղղեն այդ սխալը: Այլ ելույթում նշվում է նաև, որ Հայաստանի բնակչության մեծամասնությունը և քաղաքականապես ավելի ակտիվ անդամները նույնպես կանայք են՝ այս ձևով կերտելով կնոջ՝ պատասխանատու, ուժեղ, քաղաքական որոշումներ կայացնելու ունակ հասարակության անդամի կերպար: Այսպիսով, էթե տղամարդ թեկնածուները ներկայացրել էին կնոջ՝ նուրբ և հոգատար էակի կերպարը, ապա կանայք իրենց ներկայացրել էին որպես ուժեղ, ակտիվ և ազդեցիկ

կերպարներ: Նշենք, որ ի տարբերություն Գյումրու ավագանու քարոզարշավի, դաշինքն այս անգամ չէր ներկայացրել տեսահոլովակներ, որոնք ներկայացնում են կին թեկնածուներին:

«ՕԲՕ» դաշինքի նախընտրական քարոզարշավի տեսահոլովակների մեծ մասում հանդես են գալիս տղամարդ թեկնածուները, որոնց ելույթների հիմնական թեմաներն են՝ անվտանգություն, ներքին քաղաքական, տնտեսական և սոցիալական ճգնաժամ: Տեսահոլովակներից մեկում կարելի է ականատես լինել դաշինքի կին թեկնածու Էլինար Վարդանյանի ելույթին: Այդ ելույթն իր բնույթով և թեմատիկայով նույնն է, ինչ տղամարդ թեկնածուների ելույթները: Խոսվում է դաշինքի ընդհանուր ծրագրի և գաղափարախոսության մասին՝ չառանձնացնելով գենդերային հավասարության և կանանց վերաբերող այլ խնդիրները:

«Ծառուկյան դաշինքի» քարոզարշավի ռազմավարությունը հիմնված է դաշինքի առաջնորդ Գագիկ Ծառուկյանի անձնական իմիջի վրա: Տեսահոլովակներում կին թեկնածուները հանդես չեն գալիս, իսկ ելույթներն էլ հիմնականում վերաբերում են տնտեսության զարգացմանը և հասարակության սոցիալական խնդիրներին:

ԱԺ ընտրությունների նախընտրական քարոզչության շրջանում Հայաստանի կոմունիստական կուսակցությունը հանդես է եկել փոքրաքանակ տեսահոլովակներով, որոնք հիմնականում նպատակաուղղված էին կոմունիստական գաղափարախոսության ներկայացմանը, խորհրդային Հայաստանի նվաճումներին և պատգամավորական թեկնածուների նախընտրական խոստումներին: Չնայած կուսակցության՝ սոցիալական ցանցերում տեղ գտած տեսահոլովակներից շատերում ելույթներով հանդես են գալիս կին թեկնածուները, հեռուստատեսությունում այդ տեսահոլովակները չեն թողարկվել:

Այսպիսով, կարելի է եզրակացնել, որ տարբեր կուսակցությունների նախընտրական քարոզարշավի տեսահոլովակները հիմնականում կենտրոնացված են եղել տղամարդ թեկնածուների ելույթների վրա: Իրենց ելույթներում թեկնածուները համարյա թե չեն անդրադարձել գենդերային հավասարության և կանանց վերաբերող այլ խնդիրներին: Կին և տղամարդ թեկնածուների ելույթների թեմատիկան հիմնականում նույն է եղել. կին թեկնածուները չեն ձգտել բարձրաձայնելու կանանց հուզող խնդիրները, կանանց քաղաքականության մեջ ներգրավելու անհրաժեշտությունը և այլն: Տղամարդ թեկնածուները իրենց ելույթներում շեշտը դրել են անվտանգության և տնտեսության

տարբեր ոլորտների խնդիրների լուծման վրա: Նաև պետք է ենթադրել, որ հայաստանյան հասարակությունը տղամարդ թեկնածուների ելույթներն ընկալում է որպես ավելի վստահելի և համոզիչ, քան կին թեկնածուների ելույթները, ինչը հանդիպում է նաև մի շարք այլ երկրներում^[1, էջ 30]:

«Ծառուկյան դաշինքը», «ՕԲՕ» դաշինքը, Հայաստանի կոմունիստական և «Ազատ դեմոկրատներ» կուսակցություններն իրենց նախընտրական տեսահոլովակներում չեն ներկայացրել կին թեկնածուներին, ելույթներում ամբողջապես բացակայել է երկրի կանանց հուզող խնդիրների արծարծումը: Մա գարմանալի է, քանզի վերը թվարկված կուսակցություններն իրենց ընտրական համամասնական ցուցակում ունեն կանանց բարձր ներգրավածություն: Վերոհիշյալ վերջին երկու կուսակցությունների դեպքում այս երևույթը կարելի է բացատրել կուսակցության՝ հեռուստատեսությամբ գնելու ֆինանսական սուղ հնարավորություններով: «Ծառուկյան դաշինքի» դեպքում կարելի է ենթադրել, որ քանի որ կուսակցությունն ավելի բարձր վարկանիշ է վայելում մարզերում, այնտեղ, ի տարբերություն մայրաքաղաք Երևանի, գենդերային կարծրատիպերը հասարակության մեջ ավելի կայուն են: Բացի այդ, մարզերը գտնվում են ավելի ծանր տնտեսական վիճակում, որն էլ ընտրությունների շրջանում դարձել էր մարզային ընտրողներին հուզող հիմնական խնդիրը:

Չարկ է նշել, որ ՀՀԿ-ն, «Ելքն» ու ՀՅՌ-ն, «Կոնգրես-ՀԺԿ»-ն ներկայացրել էին կանանց որպես կուսակցության և հասարակության կարևոր անդամներ, ընդ որում, եթե առաջին երկու կուսակցությունները անդրադարձել էին կանանց միմիայն աշխատանքային, հասարակական գործունեությանը, ապա ՀՅՌ-ի, «Կոնգրես-ՀԺԿ»-ի տեսահոլովակներում խոսվում էր նաև կանանց ընտանեկան դերի մասին:

Ընդհանուր առմամբ կարելի է եզրակացնել, որ քաղաքական և հատկապես ընտրական դաշտում կանանց և կին քաղաքական գործիչներին վերաբերող գենդերային կարծրատիպերը դեռևս ամրակայված են հասարակական գիտակցության մեջ և արտացոլվում են քաղաքական դիսկուրսներում: Կին թեկնածուների ելույթներն ու քաղաքական իմիջն, ի տարբերություն տղամարդ թեկնածուների, ավելի «մեղմ» է, որը հասարակության մեջ գենդերային կարծրատիպերի պահպանման արդյունքն է: Նշենք, որ Կարլտնը եկել էր այն եզրակացության, որ նախընտրական շրջանում, անկախ երկրից, քաղաքական թեկնածուները ցուցաբերում են հասարակության մեջ առկա գենդերային

կարծրատիպերին համապատասխանող կին և տղամարդ քաղաքական գործիչների իմիջ [2]:

Միակ երկու քաղաքական ուժերը, որոնք թողարկել են տեսահոլովակներ, որոնք առանձնապես անդրադառնում են կին պատգամավորական թեկնածուների գործունեությանը, «Ելք» դաշինքն ու ՀՅԴ-ն են:

Հայաստանում շարունակում է գործել աշխատանքային բաժանման գեներային

մոտեցումը, որն էլ ազդում է քաղաքական ոլորտում հասարակության կողմից՝ կին և տղամարդ թեկնածուների ընկալմանը: Այսպիսով, քանի որ հասարակությունն ուժեղ քաղաքական գործիչ կերպարում տեսնում է տղամարդկանց և ավելի պահանջկոտ է նրանց հանդեպ, զարմանալի չէ դիտարկել, որ կին թեկնածուները նախընտրական տեսահոլովակներում շատ քիչ են ներկայացվել:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Aalberg, T., Jessen, A. T. Gender Stereotyping of Political candidates. An experimental study of communication. *Nordicom Review* 28 issue 1, 2007, pp. 17-32.
2. Carlson, T. Gender and Political Advertising across Cultures. *European Journal of Communication*, Vol 16 issue 2, 2016, pp. 131-154.
3. Electoral Code of the Republic of Armenia, article 83. https://www.ecoi.net/file_upload/1226_1468568887_armenia-electoral-code-as-of-30june2016.pdf
4. Election 2017. Women in electoral lists. <https://news.am/arm/news/381919.html>
5. Fowlkes, D. L. Women in Georgia electoral politics: 1970-1978. *Social Sci. J.* 21, 1984, pp. 43-55.
6. Ghaplanyan, I., Melikyan, A. Strengthening women's political participation in the Republic of Armenia: existing efforts, challenges and opportunities. Yerevan, 2015(PDF). <http://www.yasu.am/files/Anna%20Melikyan%20and%20Irina%20Ghaplanyan.pdf>
7. Rosenwasser, Shirley M.; Rogers, Robyn R; Fling, Sheila; Silvers-Pickens, Kayla and Butemeyer, John. Attitudes toward women and men in politics: Perceived male and female candidate competencies and participant personality characteristics. *Political Psychology*, Vol. 8, No. 2 (Jun., 1987), pp. 191-200.
8. Sapiro, V. (1981-1982), If US Senator baker was a woman: An experimental studies for candidate images. *Political Psychol.* 3: 61-83

The image of women in the political advertisements of the 2017 Armenian Parliamentary election campaign

S. M. Mkhitarian

Abstract. Women's political advancement is still be accompanied by a series of obstacles which becomes more obvious during the election period. The article investigates the portrayal of women in the political advertisements of the nine political forces during the 2017 Parliamentary election campaigning period in Armenia. Although 30% of the candidates are women, the female candidates appeared significantly less in the political advertisements. The portrayal of women in the political ads majorly coincides with the gender stereotypes present in the society.

Keywords. Political advertisements, women candidates, gender stereotypes.

Образ женщины в предвыборных политических рекламах парламентских выборов 2017 в Армении

С. М. Мхитарян

Аннотация. Политическое продвижение женщин все еще сопровождается различными препятствиями, что становится более очевидным во время предвыборного периода. В данной статье анализируется образ женщины в предвыборных политических рекламах девяти политических сил парламентских выборов 2017 в Армении. Несмотря на то, что 30% кандидатов женщины, женщины кандидаты в политических рекламах появляются намного реже. Образ женщин в большинстве случаев соответствует гендерным стереотипам присутствующих в обществе.

Ключевые слова. Политические рекламы, женщины кандидаты, гендерные стереотипы.

SOCIOLOGY

The Image of the Refugee: Real and Imagined (Based on Examples from the Bulgarian and the British Media)

D. Cheshmedzhieva-Stoycheva

Konstantin Preslavsky University of Shumen, Bulgaria
Corresponding author. E-mail: e-mail: d.stoycheva@shu.bg

Paper received 27.05.17; Accepted for publication 05.06.17.

Abstract: The paper aims at analyzing the image of refugees based on a corpus of more than 500 articles published in two Bulgarian and two British newspapers over a period of two months in 2013 and one month in 2017. Using CDA as the main method of analysis, the study traces out the similarities and differences of presentation in the verbal (use of terminology, direct speech, first person singular accounts) and non-verbal components (pictures) used in the analysed articles and concludes that the image of refugees presented in the British media is more objective and comprehensive than the one in the Bulgarian media.

Keywords: *media discourse, objectivity, refugees, CDA.*

I. Introduction. The topic of refugees as part of the broader discourse on migration can be viewed as an issue of Us and Them dichotomy and in this respect the image of the refugee can be associated with the image of the cultural/ religious Other. Being part of the Other group and bearing in mind the fact that refugees usually look for both shelter and financial support, refugees, similar to all those Others who come from outside into “our” ordered world constitute a moral panic [cf. 1] and are attributed the features of public devils or deviants, the criminals whose only goal is the disruption of everything considered positive and own. Therefore, psychologically, locals endow the image of refugees with negative qualities in order to maintain the better image of the in-group, thereby to foster positive self-esteem.

This idea is further taken up and enhanced by the media which distribute images that although related to living people can sometimes be considered imaginary mostly because of lack of personal contact, first person singular accounts of what has really happened or biased presentation [2, p. 14]. It is easy to make people believe in something they have no real experience of and it is even easier based on that lack of experience to make them believe that something is bad and dangerous and detrimental to society, especially if “the threat” is presented as so different to what is considered traditional and own that it is taken as foreign and totally incompatible. All of the characteristics mentioned so far are usually associated with the image of refugees who have turned out to be one of the most pressing issues recently.

The topic is of significance both for Bulgaria which is one of the outer borders of the EU, thereby a possible point of entry, as well as for the UK, the country which is one of the final destinations of those seeking refuge. The different roles attributed to the two countries by refugees themselves, trigger some differences in perspective as well: Bulgaria, although having several refugee camps and being involved in the refugees’ relocation scheme, is mostly viewed as a transit country, as a gateway to western Europe. The UK, on the other hand, is mostly perceived as “the land of milk and honey” for refugees due to its economic development and good social welfare programme.

However, despite the presence of international organizations, such as the UN High Commissioner for Refugees (UNHCR) and the Red Cross that operate through their representatives both in Bulgaria and the UK, thus assuring common policy towards refugees, the experience both countries have with immigration is different mostly due to British imperial history and Bulgaria’s geographic location. The former has been and still is a pull factor for people from the former British Empire and most currently for immigrants, asylum seekers and refugees, the latter has been a transit area for people from Asia and Africa into Europe.

The political situation in both countries in 2017 has been tense. Bulgaria underwent a change of president, the resignation of the second Borisov cabinet, the appointment of a temporary cabinet by the newly elected president, and in April 2017 the reelection of the third Borisov cabinet. One of the main political events that shook the UK has been the decision that the country should leave the EU and the British Prime Minister’s Article 50 deadline for Brexit. In addition, the continuing war in Syria hyped up with accounts of use of chemical weapons by Bashar Assad as well as the latest referendum held in Turkey and the constant threats voiced by Recep Tayyip Erdoğan that should the EU fail to comply with Turkey’s demands they will release the refugees held at their border, all jointly make the topic of refugees an important and a challenging one to analyse.

II. Review of the findings on the topic. There have been a multitude of studies on the presentation of refugees and asylum seekers in the media. The analyses differ in their methods, e.g. corpus analysis [3], social categorization [4], content analysis [5], qualitative and quantitative methods of analysis [6], among others, as well as their corpora: some focus on British newspapers, others on Scottish, still others on Australian. All research, however, is unanimous that presentation of asylum seekers and refugees in the media is primarily negative with the tabloid press being more poignant in their publications on the topic. The refugees and asylum seekers are part of the group that has jointly been described as causing “moral panic” [1] simply because they are considered different and strange. As it was

observed in the research conducted up to this point the press very frequently tends to use the terms 'refugee', 'asylum seeker', 'migrant' and 'immigrant' interchangeably thus creating a generalized image of all incomers to a country and suggesting to their readers that they be viewed as "unwanted aliens" [5, p. 21] which in a way creates an imagined reality as a big part of the readers do not have experience with refugees but through their linguistic choices "newspapers make and communicate sociopolitical choices." [3, p. 14] and provoke respective actions which might be oppressive or marginalizing [4, p. 1].

III. Aims. The aim of the analysis is to study the way media in Bulgaria and the UK depict refugees and based on their comparison and contrast to try to assess their degree of objectivity as well as the comprehensiveness of portrayal. Subsequently, this will help determine the realistic vs. unrealistic perception readers receive of refugees.

Another aim of the study is to assess the changes in presentation of refugees that have occurred in the two periods of the study.

IV. Corpus and Methods of Analysis. The corpus for current analysis is comprised of 593 articles in total covering two different time periods: October 1 – November 30, 2013 and March 23 – April 23, 2017. The articles comprising the corpus are excerpted from two Bulgarian newspapers (*Dnevnik* and *Standart*) and two British newspapers (*The Independent* and *The Guardian*) which are part of the serious press in the two countries. The number of articles from 2013 is 348, while the number of articles from 2017 is 245.

The difference in the number of publications can be accounted for with the fact that the first period, although longer, is closer to the beginning of the refugee crisis, while the latter period marks the current state of affairs where the total number of refugees is significantly higher than that in 2013: based on UNHCR Global Trends for 2013 [7], the number of refugees at the time was 16.7 million [8, p. 3].

The study conducted both synchronically and diachronically provides an interesting feedback on the changing ways of media presentation. To do this both the verbal and the non-verbal presentations on the topic have been analysed with focus on terminology, descriptors, topics discussed as well as picture materials. To this goal CDA, perceived as an integrated approach to the analysis of text as well as the method that studies the ideologies conducted through text especially when analyzing topics such as presentations of racism [cf. 9, 10] and multi-modal analysis for it "extends the study of language per se to the study of language in combination with other resources, such as images, scientific symbolism, gesture, action, music and sound". [11, p. 120; 12] have been applied as main methods of analysis.

V. Main findings. Many of the studies preceding this one as already mentioned focus on the use of terminology and the way media tend to use terms like 'refugees', 'asylum seekers', 'migrants' and 'immigrants' interchangeably. Looking at the corpus of articles from 2017 we notice the predominant use of the term 'refugee/refugees' in both the Bulgarian and the British media followed by 'migrant/migrants' and 'asylum seekers'. There is only one

exception to this trend, i.e. *The Guardian* used 'asylum seekers' more often than 'migrants' in the analysed corpus. While the use of 'refugees' and 'asylum seekers' can somehow be justified as their distinction is somewhat confusing [cf. 2, p. 14] mostly due to the fact that both terms denote people who flee their country for refuge or safety, or from fear of persecution, the use of 'migrant' as their synonym cannot be considered appropriate as the lexeme lacks the idea of coercion of some kind which is of significance for the understanding of the essence of the terms.

The use of 'immigrant' in the corpus from 2017 is limited which marks a positive trend in comparison with the use of the same term in 2013. Still, although at a much smaller scale the term is sometimes used to refer to refugees. In the Bulgarian corpus from 2017 the term 'immigrant' and 'illegal immigrant' appear only 11 times in total mostly in statistical data discussing the number of people who have tried to enter the country illegally. The use of the collocation 'illegal immigrants' to refer to refugees is noticed only twice in the translated versions of articles from international news agencies, which marks a step towards objective and true presentation.

In addition, the Bulgarian corpus from 2017 lacks references to nationalistic slogans using descriptors, such as those observed in the corpus of Bulgarian articles from 2013, e.g. 'the aliens', 'non-human', 'vermin', 'parasites', 'some kind of pest', a 'pet' or 'animal' used in the diminutive, 'cannibals', 'scum', among others used at the time to stir panic and provoke negative feelings towards refugees. The only reference to nationalist discourse encountered in the publications from 2017 is the use of 'aliens' in a banner prepared by members of the nationalist parties in the capital of Bulgaria. Another difference observed in the Bulgarian corpus from 2017 is that the term 'refugees' is no longer so closely attached to the ethnonym 'Syrian' as was the case in 2013 when the bigger part of the refugees coming to Bulgaria were from that part of the world.

The corpus from 2017 features a wider array of ethnonyms and toponyms denoting the background of the people who have been forced to leave their countries of origin as well as the places they have travelled to: e.g. refugees are presented as coming from Syria (Aleppo, Fua, Damascus, Madaya, etc.), Afghanistan, Morocco, Algeria, Tunisia, Iraq (Mosul), Somalia and Sudan, while the countries they travel to are Greece, Hungary, Germany, Italy, Spain, Austria, Serbia, Macedonia, Lebanon, Jordan, Egypt, Iraq, Lesbos, Poland. These references, however, are quite sporadic and mostly occurring only once which is insignificant repetition to create a memorable image in the minds of the readers.

The corpus of British articles in contrast, uses the references to the source or target areas are usually associated with personal stories which is a major difference between the publications in the Bulgarian and the British media on the topic: a characteristic which has also been noted by Finney [2, p. 14]. Bulgarian articles tend to be more focused on the legislative part of solving the problem rather than on the personal stories of refugees. Most of the personal accounts are articles published by international news agencies the only exception is marked by an article on a Syrian fami-

ly in the town of Elin Pelin who were eventually chased away by the locals instigated by the local representatives of the nationalist party.

The British articles in contrast tend to focus not only on the legal arrangements which are actually but a small part of the publications but mostly on events happening in the refugee camps all over the world as well as on many personal stories. Thus, in addition to the refugee source areas, British articles focus also on a phenomenon called “climate refugees” coming from low-lying Pacific islands, such as Mousuni, who are mostly sheltered in Australia. There are also accounts of the camps in Papua New Guinea as well as references to Canada and the USA as target zones for refugees. In this respect it can be argued that the coverage that British articles provide on the issue is more comprehensive than that of the Bulgarian media. The reason can be proximity as well as relevance of what gets published. Regardless the reason, the truth is that Bulgarian readers receive somewhat limited information compared to the British readership. This fact has also been confirmed by a study conducted by Petrov who also states that Bulgarian media lacks in more thorough investigative journalism into the reasons that have led to the issue and thus the accounts on the problem come out more superficial [cf. 13].

In addition to the general narratives and analyses on the existing camps and the life there, British articles also provide interviews with refugees who have managed to settle in their host countries and who have managed to build up their lives there, such as the Watford midfielder Valon Behrami and Emilio Aldecoa – a left winger, who had signed for Wolverhampton Wanderers, among others, which contributes further to the development of a more comprehensive image of the refugee. In addition to providing a more “balanced coverage”, the resort and publication of such personal stories “show [their readers] that many refugees and asylum seekers are capable and committed professionals.” [2, p. 14]. This in its own turn contributes to the positive presentation of these people and can therefore foster exhibition of tolerance and understanding [cf. 14, p. 22; 6, p. 102].

The non-verbal elements in the articles can also contribute to the feeling of empathy to these people. The Bulgarian corpus from both 2013 and 2017 is more scarce in terms of visuals used. Still the trend is for increased number of pictures employed in the publications from 2017. The general idea when there are refugees in sight is to present them en masse thus creating a generalized image of people who are somewhat darker in complexion, dressed poorly and predominantly male. The majority of the pictures featuring refugees in the Bulgarian media discourse are taken from a distance which also creates the illusion of impartiality on behalf of the photographer and the general presentation [cf. 12, p. 148]. An exception to this trend is observed in the pictures accompanying the above mentioned article about the Syrian refugee family in Elin Pelin published in the Bulgarian *Dnevnik* on March 23, 2017. The publication, however, is taken from Reuters. It should also be mentioned that the pictures used in *Dnevnik* are more in number than those used in *Standart* in support of their articles. However,

the majority of the pictures which portray refugees are taken by Reuters and some other news agencies.

The British newspapers use more pictures to support their publications. The strategies used when taking the pictures are also more diverse than those employed by the analysed Bulgarian newspapers, featuring close shots suggesting intimacy, long shots or birds eye view especially of camps for a better idea of the span of the camps the squalor plainly seen in many of them. The British publications also feature a lot more pictures whose focus is on single individuals so that the reader can get a more detailed information on how a refugee looks. The various strategies employed in the pictures contribute to the more comprehensive and real image of refugees.

VI. Conclusion. Looking at the publications in the Bulgarian and the British media from 2013 and 2017 one cannot but notice the more restricted image of refugees that the Bulgarian media depicts. This can be attributed to the different values that govern media publications in the two countries: being in closer proximity to Turkey and Greece, Bulgarian media naturally focus on the events occurring in the area as well as on the refugees trying to enter Bulgaria through these two countries or on the problems countries from Central and Eastern Europe generally encounter.

Despite the variety of ethnonyms used to present the country of origin of the refugees the predominant use of toponyms such as Syria, Afghanistan and Libya creates the impression that refugees come from these countries only. Thus Bulgarian readers are left with the impression that there is only one type of refugees, while the UK media being more global in its scope covers and presents the image of economic as well as climate refugees from Africa and other parts of Asia and Oceania as well. In this respect the image presented by the British media is more comprehensive and telling of the great scope of the refugee crisis. The idea of a common world-wide problem is further suggested by the variety of target areas presented by the British media – not only countries in Europe, but also such in Asia, Australia, and North America.

The publications in the British media also tend to be more personal and intimate as they do not only feature accounts and personal stories of refugees as well but they also close and front shots of individual refugees in addition to the more general images of refugee camps. Thus the verbal and the non-verbal elements employed by the British media create a more realistic and comprehensive image of refugees with all their differences and intricacies.

There are some positive trends observed in the 2017 corpus of analysed articles that should also be mentioned: although the terms ‘refugee’, ‘asylum seeker’ and ‘migrant’ are still used interchangeably by both the Bulgarian and the British media, in contrast to the 2013 corpus, the publications lack the use of collocations such as ‘illegal immigrants’ or ‘aliens’ used to refer to refugees. In addition, the idea of the threat that refugees pose which was highlighted in the 2013 corpus is no longer stressed on in 2017 – a fact which talks of a more tolerant presentation of refugees.

REFERENCES

1. Cohen, S. Moral panics and public devils. The creation of the Mods and Rockers.// 3rd edition. Routledge, 2002.
2. Finney, N. The challenge of reporting refugees and asylum seekers: ICAR report on regional media events organised by the PressWise Refugees, Asylum-seekers and the Media (RAM) Project.// ICAR, The PressWise Trust, 2003.
3. Gabrielatos, C., Baker, P. Fleeing, sneaking, flooding. a corpus analysis of discursive constructions of refugees and asylum seekers in the UK press, 1996-2005.// Journal of English Linguistics, 2008. Vol. 36 (1), March. P. 5-38.
4. O'Doherty, K., Lecouteur, A. "Asylum seekers", "boat people" and "illegal immigrants": Social categorisation in the media.// Australian Journal of Psychology, Vol. 59 (1), May 2007, P. 1-12.
5. Greenslade, R. Seeking scapegoats. The coverage of asylum in the UK press.// Asylum and Migration Working Paper 5. May 2005. Institute for Public Policy Research.
6. Gross, B., Moore, K., Threadgold, T. Broadcast news coverage of asylum April to October 2006: caught between human rights and public safety.// Cardiff School of Journalism, Media and Cultural Studies Cardiff University, 2007.
7. UNHCR. Global trends. Forced displacement in 2013.// UNHCR The UN Refugee Agency, 2013.
8. UNHCR. Global trends. Forced displacement in 2015.// UNHCR The UN Refugee Agency, 2015.
9. Fairclough, N. Critical discourse analysis: the critical study of language.// London, New York: Longman, 1995.
10. van Dijk, T. A. Racism and the press.// London: Routledge, 1991.
11. O'Halloran, K. L. Multimodal discourse analysis.// Hyland K., Paltridge B. (eds.) The Continuum companion to discourse analysis. Continuum international publishing group, 2011. P. 120-137.
12. Kress, G., Van Leeuwen, T. Reading images: the grammar of visual design. //2nd edition. Routledge, 2006.
13. Petrov, M. The refugees. Media image and cultural projections.// Newmedia21.eu. The media of the 21st century: online edition for research, analyses, critique, 01.04.2016. <<http://www.newmedia21.eu/analizi/bezhantsite-medien-obraz-i-kulturni-proektsii/>> (26.05.2017). [Петров, М. Бежанците. Медиен образ и културни проекции. // Newmedia21.eu. Медиите на 21 век: Онлайн издание за изследвания, анализи, критика, 01.04.2016.]
14. Mollard, C. Asylum: the truth behind the headlines.// UK Poverty Programme, Oxfam, 2001.

Образ беженца: реальное и воображаемое (на материале болгарских и британских медийных текстов)**Д. Чешмеджиева-Стойчева**

Аннотация. Настоящая статья анализирует образ беженца на материале корпуса, состоящего из свыше 500 статей опубликованных в двух болгарских и двух британских газетах в течении двух месяцев 2013 года и одного месяца 2017 года. При помощи критического анализа дискурса как основного метода анализа, исследование выявляет сходства и различия между вербальным (терминология, прямая речь, рассказ от первого лица) и невербальным (изображения) компонентами, использованными в анализированных статьях. Анализ приводит к выводу, что образ беженцев в британских медиах является более объективным и полным, чем в болгарских.

Ключевые слова: медийный дискурс, объективность, беженцы, критический анализ дискурса.

Гендерное осмысление Национально-этнических конфликтов

С. К. Гаспарян, А. Т. Князян

Ереванский государственный университет
Corresponding authors. E-mail: sedagasparyan@ysu.am; annaknyazyan@ysu.am

Paper received 17.06.17; Accepted for publication 25.06.17.

Аннотация: Статья посвящена изучению различных гендерных моделей поведения людей в межэтнических конфликтах. Чувства и эмоции у мужчин и женщин одинаковы, но они выражают их по-разному, с разной степенью интенсивности. Гендерный аспект вносит ясность в понимание того, как функционируют различные вербальные, невербальные средства в зависимости от социокультурных характеристик. Данное исследование может способствовать пониманию эмоционального видения мира коммуникантами и отражения его в общении в зависимости от гендерной принадлежности. В межэтнических конфликтах преобладающая модель поведения мужчин агрессивная. Различные националистические настроения у мужчин связаны с вопросами политики и государственности, женщины склонны к компромиссу и проявляют национализм только на бытовом уровне. В конфликтных ситуациях мужчины чаще прибегают к нецензурной брани, инвективной лексике, часто используют различные прозвища национально-оскорбительного характера, выражающие определенное отношение к другим национальностям.

Ключевые слова: гендер; межэтнический конфликт; вербальная/ невербальная коммуникация; агрессивное поведение.

В наши дни важной проблемой является изучение гендерных межэтнических установок и стереотипов, которые являются отражением социальной идентичности. Гармоничное развитие гендерных отношений рассматривается как часть общего процесса демократизации. Гендер, гендерные отношения, гендерная культура присутствуют в современных процессах конструирования общества и общественных отношений. В результате социально-экономических и политических изменений, происходящих в мире, углубляется неравенство гендерных отношений во всех сферах общественной жизни – политической, психологической, экономической, языковой и т.д. [1].

Изменения политической и социально-экономической ситуации во всем мире привели к изменению обычных стереотипов, к остроте этнических и социальных конфликтов. Исследователи выдвигают различные классификации конфликтов. Социологи разделяют следующие основные типы конфликтов: национально-этнические, социально-экономические и политические [2]. Роберт Даль предлагает следующие типы конфликтов: двусторонние, многосторонние; усиливающиеся и перекрещивающиеся; конфликты, которые ведут к сегментации и поляризации [3]. Конфликты можно охарактеризовать не только как явление неизбежное и повсеместное, но и как уникальное, ибо каждое конфликтное столкновение неповторимое.

Актуальность данного исследования связана с происходящими в современном мире общественными процессами, которые чаще всего приобретают острый межэтнический конфликтный характер. Происходящие в обществе изменения влияют на все сферы общественной жизни.

Объектом исследования в данной статье являются мужчины и женщины как субъекты гендерных отношений в межэтнических конфликтах.

Цель работы состоит в выявлении гендерных различий в межэтнических конфликтах и определении его места в системе общественных отношений.

В социологии до 70-х годов существовало мнение, что значение этнической принадлежности постепенно

будет стираться, поскольку не должно быть культурных, религиозных и этнических различий, однако конец XX и начало XXI веков продемонстрировали возрождение этничности, ибо именно обращение к этническому прошлому способно обеспечить защитную функцию. Этническая идентичность формируется под воздействием многообразных социокультурных факторов [4] – ее становление определяется также специфическими гендерными представлениями.

Британские исследователи разработали проблему гендерных и этнических идентичностей [5]. Мужчины и женщины имеют различные роли и позиции в каждом обществе, а значит, по-разному могут участвовать в национально-этнических конфликтах. В отношении межэтнических конфликтов и войн особенно важно выделить стереотип мужчины-воина, но это не дает основание думать, что не существует идеи женщины-воина. Так, например, в течение Второй мировой войны, помимо активного участия женщин в сфере тяжелой промышленности, было заметным также их вовлечение в военную деятельность, что, безусловно, способствовало распространению имиджа «сильной женщины». Вслед за этим появились гендерная образность и символика. Так, например, статую женщины со щитом и мечом, символизирующую защитницу Родины – Родина-мать – можно увидеть не только в Ереване, столице Армении, но и во многих городах бывших союзных республик, или образ женщины, выносящей тело раненого солдата с поля боя. Но, как правило, образ «сильной женщины» воспринимается как необычное и неестественное явление. Война, национальные конфликты – это пространство деятельности мужчины, где женщина выступает как жертва; она присутствует, но вместе с тем остается в тени. При этом образ «женщины-воина», «сильной женщины», представляется экстремальным и вынужденным.

Во всем мире происходит процесс миграции. Человек сталкивается с серьезной проблемой – проблемой терпимого отношения к другим нациям и их культурам. Этнический фактор всегда становится главной линией противостояния, когда появляются политические, социальные и культурные противоречия. В ка-

честве примера можно назвать конфликт в Нагорном Карабахе. В 1988 году вспыхнувшее противостояние армян и азербайджанцев с трудом поддавалось регулированию. В урегулировании карабахского конфликта как много лет назад, так и в настоящее время все решения в большинстве случаев принимаются только мужчинами, а женщины играют незначительную роль в данном процессе. Так, все представители ОБСЕ, являющиеся посредниками в урегулировании данного конфликта, – мужчины, число же женщин в делегациях, представляющих обе стороны, – очень низкое. Это также касается парламента, правительства, дипломатических служб, исполнительных органов власти и т.д.

Мужчины и женщины воспринимают угрозу по-разному, так как они имеют свой индивидуальный подход к созданию гармонии. Существуют определенные гендерные различия в использовании оружия в конфликтах. Например, карабахские женщины (и не только) предпочитают урегулирование отношений невооруженным способом, но они, к сожалению, не имеют возможности контролировать использование оружия. Однако, как свидетельствуют некоторые исторические факты, в различных межэтнических конфликтах женщины в большинстве случаев находят способ содействовать началу новых переговоров.

Гендерные особенности фигурируют также в социокультурной интеграции мигрантов в новое сообщество. В разной социокультурной среде гендерные различия норм поведения значительно отличаются. Существующие различия поведенческих норм задаются стереотипами общества, и только они могут определять различия этнического и культурного самосознания мужчины и женщины [6; 7].

Гендерные межэтнические установки функционируют более глубоко, чем повседневный национальный дискурс. Межэтнические взаимодействия устанавливаются под влиянием различных социокультурных стереотипов, которые определяют особенности восприятия и поведения мужчин и женщин в конкретных ситуациях [8]. Исследования показывают, что мигранты-мужчины сильно переживают чувство ненависти, обиды, чаще вступают в конфликты с представителями различных национальностей, при этом их ответная реакция более агрессивная. Они демонстрируют нетерпимость к представителям других наций и относятся к ним враждебно. Женщины-мигранты реже вступают в конфликт с представителями иных культур, они часто демонстрируют определенную толерантность и сдержанность, так как толерантность – это признак осознания надёжности собственных принципов. Женщины проявляют интерес к чувствам, желаниям и потребностям других и не терпят своих человеческих качеств. Мужчины же выражают эгоцентрические чувства – свои потребности, желания и интересы. Жестокость может считаться одной из характеристик мигрантов-мужчин, так как они довольно часто оказываются в таких ситуациях, где требуется проявление силы, власти и независимости. Агрессия мигрантов-мужчин объясняется различными гендерными ролями в обществе, где поощряется проявление ими агрессии в межэтнических конфликтах, в то время как агрессивность у женщин

вообще не приветствуется. Нередко религия, окружающие люди, общество в целом, андроцентричная культура принуждают мужчин к вербальной и невербальной агрессии, когда ставят под сомнение образ «настоящего» мужчины, его физическую силу, социальный статус, самоуважение и материальное благополучие.

Наше исследование показало, что использование вербальной и невербальной агрессии в межэтнических конфликтах свидетельствует об эмоциональной несдержанности мужчин. Сквернословие широко используется в межэтнических конфликтах как средство речевой агрессии [9]. Различные языковые средства, оскорбляющие людей по национальному признаку, считаются языком ненависти. Оскорбления по национальному признаку можно встретить довольно часто как в обиходе, так и в межэтнических конфликтах. Представители одной национальности придумывают оскорбительные прозвища для представителей другой национальности, как например, *жид* (еврей); *чурка* (лицо азиатской и кавказской национальности); *ватник* (русский); *хохол*, *укроп* (украинец); *фриц*, *колбасник* (немец); *макаронник*, *итальянка* (итальянец); *лягушатники* (французы); *афрозюный*, *чернозюный*, *афромазый*, *негритос*, *нигрр* (чернокожий); *азер*, *баран* (азербайджанец); *буль-баш* (белорус); *байбáк* (житель Карелии, намек на лень, глупость); *косоглазый*, *китаёз* (китаец, кореец, вьетнамцы); *япошка* (японец). Названные оскорбительные прозвища, адресованные в большинстве случаев мужчинам, именно мужчинами, носят как пренебрежительный, так и насмешливый характер и во многих случаях могут провоцировать межнациональные конфликты.

Отношение мужчин к представителям иной культуры нельзя считать терпимым. Реальное употребление в речи мужчин оскорбительных прозвищ говорит о том, что они отрицательно относятся к иммигрантам и приезжим. Женщины в конфликтных ситуациях проявляют больше терпимости и неустанно стремятся к компромиссному примирению. Различные проявления агрессии объясняются гендерными ролями и стереотипами, которые всегда поощряют агрессивное поведение мужчин, в то время как выражение агрессии у женщин считается плохим поведением. Мужчины при конфликтных ситуациях предпочитают активные действия, тогда как женщины выражают эмоционально-экспрессивное отношение. При преодолении конфликтов женщины, которым характерно наличие этнической толерантности, находят решение проблем и выбирают стратегию сотрудничества. Нельзя умалять значение содействия женщин укреплению мира. А мужчины, как правило, в большинстве случаев отстаивают собственную позицию. Следует отметить, что этнические конфликты, как межличностные проявления, свойственны современным мужчинам.

Таким образом, гендерные отношения находятся под постоянным влиянием различных культурных норм, стереотипов, отражающих обобщенные суждения о качествах и свойствах, которые присущи мужчинам и женщинам. Гендерные стереотипы, на основе которых формируются различные представления об особенностях поведения мужчин и женщин, об ожи-

даемых от них эмоциях и действиях, в большинстве случаев играют негативную роль и искажают истинную картину. При межэтнических конфликтах на раз-

ных уровнях социальной действительности мужчины и женщины реализуют свои цели и задачи в соответствии с собственными интересами и убеждениями.

ЛИТЕРАТУРА

1. Շնյազյան Ա. Անգլիական երգիծական խոսույթի գենդերային հայեցակերպը (լեզվական և հանրամշակութային դրսևորումներ), սերմ. րանսաիր. գիտութ. դոկտ., Երևան 2016, էջ 38.
2. Шугуров М. В. Социальный конфликт и самоосуществление личности. Саратов: СГАП, 1993. 240с.
3. Даль Р. Полиархия, плюрализм и про- стран-ство // Вопросы философии. 1994. № 3. С. 37—48.
4. Giddens A. Sociology. Cambridge: Polity Press, 2001.768p
5. Yuval-Davis N. Gender & Nation.SAGE Publications.London-Thousand Oaks-New Delhi.2003. P. 93-94.
6. Платонов Ю. П. Этническая психология. СПб.: Пресс, 2001.320 с.
7. Hymes D., Gumperz J. Models of the Interaction of Language and Social Life // Directions in Sociolinguistics: The Ethnography of Communication. New York: Holt, Rinehart and Winston, 1972. p. 35 – 71.
8. Eagly A. H. Sex Differences In Social Behavior// A social-role interpretation. New York: Hellbaum, 1987 p.200.
9. Жельвис В. И. Полебрани. Скверно- словие как социальная проблема. М.: Изд-во Московского университета, 1997. 330 с.

REFERENCES

1. Knyazyan A. Angliakan yergitsakan khosuyt'i genderayin hayets'akerpy (lezvakan yev hanramshakut'ayin drsevorumer), seghm. banasir. gitut'. dokt., Yerevan 2016, ej 38.
2. Sugurov M. V. Social'nyj konflikt i samoosusestvie-nie lichnosti. Saratov: SGAP, 1993. 240s.
3. Dal' R. Poliarhiâ, plûralizm i pro- stran-stvo // Voprosy filosofii. 1994. № 3. S. 37—48.
6. Platonov Yu.P. Ètničeskaâ psihologiâ. SPb.: Press, 2001.320s.
9. Zhel'vis V. I. Polebrani. Skverno- sloviye kak sotsial'naya problema. M.: Izd-vo Moskovskogo universiteta, 1997. 330 s.

Gender understanding of ethnic conflicts

S. K. Gasparyan, A. T. Knyazyan

Abstract: The article is devoted to the study of various gender models of people's behavior in interethnic conflicts. Feelings and emotions in men and women are the same, but they are expressed in different ways, with varying degrees of intensity. The gender aspect makes clear the understanding of how different verbal, non-verbal means function, depending on sociocultural characteristics. This research can help understand the emotional outlook of the world by communicants and reflect it in communication depending on gender. The prevailing male model of behavior in interethnic conflicts is expressed by aggressive behavior. Various nationalistic attitudes of men are related to issues of politics and statehood. Women are prevalingly inclined to compromise and display nationalism only at the domestic level. In conflict situations, men often resort to foul language, invective vocabulary, they often use different offensive nicknames, which indicate a certain attitude towards other nationalities.

Keywords: gender, interethnic conflict, verbal/non-verbal communication, invective vocabulary, aggressive behavior.

Editor-in-chief: Dr. Xénia Vámos

The journal is published by the support of
Society for Cultural and Scientific Progress in Central and Eastern Europe

Készült a Rózsadomb Contact Kft nyomdájában.
1022 Budapest, Balogvár u. 1.
www.rcontact.hu